

84(50z)
А 67

АНОР

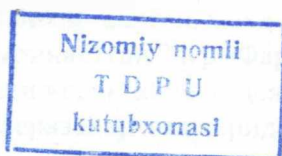
БЕШ ҚАВАТЛИ УЙНИНГ ОЛТИНЧИ ҚАВАТИ

Таҳмина...
Қалбларни сеҳрлаган аёл фожиаси

84(503)
А 67

АНОР

БЕШ ҚАВАТЛИ
УЙНИНГ ОЛТИНЧИ
ҚАВАТИ

931473

УЎК: 821

КБК: 84

А – 67

Анор

Беш қаватли уйнинг олтинчи қавати: роман/Анор. Озарбайжончадан У. Қўчқор таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021. – 256 б.

ISBN 978-9943-20-827-8

Таниқли озарбайжон ёзувчиси Анор ўзбек китобхонларига яхши таниш. Унинг кўплаб қисса ва ҳикоялари ўзбек тилида чоп этилган. Муаллиф «Беш қаватли уйнинг олтинчи қавати» номили ушбу романида ҳам бошқа асарлари каби қаҳрамонларнинг руҳий-психологик ҳолатларини теран тасвирлайди, инсонлар ўртасидаги муносабатлар, нозик ва чигал тақдирларнинг нечоғлик мураккаб эканлигини жуда ёрқин ва ранг-баранг образлар орқали очиб беради.

УЎК: 821

КБК: 84

Озарбайжон тилидан
Усмон Қўчқор
таржимаси

ISBN 978-9943-20-827-8

© Анор, «Беш қаватли уйнинг олтинчи қавати». «Янги аср авлоди», 2021 йил.

БИРИНЧИ БОБ

*Бу висола юху¹ аҳволи демак мумкин эди,
Юху ўлсайди агар дийдаи гирёнимиза².*

...Аммо кўққисдан сукунат чўкди. Чала уйкуда ётган Заур ҳатто бироз таажжубга тушди. Ахир не ҳодиса рўй бердики, каттакон меҳмонхонанинг шовқин-сурони, бе-гона, хорижий тилдаги суҳбатлар, кулгилар, қаердандир жуда олисдан эшитилаётган мусиқий садолар (саксафон, рояль, бошқа чолғу асбоблари чалинаётган эди), лифт-нинг ғичирлаши, бошқа овозлар кўққисдан ғойиб бўлди ва бу таниш овозлар қатори океаннинг гувиллаши ҳам тинди...

Тун ярмидан ўтган эди. Вақт жадвали, одамларнинг ётиб-туриш тартиботлари бутун дунёда Таҳминан бир хилдир ва эндиликда бу жадвалнинг ҳукми инсон-ларнинг, улар ижод этган машиналар, механизмлар, асбобларнинг овозлари билан биргаликда гўё табиат-нинг муҳташам хилқати бўлмиш океан товушини ҳам кесиб қўйгандек эди.

Уйқунинг ёпишқоқ қуюқ бўтқасида (бу ерларнинг ҳа-восига ўхшарди бу бўтқа) ботиб қолган, жаҳд билан бе-дорлик оламига чиқишга уринаётган Заур «Фарангиз де-разаларни бекитган бўлиши керак, холос», дея ўйларди; товушни ўтказмайдиган деразалар ташқаридаги бутун садоларни, куйларни, ўйин-кулги овозларини кесиб қўй-ди, улар Заурнинг нимхоб-нимбедор шууридан ташқари-да қолди.

¹ Юху – уйку.

² Эпиграфлар Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» достони ва «Девон»идан олинган.

Кулоқни тешиб юборгудек жаранглаётган сукунатдан сўнг хона қоронғилик оғушига ғарқ бўлди. Фарангиз деразани ёпгач, чироқни ҳам ўчирди. Заур юмилган қабоқлари орасидан туси ўзгариб бораётган қоронғиликни ҳис қилиб ётарди – аввал хона олатурон тусга кирди – ванининг очиқ эшигидан полга тўрткунж шуъла тушиб турарди. Эшик бекитилгач, хонага хобчироқнинг нимтатир атир ҳиди каби заиф шуъласи ёйилди. Фарангиз бу чироқни ҳам ўчирди ва шу заҳоти хонага қуюқ зулмат чўкди.

Заур зил-замбил қабоқларини очди, хонанинг қатрон каби қуюқ бу зулматида бир лаҳза ўзини муаллақ қолгандек ҳис этди – бу қаер, ўзи қаерда ётибди – билмасди. Аммо бу оний ҳол эди, холос. Бир лаҳзадан сўнг, гарчи кўзлари бу қора зулматда ҳеч нарсани фарқлай олмаётган бўлса-да, қаерда ётганини аниқ идрок эта бошлади – меҳмонхонанинг бир хонаси эди бу ер, тун чўккан эди, олис масофалардан, учишлардан, югуриб-елишлардан ва бошқа ташвишлардан толиққан кун ўтиб бўлган, умрининг тагин бир куни ўз интиҳосига етган эди. Бу интиҳо дақиқалари Заурнинг кўзларидаги ғуборни аритиш учун мудрай бошлаган эди. Мана, тун ярмидан ўтган, янги кун, янги сана бошланган эди. Аммо бу қандай кун, қандай сана? Москвадан Африкага ўн бир соатлик парвоз мобайнида улар Овруподан, Ўрта Ер денгизидан, Саҳройи Кабирнинг устидан учиб ўтган эдилар. Бунда вақт-замон тушунчалари қоришиб кетган, Заурларнинг умрига уч соат қўшилган эди. Боку билан Москва ўртасидаги бир соатлик фарқ ҳам бунинг устига қўшилса, улар ўз умрларига тўрт соатлик ҳадя олган эдилар. Тўғри, бу ҳадяни қайтаришга тўғри келарди – уч соатини бу ердан Москвага учганда, бир соатини эса Москвадан Бокуга қайтганда...

Ер куррамиз вақт минтақаларига бўлинган, Ғарбдан Шарққа кетган сари бир соат илгари юрасан. Москвада соат ўн бир бўлганда, Бокуда ўн икки бўлади... Ғарбга қараб шундай бир суръат билан илгари кетсангки, доимо

бир соат ичида бир вақт минтақасидан иккинчисига ўтсанг, ҳаммасида вақт бир хил, масалан, соат ўн бир бўлса? Вақтни шу тарзда алдаш мумкинми?

Одамнинг хаёлига қандай фикрлар келмайди, дейсиз. Тахайюл! Ҳолбуки, энг буюк тахайюл ҳам аниқ воқелиқдир, масалан, уларнинг бугунги кунини олайлик, ҳазили йўқ, дунёнинг нариги чеккасидан чиқиб қолган эдилар. Африканинг Дакар шаҳрида, 17 қаватли «Энгор» меҳмонхонасида туришибди; бу меҳмонхона Атлантика океанининг шундоқ бўйида, океандан эллик қадамча берида жойлашган...

Бу кейинги уч куннинг таассуротлари, масофа ўлчовлари, маконнинг ўзгариши қандайдир тасаввурга сиғмайдиган бир воқелик эди... Албатта, ҳамма нарсани шуур билан аниқ изоҳлаш мумкин, аммо бундан атиги ўн беш соат олдин Москвада эканликларини ўйлашнинг ўзи идрокни зўриқтирарди. Москвада қор ёғар, уларни Свердлов майдонидан Шереметьево аэропортига олиб борган автобус деразаларини муз қоплаган эди. Ўн бир соатлик парвоздан сўнг самолёт Дакарга келиб қўнди ва улар трапга чиққанларида юзларига ўтли нафас – Африка нафаси урилди. Бу ғалати бир нафас бўлиб, у гўё Африка тупроғидаги ҳар бир нарсага – ҳавога ҳам, озиқ-овқатга ҳам сингиб кетган эди. Ҳам хушбўй, ҳам бадбўй, ҳам ғалати таъм ҳиди эди бу... Муайян зироатлар – маниока, ерёнғоқлар билан боғлиқ эдими бу ҳид, бу таъм ёки океан мавжудотлари – балиқлар, йўсинлар биланми, ким билсин... Аммо ҳаддан зиёд даҳшатли, гўё баданни эритиб кўйлакка ёпиштираётган бу иссиқ ҳам, ёқимли ҳид, хуш таъм ҳам, аэропортда илк дуч келганлари – юзлари ўта қоралиқдан кўкимтирлашиб кетган одамлар ҳам Африка эди...

Табиат манзаралари кишини лол қилиб қўярди. Баъзан, хусусан, оқшом чоғлари ғира-ширалик оғушидаги сокин гўшалар, дарахтлар, майсалар, йўллар Абшерон манзараларини ёдга соларди. Олислардан тўлқинларнинг

шовуллаши, чигирткаларнинг чириллаши эшитиларди. Хаёлларга чўмиб борар экансан, кўққисдан сесканиб кетардинг, бундай таниш «Абшерон йўллари»дан узун африкача кўйлак кийиб олган жингалаксоч занжи аёллари ўтиб қолишарди. Жингалак сочлари қисқа-қисқа урилган бўлиб, бошларига салласимон мато ўраб олишган. Бу қадар таниш манзара, таниш овозлар оғушида бутунлай бошқа бир халқ, бошқа ирқ, бошқа дунёнинг одамларини учратиш тасаввурни толиқтирарди...

Меҳмонхона ёнгинасидаги океан соҳил ҳам ғалати таъсир қиларди: бутун соҳил бўйлаб бир хил масофада устунлар кўмилган бўлиб, узоқдан бу ер худди қабристонга, бўйи-энига бир хил аскарлар мозорига ўхшарди... Кимлар кўмилган экан бу соҳилга, чўкиб ўлганларми? Йўқ, бу устунлар чегара устунлари эди – сув бўйининг бўлиб ташланган жойлари «Энгор» меҳмонхонасининг алоҳида-алоҳида хоналарига, бу хоналарда яшовчи меҳмонларга мансуб эди... Соҳил қадам-бақадам бўлинган, парчаланган, тақсимланган, океан эса чегарасиз, озод эди...

Улар Дакарда уч кун бўлдилар, Атлантика океанида чўмилдилар, шаҳарга тушиб баланд, оппоқ биноларни, қамиш ва сомондан қурилган қасабаларни кўрдилар, Кермел бозорини ва неча асрлаб қўллари боғланган кулларнинг зиндони бўлган Горе оролини кездилар...

Эртага эса ортга, ватанга қайтишлари лозим эди. «Онамга минг раҳмат, – деб ўйларди Заур, – ахир бу саёҳатимиз ҳақидаги фикр ойимдан чиқди. «Кейин бола-чақа билан бўлиб кетиб, бунақанги саёҳатларга имкон тополмай қоласизлар, ҳозир ёшсиз, қўл-оёғингиз ипсиз боғланиб қолгани йўқ, боринг, дунёни кўринг...» Онаси тўғри айтади, бундай саёҳат инсоннинг умрида бир марта насиб бўлса бўлади, бўлмаса – йўқ... Онаси ҳол-жонига қўймади.

Заур ҳам эътироз билдирмади, аммо, ростини айтганда, бу саёҳатга у қадар майли ҳам йўқ эди. Охирги пайтлар бошқа нарсаларга нечоғлик лоқайдлик билан қараса, бу саёҳатга ҳам ана шундай бефарқ эди... «Нима бўпти,

борсак борамиз, бормасак йўқ...» Бир пайтлар саёҳатлар, сафоли кунлар ва ҳаётнинг бошқа лаззатлари учун жонини бермасмиди Заур? Нега энди бу ҳақда, умуман, ҳеч нарс ҳақида ўйлашни ҳам истамай қолди у?

Қоронғиликда шивирлаб хотинидан сўради: – Ухляпсанми? Жавоб бўлмади. Жавоб бермаслигини биларди. Фарангизнинг ухлаб қолишини сокин, текис нафас олишидан сезарди. «Фарангиз сира хуррак отмайди». Бу никоҳларининг илк ойида қилган энг катта ва ёқимли кашфларидан бири эди. Ростдан ҳам Фарангизнинг хуррак отишини тасаввур қилиш мумкин эмас эди. Заур ҳаёлан Фарангизни жилоланиб турган шаффоф биллур кулдонга ўхшатарди. Бундай кулдоннинг хуррак отиши, қичқиришини ақлга сиғдиролмас, фақат «бу кулдонга кўкқисдан, эҳтиётсизлик билан тегиб кетиш ва уни синдириб қўйиш мумкин» деган тасаввур бор эди Заурда... Ўзидан олти ёш кичик бўлган бу қизга, ўз хотини бўлмиш Фарангизга муносабатида айқаш-уйқаш туйғулар қоришиб кетган – унга нисбатан ҳам навозиш, ҳам раҳм-шафқат, ҳам кучли ҳаё бор эди...

Фарангиз ўта уятчан бўлиб, биров у ҳақида гапирганида қизариб кетар, ёноқларига ҳаёдан реза-реза тер томчилари тепчирди. Бу ҳол баъзан Заурни асабийлаштирар, негадир унинг кўзлари олдида дарҳол Фарангиз ўсган оила – отаси Муртуз, онаси Олия ва акаси Спартак намоён бўлар, Муртузнинг калондимоғлиги, манманлиги, Олиянинг каттазанглиги, Спартакнинг доғулилиги сингари Фарангизнинг маъсумлиги ҳам Заурга гўё бир ниқоб, бошқаларга кўз-кўз этиш учун қилинадиган зоҳирий сохталик бўлиб туйиларди. Аммо Фарангиз билан ёлғиз қолганда Заур унга жуда меҳрибон бўлиб қолар, унинг чиндан ҳам ўта тортинчоқ, уятчан эканлигига ишонар, покизалигига, боладек мусаффолигига, соддалигига ҳатто ҳасад қилар, афсуски, менинг ўзим ҳеч қачон бу қадар соф, сокин ва бамайлихотир бўла олмайман, деб ўйларди...

Эҳтимол, Заурнинг бутун умиди ана шу – ўзи учун эмас, бошқалар учун, Фарангиз учун, келажак авлодлар учун яшашда эди... У шундай бир ҳаёт кечириши лозимки, бу ҳаёт зоҳиран қараганда ҳаммасига, шу жумладан, Фарангизга ва келажак авлодларига ҳам бахтли бир ҳаёт тимсолида намоён бўлсин... Балки ўшанда, Фарангизнинг ва келажак авлодларнинг кўзларида ана шу бахтиёрлик, сокинлик, шодмонликни кўраркан, Заурнинг ўзи ҳам, эҳтимол, бу саодатдан мутаассир бўлар, унинг юрагида оила севинчининг акс садолари янграр...

Заур келажак ҳаётини, уй-жойини, осойишталигини тасаввур қилишга уринди, аммо шу заҳоти бир ориқишдан юраги сиқилаётганини ҳис қилди. Бошқа нарса ҳақида ўйлашга уринди, аммо нима ҳақда ўйлашни билмасди. Дарвоқе, бирор нарса ҳақида ўйлаш шартми? Балки шарт эмасдир, аммо унда ўзи тўсатдан уйғониб кетадиган бу кечаларни, на ухлай оладиган, на тура оладиган бу номуайян вақт бўшлиғини нима билан тўлдирсин... Ташқарида, меҳмонхона олдидаги айвонда неча дона соябон бор экан? Камида йигирма-ўттизта бордир. Уларнинг ранглари қанақа? Қизил, сарик, яшил, кўк, зангори, жигарранг... Чиндан ҳам уни аста-секин уйқу ўз оғушига олди...

Бу бўйни у уйқусида туйди, ҳали ухлаб ётганини, уйғонмаганини уйқуда ҳам идрок этиб ётарди. Аммо уйқуда ҳам таниди бу бўйни. Бу ҳид ер юзида худди Африканинг ҳиди каби фақат битта, бетакрор эди. Аммо Африканинг бўйи эмасди бу. Заур ҳамон уйқуда ётар, уйқу оғушида зўр бериб ўйларди: бу ерга қайдан етиб келди бу бўй, қандай етиб келди. Дакарга, меҳмонхонанинг 17-қаватига? Гўё уйқуда унинг шуури увишиб қолган, уйғонишга мажолли етмас, бундан эса у баттарроқ ийманарди. Бу қандай бўйлигини, кимники эканлигини биларди. Ахир у ҳамон ухлаб ётар, аммо бу бўйдан – Таҳминанинг бўйидан бошқа – турли-туман фаранги атирларнинг қўшилишидан

пайдо бўлган бу бетакрор ифордан бошқа ҳеч нарсани туймасди. Бу атирларни қўшиш сирини фақат Таҳмина билар ва бу сирни у ҳаммадан пинҳон тутарди. «Ҳар қандай атирни, ҳатто энг нодирларини ҳам ҳар бир аёл топа олади, – дерди Таҳмина. – Демак, бу атирни ҳар қандай аёл сепиб юриши мумкин. Аммо ҳар бир аёлнинг ўз бетакрор ифори бўлиши керак. Шунинг учун ўша атирларни бир-бирига қўшиш керак. Аммо қайсинисидан қанча қўшиш керак? Бу сир, бу сирни фақат мен биламан».

Рўёли уйку оғушида, сўнган экран қаршисида турган каби Заур ниманидир интизорлик билан кутарди. Мана, ҳозир экран ёришади, уйку рангларга беланиб, товушларга тўлиб кетади ва унда Таҳмина намоён бўлади, ахир унга масофалар, қитъалар, океанлар, чегараларни босиб ўтиш нима иш бўпти. Модомики унинг дунёнинг нариги бошидан таралаётган зариф ва заиф ифори Заурнинг димоғига урилаётган экан, рўйи жамолининг, овозининг, нафасининг, кулгиларининг бу ерга етиб келиши шу қадар қийинми? Уйқунинг оғир, босринқи мантиғидан келиб чиқиб ўйларди: ахир Таҳмина қайси рейс билан учиб келди экан бу ерга, Москвадан бу ёққа самолёт ҳафтада фақат бир марта учади-ку. У уйқуда ҳам буни унутмаган, уйқуда ҳам. «Ахир бу уйку-ку, мен уйғонишим керак, дарҳол уйғонишим лозим, қўлларимни узатиб хобчироқни ёқишим керак», деб ўйларди. Қўлини узатиб, хобчироқни ёқар, аммо чироқ ёнмасди ва Заур ҳамон уйқуда ётганини, чироққа ҳам тушида қўл чўзганини, аслида эса ҳеч қандай қўл чўзмаганини, чироқни ҳам тушида ёққанини, аслида, ҳеч қандай чироқ ёнмаганини, уйқудан ҳам тушида уйғонганини, ўзи эса уйғонолмаётганини англади...

Уйғонмаган бўлса, демак, уни яна кўради... Ҳа, ўша кундан бери яна бир бор кўради Таҳминани. Неча ой ўтди экан ўша кундан бери? Йўқ, ўртада яна бир бор кўрди уни. Тушида эмас, ўнгида ҳам эмас – телевизорда

кўрди. Фақат бир мартагина, холос. Энди эса... бу ерда, Ғарбий Африкада, мустақил Сенегал Республикасининг пойтахти Дакар шаҳрида тағин Заурнинг кўз ўнгида турибди у... Хужжатларни – тиббий йўлланма, анкета, уч имзо қўйилган тавсифнома, рухсатномаларни нақадар тез тўплаб топширган у. Йўлини қилиб, ҳаммасини жуда тез, шошилишча тўғрилаган. Нима бўлса ҳам тезроқ учиб кетсин. Дунёнинг нариги чеккасига, Заурнинг ёнига етиб борсин ва ҳамма нарсани ортига қайтарсин. Бутун ўтган-кечганлар янгидан бошлансин, ҳаммаси тағин қайтадан... Бўлгани бўлди, уларнинг ҳаммаси энди ортга қайтмайдиган абадийликка сингиб кетган эди. Хўш, унда бу-чи... Ахир бу туш-ку, – дея ўйларди... – Тушнинг нимасидан кўрқасан. Уйқунинг нимаси кўрқинчли? Ҳозир уйғонаман, ҳаммаси ўтиб кетади, – деб ўйларди у ва айна пайтда шуни ҳам яхши тушунардик, уйқусидами, бедорлигидами, бу дунёда унинг учун Таҳминанинг навозишларидан ҳам кўрқинчлироқ ҳеч нарса йўқ эди. Таҳминанинг навозишлари, эркалашлари, шивирлашлари, айтилмаган гиналари. Хусусан, қоп-қора, узун, қуюқ киприклари; у шунақа киприк қоқардики, гўё қадимий бир китобнинг оғир саҳифасини очаётганга ўхшар, бу киприклар Таҳмина юзларининг тенг ярмига соя солиб турарди... Бир сафар Заур ширакайф чоғида унга «сен киприкларингни очганигда гўё башарият тарихида янги саҳифа очилади», деган эди...

...Уйқуда иродаси заифлашиб, идроки, мантиқ иплари салқи тортганда Заур Таҳминанинг нимқоронғи истакларига тамоман тобе бўларди. Ахир бу истак унинг, Заурнинг ҳам истаклари эди-да. Бир кун келиб, Заур иродасини тўплаб, бутун ҳис-ҳаяжонларини ўз юрагидан бутунлай қўпориб ташларди. Бироқ уйқунинг ўз қонунлари бор, тўғрироғи, уйқу бутун қонунлардан озоддир.

Заур эса ҳозир ҳеч қандай озодликка тайёр эмас, ҳеч қандай озодлик-позодликни истамасди. Фақат бир нар-

сани – уйқудан уйғонишни истарди. Энг қийини – қабоқларини кўтариш, кўзларини очиш эди... Бир жаҳд билан зўрға кўзларини очди, аммо бу ҳам уйқу эди, тушида жаҳд қилган, тушида кўзларини очган эди. Бунинг англаган ҳолда яна бир жаҳд қилган эди, бу сафар чиндан ҳам кўзлари очилди... Уйғонгандан сўнг бир лаҳза, фақат бир дақиқа бу хонада – Африка ҳидига тўлган бу хонада тагин бир бошқа бўй – Таҳминанинг ўша таниш ифори ҳам таралаётгандек туйилди. Заур ҳозиргина ўз жонини зўрға олиб чиққан уйқу гирдобининг сеҳри унинг бутун вужудини қамраб олган, ҳамон ундан халос бўлолмаган эди. Аммо бу ҳислардан бутунлай халос бўлиш мумкин эмаслигини биларди у. Тинч, фароғатда яшаши учун уларнинг ҳаммасини бирваракайига юрагидан сидириб ташлаши керак, ҳатто мана шу кечани ҳам сокин ўтказишни истаса, туриб кийиниши, хонадан чиқиб пастга тушиши, фикрларини жамлаб, тасаввурларини тиниқлаштириб, сўнг келиб ётиши керак. Ана шундагина тинч ухлаши мумкин.

Қоронғиликда оёқ кийимларини ахтарар экан, Фарангиз уйғониб кетди. Гарчи у ҳеч нарса демаса-да, нафас олиш маромидан Заур хотинининг уйғониб кетганини билди.

– Негадир ухлай олмаяпман, – деди Заур, – соҳилни бироз айланиб келаман.

Фарангиздан на «ҳа», на «йўқ» деган садо чиқди. «Ҳозир бориб ўзимни денгизга отаман, десам ҳам Фарангиз эътироз билдирмайди», дея ўйлади Заур...

«Фарангиз гунг бўлса керак», – деган хаёлларга борарди баъзан у. Айрим таниш-билишлар, ҳалигача Фарангизнинг овозини эшитганимиз йўқ, деганларида менинг ўзим қачон эшитибман хотинимнинг овозини, деб ўйларди Заур. Негадир унинг гапирганини эслай олмасди. Фақат айрим-айрим сўзлари... – ҳа, йўқ. Кетамизми – ҳа. Қоламизми – йўқ. Ётамизми – ҳа, турамизми – йўқ... Ёки аксинча, йўқ, ҳа, вассалом...

Заур туфлисини, кийим-бошини кийиб, хонадан чиқди... Тугмачани босган эди, лифт келди. Лифтни бошқарувчи йигит – меҳмонхона жомакорини кийган кичкина занжи Заурни кўриб кулимсиради, французчалаб нимадир деди. Заур ҳам бошини ликиллашиб кулимсиради, аммо йигитнинг нима деганини тушунмади: балки пул сўрагандир, балки унга хайрли тун тилагандир, эҳтимол, соат неча бўлганини билмоқчидир, балки лифтнинг секин юришидан шикоят қилгандир. Ким билсин?

Туннинг бу маҳалида океан соҳили бўм-бўш эди... Аслида, океанга ҳам, денгизга ҳам тикилганда унинг чек-чегарасини кўриб бўлмайди, аммо буни тасаввур қилмоқчи бўлган одамга океаннинг ҳудудсизлиги янада мудҳиш, янада афсонавий туйилади...

Соҳилга яқин жойлари, қирғоққа мажолсиз урилаётган тўлқинлари, меҳмонхона ҳавзаларининг чироқларида ёришиб турган океан ичкараси аста-секин қуюқ ва даҳшатли қоронғиликка ғарқ бўлиб борар, бора-бора зулматли уфқлар билан туташиб кетарди, аммо у интихосиз пучмоқларда, тобора узоқлашиб борувчи уфқнинг нариги томонида океаннинг бошқа соҳили ҳам бор эди – Америка соҳили...

«Насиб бўлса, Америкага ҳам бир бориш керак Фарангиз билан бирга», – деб ўйлади ичида Заур ва дарҳол бу фикрининг пуч, бемаънилигини англади. Нақадар маъносиз эди буларнинг ҳаммаси. Америкага сафар қилиш истаги, бу ерга, Африкага келишлари, бу жойлардан, ёт океаннинг бегона соҳилларидан осойиш-ором излаши, ҳамма нарсани унутиш истаги... Нақадар бемаъни. Ахир ҳеч қандай самолёт, ҳеч қандай кема, ҳеч қандай нақлиёт воситаси инсоннинг ўзини ўзидан узоқлаштира олмайди, ўтмишдан ажрата билмайди: «саодат излаш» дегани «саодат ахтариб, жумлаи жаҳонни кезиб чиқиш» дегани эмас-ку... Бахтиёрлик ёки бахтсизлик инсоннинг ўз ичидадир, уларни худди юк каби ташиб юрасан, қаерга

борсанг-боравер, хоҳласанг дунёнинг нариги чеккасига, лекин уларни ҳам олиб борасан: бу жуда нуфузли юк – қаерда бўлмагин, у сенга ҳамроҳ – на ёнади, на чўкади, на камаяди, на кўпаяди...

Заур эгилди, бармоқлари билан соҳилнинг совиб қолган майин қумларини, тўлқинлар ялаган катта-кичик силлиқ тошларни силади ва атай ўша хиссиётни янгидан уйғотишга уринди – бу туйғу аста-секин бармоқларидан кафтларига, кафтларидан билакларига, билакларидан елкаларига, кўксига ўтди, вужудининг жамики хужайраларига ёйилди. Бутун борлиғига қон каби ёйилди бу туйғу, бу бахтиёр хотира... Кейинчалик ёлғонлиги аён бўлган бўлса-да, аслида, умрининг энг бахтиёр дамлари бўлиб туйилган ўша олис лаҳзаларнинг хотираси, Заур мана шундай соҳилда, майин қумлар, балиққулоқлар, йўсинлар, тўлқинларнинг гувуллаши, эпкинларнинг эркалаши билан, чўнг қоялар билан, юлдузли осмон билан бирга яшаган дамларнинг хотираси... Қумлари ҳам, эпкинни ҳам, гувуллаши ҳам, осмонининг юлдузлари ҳам мана шу соҳилга ўхшаган бошқа бир соҳилда... Океаннинг эмас, денгизнинг соҳилида... Бу ерлардан жуда-жуда олис бир денгизнинг...

ИККИНЧИ БОБ

*Оҳ, хуш ул кунларки ман ҳамроз эдим жонон ила,
Неъматини васлин кўруб, нозин чекардим жон ила.*

Бу энсиз соҳил узайганидан узаяр эди... Соҳил бўйининг сувлоқ қисми тўлқинларга кўкрак тутган қоялар қадар чиққан, баъзи ерлари равон ва теп-текис текисликлар қадар чекинган эди. Денгиз аста-секин кичик кўрфазлар билан соҳил ичига кириб борар, учли кичик қумлоқ бурунларни босиб кетар, гоҳ кўтарилиб соҳилни, қояларни ўз оғушига олар, қумлоқ оролчаларни чўкти-

риб юборар, гоҳида эса чекиниб, қалқиб чиққан бурунларни, оролчаларни майин тўлқинлари билан юварди. Соҳилнинг донатор қизил қумларини майин-майин силар, мушук ўз боласини ялагани каби эркаларди. Ушоқ тошларни, шағалларни, балиққулоқларни тасбеҳ каби бир-бир йигирар, сўнг қўққисдан денгизнинг авзойи ўзгариб, тўлқинлар телба шамоллар қамчилагандек юксакка сапчир, бояги навозишдан, эркалашлардан асараломат ҳам қолмасди. Шамол қумларни ҳавога совурар, денгиз гўё қон-тер ичида жаҳд билан қояларга етишни, қояларнинг силлиқ тўшига урилиб, парча-парча бўлишни истарди.

Пиршоги тарафдаги маёқдан Мардаконнинг нарёғида юксалиб турган ГРЭС тўғонига қадар чўзилган бу соҳил, қирғоқ бўйидаги қасабалари-ла, Бузовна билан Зуғулба, Билгаҳ билан Хазар орасида қолган бу соҳил ғарбда Нордарон, Сарой ва Жўротнинг ёнидан ўтиб, Сумгайитга етар ва ундан ҳам юқорига – шимолга томон чўзилиб кетарди. Денгизнинг олис уфқида нурлари сўнаётган қуёш бутун соҳил устидан копток каби думалаб ўтар ва кечга бориб, Зуғулба тепаликларининг ортига ботиб кетарди. Аммо қуёш тепалар ортида кўздан ғойиб бўлгач, унинг мафтункор шуълалари, ёритгич нурлари каби самога санчилар, бу шуълаларнинг алвон акси денгиз узра олтиндек товланиб ёнарди. Шуълалар оҳиста қисқарар, атроф аста-секин қораяр, денгиз юзаси тепалар, булутлар, қояларнинг ғаройиб қўланкаларига тўлиб кетарди. Соҳил бўйидаги уйларнинг ёқут рангга беланган деразалари атрофга ғариб бир ҳазинлик таратар эди. Оқшомнинг бу пайтида денгизда ҳазин бир сукунат ҳукмронлик қилар, бу манзара денгизнинг тунги ҳаёти бошланишидан жиндай олдин пайдо бўлар – у ер-бу ерда одамлар ҳамон чўмилар, денгиздан чиққанлар олисдан соҳилнинг доғига ўхшаб кўринарди. Соҳилда бир-икки машина қолган эди, холос... Ғира-ширалик ичида яланғоч бир киши биров

қўриб қолмасин дея, атрофга ҳадиксираб қараганича артинар, кийинар, сочини тарар эди... Қолган машиналар ҳам қирғоқ бўйлаб сассиз-садосиз юриб борарди. Чўмилишдан қайтаётган охирги кишиларнинг қаҳқаҳалари, кулгилари янграб, энди бутунлай қорайиб бўлган муҳитда сўниб кетарди... Соҳил атрофидан узоқлашган машиналарнинг орқа чироқлари машина ортидан ҳилвираб бораётган икки алвон лентага ўхшарди...

Бу соҳил Заур учун дунёнинг энг жозибадор гўшаси эди. Таърифи кетган ҳеч бир табиат манзараси – на салобатли тоғлар, на серсоя ўрмонлар, шўх шалолалар, жўшқин сойлар, яшил водийлар, на чуқур даралар, на елвагай тепалар – ҳеч нарса, ҳеч жой қуёш жазираси ёқиб-ёндирган бу яйдоқ, дарахтсиз-гиёҳсиз соҳилнинг гўзаллигига тенг кела олмасди...

Таҳмина:

– Кунлар ҳам совиб қолди, – деди...

Заур эчки жунидан қилинган узун мовут сариқ гатфани³ машинадан олиб унга узатди. Таҳмина артинар эди. У денгиздан эндигина чиқиб, машинага қадар сув томчиларидан занжирсимон из қолдириб келган, оёғига ёпишган қумлар машинанинг ичига тўкилган эди.

– Энди чўмилиб бўлмайди... Бу энг охиргиси...

– Ҳа, – деди Заур ва сигарет тортди, – бу ёғи энди куз...

– Уч ой бунча тез ўтди-я, Заур? Эсингдами, бу ерга биринчи бор келганимиз. Июнь ойи эди, шекилли?

– Бешинчи июнь эди, – деди Заур, – менинг аниқ ёдимда...

– 1965 йил 5 июнь. Бу санани биронта қояга ўйиб ёзсанг бўларди. Келажак авлодларга ёдгорлик учун.

– Сўнг остига «Заур + Таҳмина» деб ҳам ёзсам, пайкон тешиб ўтган юракнинг расмини чизсам-а, нима дединг?

– Ҳа, – дея хўрсинди Таҳмина, – бу ёз шундай ўтди... Бизнинг ёзимиз...

³ Гатфа – артинадиган махсус чойшаб.

Заур ўгирилиб орқага қаради. Таҳмина сочларини тарар эди.

– Кетдикми?

– Кетдик.

Заур моторни юргизди ва машинани соҳилнинг қумли йўллари билан катта йўл томонга ҳайдай бошлади. Иккаласи ҳам жим эди. Таҳмина қўққисдан:

– Заур, – деди, – биласанми, мен ишдан кетяпман.

– Нима?

– Иш жойимни ўзгартиряпман.

Заур машинани бирдан секинлатди, гўё ҳозир тўхта-тадигандек ўгирилиб Таҳминага боқди:

– Бу нима деганинг? Қаёққа ўзгартирянсан?

– Телевидениега. Тасаввур қияпсанми, мени суҳандонликка олишяпти. Бир дўстим бор эди, ўша тўғрилади. Неча йилдан бери кел, телевидениеда биз билан бирга ишла, деб ҳол-жонимга қўймасди, аммо илгари мен негадир рўйхуш бермас эдим. Яқинда бирдан унинг таклифи ёдимга тушди, дарҳол қўнғироқ қилдим... ўша ерда ишлайди. Аммо Худо ҳаққи, мен ўз кучим билан кирдим, мени синаб кўрдилар, матн бердилар, ҳам озарбайжонча, ҳам русча ўқидим, маъқул кўрдилар... Афтидан, лойиқ деб топилдим. Айтишларича, Москвадан кўрсатувимиз берилар экан, шунга суҳандон ахтаришаётган экан, айна жойига тушдим. Катталардан бири, «ҳар икки тилда мукамал гапира олар экансиз, ташқи кўринишингиз ҳам мос», дея мақтаб ҳам қўйди.

Заур бу янгиликдан севиняптими, афсусланияптими, ўзи ҳам билмасди. Таҳминанинг нега бундай қарорга келганини тушунмас, лекин ҳар ҳолда бу қарор муайян даражада унинг ўзи билан – Заур билан, уларнинг муносабатлари билан боғлиқ эканлигини англади эди...

– Нега бирданига бу қарорга келдинг ахир? – деди. Билардики, Таҳминанинг жавоби аниқ ва дуруст бўлади, ростини айтади:

– Сен туфайли, – деди Таҳмина.

– Мен туфайли?

– Албатта. – Сўнг кўшиб қўйди: – Ҳар куни сени кўриш мен учун қийин эди.

– Наҳотки мени кўриш сен учун шунчалик машаққат бўлса?

– Ошиқнинг⁴ «кўзларим сени кўрмасин, кўнглим аламга тўлмасин», деганини эшитмаганмисан? Бу ерда ҳар куни сени кўрардим ва билардимки, энди сен меники эмассан.

Заурнинг «Ахир мен қачон сеники эдимки, энди сеники бўлмай қолай», деб қичқиришига оз қолди, бундай демади у, бироқ бу фикрни бошқача ифодалади:

– Бизнинг муносабатларимизга нима бўлди ўзи?

Таҳмина жимгина кулимсиради. Заур уни кўрмаса-да, табассумини юракдан ҳис қилди, машина кўзгусидан Таҳминанинг юзига боқди: унинг чеҳрасидан ҳали табассум излари ўчмаган эди.

– Заурик, сен ҳақиқатан ҳам ҳеч нарсани тушунмаяпсанми? – деди. – Ростдан ҳам бу охирги кўришишимиз эканлигини тушунмаяпсанми?.. Яхши, айтайлик, охирги кўришувимиз эмас, бир шаҳарда яшаймиз, тасодифан бир-биримиз билан юзма-юз келиб қоламиз... аммо бу сўнгги учрашувимиз. Шу маънодаки, – у яна кулимсиради, – энди бу тарзда бошқа учрашмаймиз.

Заур бунинг сабабини билишни истарди, бироқ буни сўрамади, ўзи топмоқчи бўлди. Ахир Таҳмина уни ҳассос эмассан, юмшоқ эмассан, аёл киши билан муносабатларнинг бутун нозикликларини ҳис эта олмайсан, бу алоқалар нима билан боғланиши ва нима сабабдан кесилишини туймайсан, дея роса мазаммат қиларди. Аммо ҳар ҳолда Таҳминанинг бу қарори Заурни ташвишга солмасди. Ҳатто бу гапларни ўзига дахли йўқ, деб ҳисобларди. Балки бу соф жисмоний ҳолат билан алоқадор эди. Бир

⁴ Ошиқ – бахши.

938473

Nizomiy nomli

T D P U

kutubxonasi

қадар эҳтиросли, ҳарис ишқий учрашувлардан сўнг Заур ўзида аллақандай лоқайдлик, бўшанглик, тўқликни ҳис этарди. Эҳтимол, охирги пайтлар тез-тез учрашиб турганларидан эди бу тўқлик. Балки Таҳмина бу хабарни бундан бир неча соат олдин, улар соҳил бўйига келишаётганда ўпишлардан, кучишлардан, шивирлашлар ва навозишлардан аввал айтганида Заур ниҳоятда безовта бўлган бўлар эди. Бир неча кун илгари Таҳминани янги-дан ўз оғушига олмоқ истаги оловли, бечидам эҳтиросга айланганга қадар у бу фикрга – «айрилишлари», «энди бошқа кўришмасликлари» ҳақидаги фикрга сокин ва бегоналик билан қарай оларди. «Бемаъни мактубни отиб юборганим нақадар яхши бўлди, – дея ўйларди у. – Илк яқинлиқнинг таъсири остида, сархуш пайтимда қоғозга нималарни қораламадим... Энди ўша фикрларни эслашнинг ўзи кулгили, муҳаббат фалон-пистон, сенсиз яшай олмайман, кетма қошимдан, кетаман ҳушимдан. Севги ундоқ, севги бундоқ... Истак бор, эҳтирос бор, орзу-ҳавасга етиш истаги бор, айни пайтда истаганингга етганингдан кейин тўқлик, безиганлик, бегоналик бор, холос. Қолган ҳаммаси қуруқ сафсата, ҳавойи гаплар...»

– Биласанми, бу кимнинг боғи?

Таҳминанинг овози Заурнинг фикрларини кесиб қўйди. Йўлнинг сўл томонида катта-катта бўз тошлардан тикланган баланд деворнинг орқасида икки қаватли, каттакон айвонли бир уй бор эди. Айвон сидирға яшил бўёқда бўялган эди.

– Йўқ.

– Муртузовларники. Сизнинг қўшниларингизники.

Заур таажжубланиб:

– Муртуз Балаевичникими? – дея сўради. – Сен уни қадардан танийсан?

– Ўғлини танийман.

– Спартакники? – деди ва негадир ич-ичидан титраб кетди. У Спартакнинг аёлларга, хусусан, гўзал хотинлар-

га қандай кўз билан қарашини яхши биларди. Умуман, Спартакнинг хулқ-атвори унга маълум эди. Хотинлар борасида қасам ичиб, мақтанчоқликларидан ҳам хабардор эди. Таҳминанинг Спартак билан танишлиги Заурнинг ич-этини тирнарди. Аммо атай лоқайдлик билан:

– Спартакни қаердан танийсан? – деб сўради.

– Менинг бир дугонам бор, ўшанинг таниши.

«Таниши» деган сўз Заурнинг вужудини ёндириб юборди, Спартак билан хотинларнинг танишлиги нима эканлигини у яхши биларди ахир.

Таҳмина бирдан:

– Тўхтат, – деди. Заур тормозни босди, машина каттакон темир дарвозанинг шундоқ ёнида тўхтади.

– Нима бўлди?

– Кел, тушайлик. Бу айвондан жуда гўзал манзара кўринади. Одамнинг кўнгли очилиб кетади.

– Фақат шу етмай турувди. Бировнинг боғида нима қиламиз?

– Терслигинг тутмасин, бир нафасга тушайлик... Заур истар-истамас машинадан чиқди.

– Афтидан, сен бу айвондан манзарани жуда кўп томоша қилганга ўхшайсан, – деди. – Сенинг Муртузовларни-кига келиб-кетишинг ҳеч хаёлимга келмаган экан. Бокуда ҳам борди-келдиларингиз борми? Ажабо, нега сени у ерда учратмаган эканман?

– Кўйсанг-чи, жоним. Бокудаги уйларини билмайман. Бу боғда ҳам фақат бир мартагина бўлганман... Меҳмондорчиликка жуда кўп одам йиғилган эди, мен ҳам уларнинг сафига қаердандир қўшилиб қолган эдим...

– Ким меҳмон қилган эди, Спартакми ёки Муртуз Балаевич?

– Муртуз Балаевич ким, Спартакнинг отасими? Уни танимайман ҳам. Меҳмондорчиликни Спартак уюштирган эди... У пайтда менинг дугонам билан юрарди. Спартакнинг туғилган куни эдимиз-ей, аниқ эсимда йўқ, нимадир бўлиб меням судраб келдилар.

– Сен, албатта, ёлғиз келгансан, эрингсиз.

– Вой Худойим-ей, нега мени бунча саволга тутиб қолдинг? Ҳа, Манноп ҳақиқатан ҳам Бокуда йўқ эди.

– Тбилисида эди, – деди Заур ва шу ондаёқ бундай деганига пушаймон еди... Таҳмина гўё бирдан сўнди, юраги ўртаниб кетди, ахир иккаласининг ҳам ёдида эди: Таҳминанинг ўзи Маннопнинг Тбилисида таниши борлигини, ора-сира баҳона топиб, унинг ёнига бориб-келишини Заурга айтиб берган эди. Энди эса маҳрамликда айтилган бу сирни Заур Таҳминанинг юзига шапалоқ қилиб тортган эди.

Таҳмина бошини маъюс-маъюс силкитиб қўйди.

– Ўзинг биласан, – деди. – Мен айвондан қарасак, денгиз, қишлоқ жуда гўзал кўринади, деган эдим. Истама-санг, қарама, лекин нега менга ниш санчасан?

Заур айбини ювиш учун юмшоқлик билан:

– Ахир дарвоза берк-ку, – деди ва меҳр билан Таҳминанинг кўзларига боқди.

Таҳмина бироз юмшади.

– Болалигингда ҳеч узум ўғирлашга тушмаганмисан? – деди. – Бир томондан спортчисан ахир. Қани, девордан ошиб кўр-чи.

Заур ҳам бу ярим ҳазил, ярим чин вазиятни давом эттиришга ҳаракат қилди, эпчиллик билан деворга осилди, унинг устига чиқиб, ичкарига сакради... Дарвозани ланг очиб, Таҳминани ичкарига таклиф этди:

– Марҳамат қилинг, хоним.

Дабдабали айвондан денгизни, соҳилни, ҳовлининг кенг манзарасини томоша қилдилар. Айвоннинг полида бироз эски, йиртиқ ботинка, шиппаклар ётар эди. Уларнинг орасида аёлларнинг баланд пошнали нимдош пойбазаллари ҳам кўзга чалинарди.

Таҳмина:

– Бир пайтлар бу оёқ кийимлари русум эди, – деди ва хаёлчан сўради. – Синглисини танийсанми? Спартакнинг синглисини?

– Фарангними? Албатта, танийман. Бизнинг қўшнларимиз деяпман-ку ахир? Нима эди?

– Мен кўрмаганман, жуда гўзал қиз, дейишади...

– Билмайман, – деди Заур, – гўзалми, йўқми, эътибор бермаган эканман.

Заур бу гапларни бир қадар асабийлик билан айтди. Чунки у Муртузовларни ёқтирмасди. Тўғри, Фаранг ҳақида бундай деб бўлмасди: бу ёш қиздан на аччиғи келар, на уни ёқтирар эди. Гўё Заур учун у йўқдек эди, бироқ қизнинг ота-онасини, айниқса, акасини жини суймасди.

– Ҳар ҳолда, – деди у, – Фарангнинг ўз оиласидаги бошқалардан устун томони шундаки, бўлар-бўлмасга манманлик қилавермайди, ҳеч бўлмаса, сукут сақлайди...

– Гапингга қараганда, улар билан оранг яхши эмас. Ростдан ҳам ҳеч эсимга келмаганини қара, ахир қўшни қўшни билан чиқишиб кетганини ким ҳам кўрибди? Ошхонада ҳар куни уруш-жанжалдир, пайт пойлаб бир-бирингизнинг қозонингизга ҳовучлаб туз солсангиз керак, тўғрими?

Заур қуруққина қилиб деди:

– Маъзур тутасиз, бизнинг ошхоналаримиз бошқа-бошқа, уйларимиз ҳам бошқа-бошқа қаватларда.

– Шундай де... Демак, унда қўшнилар билан адоватларингиз яна бир поғона баланд экан-да? Муртузовлар янги фин мебели олишибди, бизники, Зайналовларники эса эски араб мебели, вой-дод!

Заур:

– Одамни чақиб олишдан лаззат топасанми? – деди.

– Яхши, яхши, дарров қовоғингни осиб олма, жигарим, – чуқур хўрсинди Таҳмина, – чуқурроқ нафас ол, Заур, – деди, – торт бу ҳавони жигарларингга, малҳам-ку бу... Оҳ-оҳ...

Заур сигарет чиқарди. Таҳмина:

– Чекма, – деди, – ўзингни заҳарлама, бу мусаффо денгиз ҳавосидан тўйиб нафас ол.

Заур сигаретни қутисига солиб қўйди.

– Вой, Заурик-ей, ажойиб йигитсан-да...

– Бўпти, суҳбатимиз чала қолди-ку ахир... Нега бу охирги кўришишимиз эканлигини, нима сабабдан айрилишимиз кераклигини менга тушунтирмадинг-ку.

– Нима сабабдан? – Таҳмина елкаларини қисди. – Бунни тушунтириш қийин. Сабаби шунчалик кўпки... Масалан, шундай бир сабаб: бир куни уйқудан туриб қарасакки, бир-биримизга ошиқу мубтало бўлиб қолибмиз. Ҳар ҳолда иккимиздан биримиз, айтайлик, масалан, мен сенга ошиқ бўлиб қоламан, ёнаман-куяман. Унда нима бўлади?.. Кимга керак бу – сенгами, менгами?.. Охир-оқибат... умуман, ҳаётни мураккаблаштириш нимага керак ахир? Шунингсиз ҳам турган-битгани ғавғо-ку бу ҳаётнинг...

У тўғри айтяпти, деган фикрга борди Заур, ҳаётни мураккаблаштиришнинг нима кераги бор?..

– Ахир шундоқ ҳам маълум бўлдики, энди бу томони бемалолгарчилик – деди у, – сен жуда унақанги ошиқ бўлиб қолганинг йўқ, бўлсанг ҳозиргача бўлардинг-да, мана, уч ойдан бери кўришамиз, менга боғланиб қолганинг йўқ-ку, – «ошиқ бўлиш», «боғланиб қолиш» ибораларини енгил бир истехзо билан талаффуз этарди у. – Ҳа, боғланиб қолмагансан-ку менга. Тўғрими?

Таҳмина:

– Хўш, ўзинг-чи? – деди.

– Мен?!

– Ҳа, сен. Ўзинг-чи? Боғланиб қолганмисан?

– Албатта. Бу нима деганинг? Мен биринчи кўришганимиздан бери дали-девозаман... Ахир сен билан илк учрашувимиздаёқ севишимни айтган эдим... Мажнундек севишимни, нима десам экан, Карам каби, Фарҳод каби...

– Тўхта, тўхта, алаҳдайверма... Айтиш – бошқа нарса, айтганларингни юракдан ҳис этиш, туйиш – бошқа нарса...

– Сен бу сўзларни уч ой олдин айтган эдинг, ўша пайтда ҳали орамизда ҳеч нарса йўқ эди. Хўш, энди, энди ҳам такрорлай оласанми ўша сўзларни. Ҳозиргидек ярим ҳа-

зил, масхараомуз эмас, жиддий, том жиддийлик билан...
Тилингга ола биласанми ўша сўзларни?..

– Жинни бўлдингми, Таҳмина?.. Албатта, мен ҳазил қилмаяпман, жиддий гапиряпман, ростдан ҳам севаман сени, боғланиб қолганман сенга...

Заур бу гапларни айтар экан, мутлақо бетайин, тутуриқсиз сўзларни айтаётганини ўзи ҳам ҳис этарди, бу сўзлар замиридаги туйғуларнинг ҳеч бирини ҳақиқатан бошидан ўтказган эмасди. Ҳатто ярим ҳазил тарзда ҳам бу ёлғонни яшира олмасди. Таҳмина ҳам буни дарҳол тушунди. Ер тагида илон қимирласа биларди Таҳмина...

– Яхши, бас қил энди, Заур, – деди. – Одамнинг юраги сиқилади сенинг бу сўзларингдан... Ҳавойи гапларни кўп гаплашдик, етар.

Заур қўлларини Таҳминанинг юзларига босди. Билардики, сўзларнинг қурби қолмаганда, кучи етмаганда, ҳаракатлар, қўлларнинг навозиши, эркалаш, табассум ёрдамга келади. Таҳмина унинг қўлларига ёпишди. Заурнинг қўлларини бироз юзига босиб тургач, секин юзидан узоқлаштириб, кафтига тикилди. Шундай тикилдики, гўё Заурнинг қўлларини илк бор кўраётгандек эди.

– Қўлларинг бунча катта, Заурик! – деди.

Қаердандир жуда олислардан электр-поезд овози эшитилди, бу овоз бир муддат ҳавода янграб, сўнг секин-аста сукунатга сингиб кетди...

Таҳмина шаҳодат бармоғини Заурнинг кафтига ўқталди, юмшоқ, мушук сингари чаққон ҳаракат билан тирноғини Заурнинг кафтидаги чизиқларга қўйди ва деди:

– Истасанг, фол кўрай?

– Кўра оласанми?

– Албатта. У қўлингни ҳам оч, кўрай-чи. Заурнинг ҳарикки қўлини қўллари орасига олиб, унинг кафтларини узоқ томоша қилди.

– Ўнг қўл ўтган ва ҳозирги вақтдир. Шу туфайли ҳам ўнг қўл ҳаракатчан, ҳамиша ишда, бўлиб ўтган ва ҳозир

бўлаётган ишларни кўрсатади. Сўл қўл эса келажакдир. Келажакда рўй берадиган ҳодисаларни кўрсатади, шунинг учун ҳам унинг ҳаракати заиф, сустдир... Қара, мана бу чизиқлар бахтиёрлик, ёлғизлик чизиқлари. Бу чизиқ – кутиш чизиғи, бу чизиқ эса оғир, кутилмаган ишларга қодир-ноқодирликни кўрсатади. Кўрайлик-чи, сеники қандай экан? Қара, мана бу шон-шухрат чизиғи. Сенда бу чизиқ бор. Бу чизиқ Ойга ўхшаяпти, яъни реал ҳаётдан кўра кўпроқ фантазияга мойилсан... Аммо бу чизиқ ҳам ҳақиқий ҳаётга қўшилиб кетяпти. Бунини кўряпсанми, қара, бу чизиқ... А-ҳа... Яхшироқ қара, икки ё уч фарзанднинг бўлади – ҳар ҳолда иккитаси аниқ ўғил бола...

– Демак, унисини ҳам аниқласа бўладими?

– Бўлмаса-чи. Лекин бу сенга ҳолва эмас... Қара, мана вичизиқни кўряпсанми – сенинг бир иқтидоринг бор экан – бутун ҳисларингни, идрокингни ишга, заҳмат чекишга йўналтира олар экансан... Шууринг тиниқ, мустаҳкам, фақат баъзида, жуда кам даражада ҳаёлга, фантазияга мойилсан... Жуда кексайиб қолгунча яшайверасан ва умрингнинг охиригача ҳаётни севасан... Давлатинг кўп бўлмайди. Бошқа шаҳарларга кўчиб юрмайсан... Аҳа... бу чизиқ низо чизиғи, лекин у бошқа ҳеч қайси чизиқда туташмаяпти. Қара, мана бу Венера сайёраси – севиш ва алданиш маъбудаси. Бу чизиқ ҳам ярмисида кесилляпти... Бу чизиқларнинг ҳаммаси ҳам чала чизиқлар-а, Заурик!

– Чала қўлнинг дастидан дод!

– Бу ёғига қулоқ сол... Ўрта ёшларингда энг оғир синновдан ўтасан... Олдингда икки йўл туради – мана, қара, мана вичизиқ – толе чизиғи – қачондир пайти келиб, икки ўт орасида қоласан... Ёшинг улғайган сари феъл-атворинг юмшайди, бироқ ташвишинг, заҳматинг ортиб боради... Кошки, сенинг кексайганингни, заҳмат-машаққат чекиб юрган кунларингни кўрсайдим. Заурик, сени ўша аҳволда сираям тасаввур эта олмайман...

– Яхши, менинг масаламни билдик. Энди ўзингга фол кўр-чи.

– Йўғ-э, нима деяпсан, кўрқаман... Ҳеч қачон ўз фолимни ўзим кўрмайман. Бошқа кишининг кўришига ҳам йўл кўймайман. Бир марта очтириб бас қилганман.

– Фол очирганмисан? Нима чиққан эди?

– Айтмайман.

– Юрагимни сиқавермай айта қолсанг-чи...

– Йўқ, йўқ...

– Ихтиёринг...

Заур қистаб ўтирмади, ҳар доимгидек индамай қўя қолганидан кейин Таҳминанинг ўзи рози бўлди:

– Яхши, айтаман, бироқ бир шарт билан – бу сирни ҳеч кимга айтмайсан. Уни бир сен, бир мен билайлик. Кафтимга қара, бу чизиқни кўряпсанми, мана бу ерда кесилиб қоляпти, кўряпсанми?

– Ҳа...

– Биласанми, нега бу ерда кесилиб қоляпти?

– Йўқ.

– Бу менинг умрим. Кесилиши – ўлим дегани. Эрта ўламан... Бир кекса фолбин бор эди, фолимни кўриб, ўша шундай деган...

– Уялмайсанми, олий маълумотли қизсан, миянг эса ҳар хил хурофотлар билан тўла.

Таҳмина Заурнинг сўзларини гўё эшитмади:

– Баъзан ўйлаб қоламан, Заур, – деди. – Ростдан ҳам бирдан сен хурофот деб атаётган нарсаси рост бўлиб чиқса, чинга айланса. Эртага, масалан, касал бўлиб ўлиб қоларман, тайёра ёки машинада ҳалок бўларман, ким билсин, инсон минг хил сабаб билан ўлиши мумкин... Баъзан хаёлимга шундай фикрлар келадики, ўзимдан ўзимнинг жаҳлим чиқиб кетади, йиғлаб юборишимга оз қолади... Эртага ногоҳ ўлиб қолсам, ким мен учун куяди? Эримми? Айтайлик, бир ой, уч ой мотам тутади, кейин аста-секин ҳаммасини унутади... Бошқа ким? Қўшнимиз Мадинами,

у ҳам, дейлик, бир ой, йўқ бир ой эмас, икки ҳафта аза очади мен учун... Бошқа яна ким? Сенми? Хўп, сен ҳам икки ҳафта, йўқ, кечирасан, икки ҳафта жуда узун муддат, бир ҳафтаю уч кун мен учун мотам тутасан, ғам-аламга ботасан, юрагинг сиқилади... Кейин-чи? Кейин сен ҳам унутасан, шундай эмасми?.. Ҳамма нарсани унутасан... Бу учрашувимизни ҳам, анави соҳилни ҳам, мана шу айвонни ҳам... Тўғрими?

– Аҳмоқона гаплардан чарчамадингми? Нега бунча бўлар-бўлмас гапларни гапираверасан, гоҳ айрилишимиздан дам урасан, гоҳ ўлимдан... Кел ёнимга...

Уйга кирдилар. Уй ичида анчадан бери инсон яшамаган манзилга хос тартибсизлик ҳоким эди – бир бурчақда цемент халталари қўйилган, бир томонда мисранг, чўкич, арра ва ранда сочилиб ётар, қамишдан тўқилган саватлар устма-уст қалаштириб ташланган, ликиллаб қолган жавоннинг рафларида сирка, обғўра⁵ шишалари терилган, тахмоннинг устига кўрпа-тўшаклар, жилдсиз ёстиқлар йиғиб қўйилган эди.

Заур Таҳминани ўпиб, эркалар экан:

– Атайин, қасддан сени бу ерга олиб келдим, – деди, – охирги марта, сўнгги бора сен билан бўлишни истаяпман...

Заур эътироз билдирмади, аммо бу охирги учрашувлари эмаслигини, бу гапларнинг ҳаммаси беҳуда эканлигини, яна учрашажакларини, тагин бир-бирларини севажаларини, чунки Таҳмина усиз – Заурсиз яшай олмаслигини яхши биларди. Заурнинг бунга имони комил, шунинг учун ҳам хотиржам эди... Охирги учрашувимиз, деяпти, яхши, мен ҳам кўришиш учун ортиқча ташаббус кўрсатмайман, ўпкаланса, «жонгинам, ўзинг айтмаганмидинг бу охирги кўришишимиз деб?» дейман. Ўзи мени ахтаради, ўзи топади, лекин мен зинҳор уни кутмайман, вассалом...

Машинага чиқишганда Таҳмина:

⁵ Обғўра – узум ғўрасининг суви.

– Аммо сени бу боққа олиб киришимнинг бошқа бир сабаби ҳам бор эди, – деди. – Бу сабабни сен ҳеч вақт била олмайсан.

– Қандай сабаб экан?

– Айтмайман.

Заур ишонмади. Билардики, агар қистамаса, Таҳминанинг ўзи айтади. Аммо бу сафар ундай бўлмади. Таҳмина ҳеч нарса демади. На ўшанда, на ундан кейин.

...Ва Заур боққа келишларининг иккинчи сабабини ҳеч қачон била олмади.

Балки ҳеч қандай сабабнинг ўзи йўқ эди. Эҳтимол, Таҳмина шунчаки Заурни қизиқтириш учунгина айтгандир бу гапни. Ким билсин...

Таҳминанинг уйи муюлишида машинани тўхтатди. Таҳмина машинанинг ичида ўтирганича Заурнинг бўйнидан ўпди.

– Алвидо, – деди ва шошиб машинадан тушди, чаққон одимлар билан уйи томон юрди.

«Алвидо. Хайр. Кўришгунча», деб умрбод айрилиб кетиш мумкин. «Алвидо», дея уч кундан, уч соатдан, ўн беш дақиқадан кейин учрашиш мумкин... Ҳа, бу шундай дунё, аммо, ҳарқалай, уйда, ваннахонага ўтиб, совуқ сувнинг остида ювинар экан, Заур гўё сувнинг ўткир игналари унинг баданидан соҳилнинг қуми, денгизнинг тузи, иссиқ куннинг тери билан бирга Таҳминанинг ўпичларини, эркалашларини, қўлларининг навозишини бир умрга ювиб кетаётгандек туйилди. Сўзларини, шивирлашларини, сочларининг ифорини... Наҳотки Таҳмина билан энди ҳеч қачон кўришмайди, қўли билан пешонасига тушган сочларини селкиб ташлашларини, дудоқларида пайдо бўлиб, кўзларининг остида сўнадиган табассумини Заур энди ҳеч қачон кўрмайди. «Йўқ, бундай бўлмайди, албатта, – дея ўйлади у. – Албатта, яна кўришамиз. Фақат кутиш керак, кутиш, вассалом».

УЧИНЧИ БОБ

*Яхши кўринур сурати маҳвашларинг, аммо
Яхши назар этдикча саранжоми ёмондир.*

Заур ота-онасини жуда яхши кўрарди. Ёши улғайган сари янаям қаттиқроқ яхши кўрарди уларни. Тўғрироғи, балоғат ёшида у ўз ота-онасини болаликда севгани каби табиий ва таманносиз бир муҳаббат билан севарди... Болалик билан балоғат ёши ўртасидаги қисқа бир даврда – беш-олти йилдан иборат эди бу муддат – Таҳминан 14 – 15 ёшидан 19 – 20 ёшига қадар Заурнинг ота-онасига муносабати бутунлай бошқача эди. Уларни севарди, албатта, аммо бу севгида аллақандай норозилик зимдан, баъзан эса очикдан-очик кулиш, истехзо бор эди – ота-онасининг яшаш тарзига, эскирган тушунча ва дидларига эътироз билдириб кўярди. Аммо айна замонда ўзи норози бўлган бу ҳаёт тарзининг барча ноз-неъматларию имтиёзларидан жуда бемалол фойдаланар, қимматли совғалардан – олий ўқув юртига кирган йили отаси унга «Москвич» олиб берган эди – тортинмасди. У йилларда Заурнинг бутун қизиқишлари спорт, жаз мусиқалари, рақслар ва қизлар, хорижий кийим-кечаклар ва хорижий фильмлар билан боғлиқ эди.

Ота-онаси бутун уйни зил-замбил, тўқ жигарранг кўҳна мебеллар билан тўлдириб ташлаган эдилар (бу мебеллар кейин тагин урф бўлди, аммо ўша йилларнинг таъсирида дидсизлик рамзи каби кўринар эди улар Заурга). Ота-онаси ота-онаси меҳмонхона мебели устини, сервантнинг ичини қимматбаҳо идишлар билан қалаштириб ташлаган эдилар, столнинг, ҳатто роялнинг устига ҳам йирик биллур гултуваклар, мураббо вазалари, кулдонлар териб қўйилган эди.

Ота-оналари ҳинд фильмларидан завқланардилар, отаси радио қулоғини бураб, соатлаб араб ва эрон му-

сиқасини тингларди – кўзларини лаззат билан юмар, радионинг карнайига қулоғини босиб сукутга кетар, ҳар замонда тилини бир тақиллатиб «воҳ-воҳ» деб қўярди. Ота-онаси ўта дабдабали ўтиришлар ташкил этишар, бу ўтиришларда узундан-узон, одамнинг юрагини сиқиб юборадиган маъносиз қадаҳ сўзлари айтиларди: бундай йиғилишларда унинг ота-онаси «ишқилиб, меҳмонларнинг ўрни алмашиб, тўрга ўтириши лозим бўлган меҳмон қуйига, қуйига ўтирадиган меҳмон юқорига ўтириб қолмасин-да, ёддан чиқиб бировнинг соғлиғига қадаҳ сўзи айтилмай қолмасин-да, бировнинг соғлиғидан аввал мансаби тилга олинмасин-да» (ҳолбуки, аввал унинг соғлиғи айтилиши лозим эди), дея игна устида ўтирган-дек ўтиришарди; бундай йиғилишларда тамадаликка маҳкум этилган бадбахт, ҳазил-мутойибадан маҳрум бечора қизиқроқ бир сўз айтиш учун ўлиб-тирилар, бироқ айтганларига фақат ўзи кулар, шу ўринда кулиш лозим эканлигини тушунган меҳмонлардан баъзилари унга эргашардилар... Заур ота-онасининг бу ҳаёт тарзини «мусулмончилик» деб атар, аммо мусулмонлар қачон ҳам қадаҳ сўзи айтибдилар, қачон тамада сайлабдилар – бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмасди.

Фақат сонсиз-саноқсиз қўни-қўшнилари бор ва тез-тез уларникига ташриф буюриб турадиган бу одамлар билан суҳбатлашиш, тавозе кўрсатиб, ҳол-аҳвол сўраш мажбурияти бор эди... Айни пайтда уйларига келганлар билан онасининг доимий суҳбати, ғийбати канда бўлмасди: ким қандай яшаяпти, кимни ишдан четлаштирибдилар ва қандай йўл билан четлаштирибдилар, ким кимнинг одами, ким кимнинг орқаси, суянчиғи, юртдоши, фалончи пистончи билан юради, фалончи эса фалончи билан, фалончи фалон пул топади, фалончи фалон нарсани олибди, фалончи хотинини уради, фалончи эрининг бошида ёнғоқ чақади...

Буларнинг барчаси Заур учун ёт ва бегона, у севмайдиган, ёқтирмайдиган, баъзан ҳатто нафратланадиган

бошқа бир оламнинг можаролари эди. Бу оламнинг манзаралари Заурнинг жонини ҳалқумига келтирган пайтларда у ҳатто ўз ота-онасига ҳам истехзо билан боқарди. Аммо, таассуфки, бундай муносабатнинг натижаси тамоман бошқача бўлар эди. Заур бундай вазиятларда ота-онасига нисбатан жирканиш ҳисси билан ёндашса-да, уларнинг садоқатларини рад этмас, аксинча, ичида ота-онасига қарши бир қадар нафрат, ирганиш ҳисси уйғонарди; бундай пайтларда у турли йўллар, ҳар хил баҳоналар билан ота-онасининг бошига ғавғолар солишни истарди. Онаси уй бекаси бўлиб, фақат отаси ишлаб пул топар, аммо Заур отасига тўғридан-тўғри мурожаат этишдан ийманар, отаси билан ораларида қандайдир парда бордек эди гўё, фақат «пальто, костюм олмоқчиман», «сафарга чиқяпман» ва бошқа шу каби сабабларни онаси орқали маълум қиларди. Баъзан кўнглидаги гапни ҳазиллашиб ифода этарди: «Билмайман, бу пулларни ким учун асраяпсиз, профессорнинг бутун мол-дунёсини яккаю ягона ўғлингизга сарфламай кимга сарфлар экансиз?»

Заурнинг ҳар истаги, ҳар орзуси бажо этилар, афсуски, ота-онасининг бу саховатию ҳотамтойлиги унда миннатдорчилик ҳиссини уйғотмас, нари борса унинг лабларида истехзо аралаш мамнун бир табассум пайдо бўларди...

У пайтлар Заур Таня исмли сув парисига ўхшаган сариқ соч қиз билан юрарди. Таня спортчи, елканли қайиқ ҳайдаш бўйича чемпион эди. Онаси унинг ким билан юраётганини қайси йўллар биландир аниқлаб олганини Заур билмас эди. Бу алоқа Зевар хонимнинг таъбига ўтирмас ва негадир ҳамиша хотиржамлик билан маълум қиларди:

– Яна сенинг Танка-манкаларинг кўнғироқ қилди...

Танка-манка ҳам ўша Таня исмли қиз эди, ўша сув парисига ўхшаган олтинсоч қайиқчи қиз кунларнинг бирида ота-онаси билан Львовга кўчиб кетди, Заурнинг ҳаётидан бутунлай ғойиб бўлди... Заур жуда кам эсларди уни, ҳар сафар сариқ сочлари ифор таратган Таняни кўз

олдига келтириши биланоқ дарҳол хаёлида денгизнинг поёнсиз мовийлиги – қизнинг кўзлари рангида эди бу мовийлик – тўлқинларни ёриб елаётган йирик оқ елканли қайиқлар жонланар эди.

* * *

Заурнинг отаси, геология-минерология фанлари доктори, профессор Мажид Зайналли нимага эришган бўлса, ўз меҳнати билан, узун ва машаққатли ҳаётий курашлар натижасида эришган эди. 30-йилларда олис тоғ қишлоқларининг биридан Бокуга келганида Мажид Зайналлининг ямоқ этиги, бир сидра бўз кўйлак-шалвори ва шалворининг киссасида ҳаммаси бўлиб уч сўмгина пули бор эди... Мажид конларда қора ишчи, вокзалда ҳаммол, ҳатто бир муддат ошхонада ошпаз ёрдамчиси бўлиб ҳам ишлади. Рабфакнинг кечки бўлимида таҳсил олди. Алоҳида бир қобилияти бўлмаса-да, меҳнатсеварлиги, тунларни бедор ўтказиши, кучли ишончи натижасида университетга кирди, уни аъло баҳолар билан битириб, Ленинградга аспирантурада ўқиш учун кетди... 1936 йилда Ленинградда диссертация ҳимоя қилиб, фан кандидати бўлди. Сўнг Бокуга қайтди ва ўша йили ўзи ишга кирган институтда ҳарф терувчи бўлиб ишлайдиган Зевар исмли қизга уйланди... Зеварларнинг Тоғли маҳалласида данғиллама уйлари бор эди. Икки қаватли уйнинг иккинчи қаватини ижарага қўярдилар, биринчи қаватдаги икки хонада – Зеварнинг онаси ва сингиллари билан биргаликда Мажид ва Зевар роппа-роса бир йил яшадилар. Бир йилдан кейин Мажидлар шаҳарнинг марказидаги бўшаган уйларнинг бирига кўчдилар, кейинчалик қўшнилардаги икки хонани ҳам ўзларига қўшиб олдилар ва ҳамон шу ерда яшаб келяптилар...

Қирқинчи йилнинг сентябрида Заур дунёга келди...

Уруш бошланди, артиллериячи-офицер Мажид Зайналли Севастополда яраланди, госпиталдан чиққач,

тагин Бокуга чақирилди ва бир гуруҳ геологлар билан Эронга жўнатилди. Эрондан келтирилган нарсалар ичида Заурнинг энг яхши эсида қолгани локланган ботинкалар ва қизил шоколад қутилари эди... Урушдан кейин Мажид Зайналли докторликни ҳимоя қилди, кафедра мудири этиб тайинланди ва «Меҳнат қизил байроқ» орденини олди.

Таҳминанинг фолида бир нарса ҳақиқат эди: ёши улғайган сари Заур чиндан ҳам юмшаб, мулойимлашиб борарди. Энг аввало, у ота-онасига меҳрибон бўлиб қолди. Энди муносабатларида аввалги ғараз ҳам йўқ эди. Тўғри, ҳали ҳам баъзи-баъзида онасига: «Хўш, қўлингизни мундоқ киссангизга солиб кўрингиз-чи, профессорнинг пуллари моғорлаб кетмаганмикан», – деса ҳам энди ота-онаси берган пулни қимтина-қимтина, тортинган, уялган бир алпозда олар эди... Ишга киргандан бери ўзи ҳам пул топа бошлаган эди. Тўғри, топгани харжининг ўндан бирини ҳам қопламас, лекин шунга қарамай, ҳар сафар онасидан пул олганида, «қарз оляпман, маош олганимда қайтараман», дерди, лекин кундан кунга кўпайиб бораётган бу қарз ҳеч қачон узилмаслигини ҳар иккала-си ҳам билар эди...

Бир сафар эса у жуда ўнғайсиз ахволда қолди. Аслида, бу ўнғайсизланиш ҳам эмас, қандайдир бошқача туйғу эди. Отаси унга уч хонали кооператив уй олганини, ҳатто пулини ҳам тўлаб қўйганини билганда Заур бир қадар асабийлашди: «Ким билсин, қачон тайёр бўлади бу уй, ундан кўра ўша пулларни ўзимга берганида камимга яратардим, – дея ўйлади у, айни пайтда бу нарса унинг бироз нафсониятига ҳам тегди, – демак, менинг бўлажак уйим ҳам отамнинг ҳисобидан экан-да. Бир томондан севишиб ҳам қўйди, – ҳар ҳолда ўзимнинг алоҳида уйим бўлади». Кўпинча ана шундай алоҳида уйнинг жуда қадри билинарди, чунки бундай уй унга тез-тез зарур бўлиб турарди... Аммо ҳар ҳолда... Бир марта отасининг ўзи

шундан сўз очди. Зевар хоним уйда бўлмаганда ана шу мавзуда гаплашиб олиш учун отаси кўпдан бери пайт пойлар эди.

– Албатта, – деди отаси, – сенинг ҳамиша биз билан бирга яшашингни истаймиз, аммо ўзинг ҳам биласанки, бунни яширишнинг ҳожати йўқ, онангни феъли тундроқ. Сенинг бўлажак хотининг ҳатто малика бўлганда ҳам иккаласининг тил топишиб кетиши қийин. Оилада норозилик, гап-сўзнинг нима кераги бор. Ундан кўра бошдан шундай иш тутайликки, ўртадан иззат-хурмат кўтариламасин... Энди сенинг ҳам уйланиш ҳақида ўйлаб кўриш вақтинг етди. Бизнинг ҳам энди бува, буви бўладиган ёшимиз. Миянгни жойига қўйиб, ҳар томонлама яхшилаб ўйлаб кўр. Унгача уй ҳам тайёр бўлади... Худо хоҳласа, унгача ҳимоя ҳам қилиб қоларсан...

Отаси ҳеч қачон у билан бу тарзда гаплашмаган эди. Умуман, отаси билан жуда кам суҳбатлашишар, отаси илмга, китоблар оламига шўнғиб кетувчи тиниб-тинчимас одам бўлиб, хотини билан ҳар замонда бир гаплашар, ўғли билан эса суҳбатлашмасди, деса ҳам бўларди. Бундай очиқ-ошкора сўзларни эса Заур умуман биринчи марта эшитиши эди. Шунинг учун ҳам у лол қолган эди. Аммо у бундан ҳам кўра бошқа бир нарсага ҳайрон эди – отаси бундан бир неча йил илгари ўз ҳаётини аниқ график бўйича тузгани каби энди унинг – Заурнинг ҳаётини ҳам шу қадар аниқ режалаган эди: олий маълумот, диссертация, уй, уйланиш, болалар... Тўғри, баъзан кутилмаган ҳодисалар ҳам бўлади, масалан, Иккинчи жаҳон уруши. График бунда муайян даражада бузилади. Аммо ҳатто Иккинчи жаҳон уруши ҳам, оғир яраланиш ҳам Мажид Зайналлининг ёшлик йилларида тузган ҳаёт жадвалини – ўз олдига қўйган бир мақсад сари кетувчи аниқ йўлни чалкаштира олмади. Ва бу йўлдаги ҳаракатни Мажиддан кейин унинг ўғли Заур давом эттириши лозим эди. Кейин эса, иншооллох, бу йўлга Заурнинг ўғли қадам қўяди...

* * *

Кечки овқатдан сўнг отаси ўз хонасига кириб кетди. Заур журналларни варақлар экан, бирдан Зевар хоним:

– Менга қара, – деди, – қулоғимга ҳар хил гап-сўзлар чалиняпти...

Заур «Огонёк»даги бошқотирмани кўздан кечирав экан, бепарволик билан:

– Қандай гап-сўзлар? – деди.

– Сени тез-тез бир хоним билан кўрар эмишлар.

У «Огонёк»ни бир четга суриб қўйди:

– Қандай хоним билан?

– Билмадим, унинг оти Нарминами, Таҳминами экан. Бирга ишлар экансизлар... – Заур гуп этиб қизариб, гўё қулоқлари ёниб кетаётгандек бўлди. Ўзини қўлга олиб:

– Нима бўпти? – деди.

– Яхшиямки, башарангда биров ҳаё қолибди, – деди онаси, – қани, менинг кўзларимнинг ичига тик қара-чи.

Заур зўрма-зўраки кулимсиради ва онасининг кўзларига боқди.

– Уни машинангга миндириб, бутун Абшерон бўйлаб олиб юрганинг ростми?

«Вой тавба, ҳамма нарсани миридан сиригача етказибдилар».

– Деворнинг ҳам қулоғи борлигини билмайсанми?.. Ҳеч эсинг борми, мияннга мундоқ ўйлаб кўрасанми ўзи? Эри бор экан-ку ахир. Сенинг Танка-манкаларингдан эмас...

– Сизга бу хабарларни етказган ким ўзи? Одамларнинг ҳам қилишга иши қолмабдими...

– Йўқ, қилишга сенинг ишинг қолмаганга ўхшайди... Бу қилиқларингдан уялмайсанми ахир... Менинг гапимга қулоқ сол, сен энди ёш бола эмассан. Соқол-мўйлови чиқиб қолган катта йигитсан... Мен ҳеч маҳал сенинг ишларингга аралашган эдимми, ростини айтавер, аралашганмидим, йўқ? Аммо бу сафар ҳар икки қулоғинг билан яхшилаб эшитиб ол: отангнинг қулоғига етиб бормасдан, бу ишлардан оёғингни уз! Тушундингми?

Масаланинг бу тариқа қўйилиши Заурни эсанкиратиб қўйди: қанақа ультиматум бу ўзи, нима, Заур она сути оғзидан кетмаган гўдакми? Аммо у ҳеч нима демади... Балки Зевар хоним суҳбатни шу ерда тугатганида яхши бўлармиди. Зевар хоним шу нуқтадан нарига ўтмаганида ҳаммаси бутунлай бошқача бўларди. Аммо Зевар хоним кибрли аёл эди, ичида гап қайнар ва айтмоқчи бўлганларини тўкиб солмагунча тинчимас эди. Ва айтган сўзлари кейинги барча ҳодисалар учун туртки бўлди... Зевар хоним юзини шундай буриштирдик, бирон жойи гўё бураб оғриётгандек ўзи қаттиқ жирканадиган нарса ҳақида сўзлар эди:

– Энди сенга илакишибди-да, – деди, – идорангиздаги бошқалар билан томоша кўрсатиб бўлгач, энди навбат сенга келибди-да?!

Заур сапчиб ўрнидан турди:

– Бас, – деди, – уят сенга бундай гапларни гапириш... ҳар қандай қаланғи-қасанғининг ғийбатларини кўтариб юриш ярашмайди сенга... – У бу сўзларни шунчалик эркин, шундай асабий айтдики, онаси бармоқ тишлаб кўрди, онаси савқи табиийси билан нималарнидир туйдики, бу туйғу ҳали Заурнинг ўзига ҳам тўла равшан эмас эди. Заур ўзи билан Таҳминанинг алоқаларини шунчаки ўткинчи, енгил бир нарса, деб ўйлаб юрган бир пайтда Зевар хоним аёллар ва оналарга хос бир тахайюл билан бу алоқаларнинг жиддийлигини англаб етган эди.

– Ғийбат?! – дея такрорлади онаси киноя билан. – Жудаям ғалати ғийбат! Бутун шаҳарга ёйилган бу ғийбат... Фақат сен каби гўдакни буларнинг барчаси ғийбат, беҳуда ғийбат, дея алдайдилар... Аслида, бутун шаҳар биладики...

– Бутун шаҳар... Анкета тарқатганмисан бутун шаҳарга?

– Анкета-панкета керак эмас... Ҳамма билади буни... Ўзиям ўшанингга ким бўлсаям фарқи йўқ экан... Оти нима эди ҳалиги кишининг, анави кекса киши бор-ку, сизларнинг идорангизда ишлайдиган, нима эди ўша па-

дар лаънатиининг оти, чала кал-чи, бурнининг учида ортиғи ҳам бор...

Онаси кимни назарда тутаётганини билар, аммо бўйнига сиртмоқ солсалар ҳам Заур Дадашнинг отини тилга олмасди... Бу номни Зевар хонимнинг ўзи эслади:

– Ҳа, Дадаш, айтяпман-ку отини Дадаш деб. Уялганидан ерга кирмайдими, у беҳаё қиз... Ахир ёш келинсан, кўринишинг ҳам бинойидек – «бинойидек», бу Зевар хонимнинг Таҳмина ҳақида айтган биринчи ва охириги яхши сўзи бўлди, – ёшгина эринг бор... Аммо буни қара, ким билан дон олишади – майиб бир чол билан...

Заур аниқлик киритмоқчи бўлди:

– Демак, дон олишиш гуноҳ эмас, гуноҳ фақат майиб чол билан дон олишишда?

– Сен бу борада мен билан гап талашма. Ким билан дон олишиш унинг иши. Қолаверса, латта эрининг иши. Ҳайф унақа эргаки, шу хотин билан бирга яшайди. Лекин, бас, сендан қадамини узсин. Йўқса, унинг бошига чунон ўйинлар соламанки, ўзининг отини ҳам эсдан чиқариб қўяди. – Зевар хоним Таҳминанинг бошига қандай ўйинлар солишини янада аниқроқ ифодалаш учун илова қилди: – Кўзини ўйиб оламан у қанжиқнинг...

Заур онасининг феълини яхши биларди, онаси айтганининг устидан чиқадиган аёл эди, бу воқеа эса Зевар хонимга жуда қаттиқ таъсир қилган эди. Заур масаланинг янада кескинлашувини истамади, шунинг учун:

– Сен жудаям ғалатисан-а, ойи, – деди. – Орамизда ҳеч гап бўлгани йўқ. Бир идорада ишлаймиз, тенг-тўшмиз, балки ишдан чиққанида бир-икки марта уни уйига элтиб қўйгандирман, вассалом... Бунинг нима ваҳима қиладиган жойи бор? Агар бу сенга шунчалик қаттиқ таъсир қиладиган бўлса, бўпти, сўз бераманки, уни энди ҳеч қачон машинамга миндирмайман, троллейбусда кета қолсин. – Заур одатдагидек ярим ҳазил оҳангида гапирар, аммо юрагида аллақандай бир безовталиқ бор эди, гўё у

ўзини Таҳминага хиёнат қилаётгандек ҳис этар, виждони олдида пок қолиш учун Таҳминани ҳимоя қилишни истарди: – Бироқ Дадаш ҳақидаги гаплар, – деди у, – сени ишонтириб айтаманки, ёлғондан, бўхтондан бошқа нарсаси эмас. Мен аниқ биламан, Дадаш билан унинг орасида ҳеч нарсаси бўлгани йўқ, бўлмади ҳам.

– Сен қаердан биласан? Ўзи сенга айтдимиди?

– Йўқ, ўзи айтгани йўқ. Ахир мен ҳам ўша идорада ишлайман, нонни «нанны» деб юрган гўдак эмасман-ку, биламан-да... Бу гаплар – ғирт ёлғон.

– Аммо Зевар хоним мурасага келишни асло истамасди.

– Фақат Дадаш билангина эмас. Бизнинг қўшнимиз ҳам у билан анча вақт «дўст» бўлган экан.

– Қайси қўшни? – дея сўради Заур ва бутун вужуди музлаб бораётганини ҳис этди.

– Олиянинг ўғли-да!.. Спартак.. Олия айтардики, телефонимизнинг тинчиган пайти йўқ эди, кеча демай, кундуз демай телефон қилгани-қилган, дерди... Ер юткур, тагин қаердан кўнғироқ қилармиш де – ўз уйидан. Қовоқбош эри қайси гўрда юраркан?.. Эвоҳ...

Заурнинг вужуди музга айланган, боши оғирлашиб кетган, мияси ғувуллар эди, секин-аста ўзини қўлга олар экан, бутун қалбини ягона истак қамраб олган – шу заҳотиёқ Таҳмина билан кўришиш, дарҳол Спартак борасида сўраш, унинг жавобига қараб ё орани бутунлай очиқ қилиш, ёки... Онасининг овозини ҳам эшитмай қўйган эди. Онаси эса ҳамон бор дардини тўкиб солар, охири Олия чидай олмаганини, ўзи бу ишга аралашганини куйиб-пишиб гапирар эди. Олия мен каби ўғли билан ади-бади қилиб ўтирмаган, дерди у, чунки ўғли ҳам ўша дайдининг, қўнимсизнинг бири-да. Олия ўша беҳаёнинг ўзи билан гаплашган, кўнғироқ қилиб, ҳой хотин, кўрпангга қараб оёқ узат, йўқса, сочларингни битта-битта юламан, деган. – Зевар хоним кулди, – у лўлининг сочлари ҳам ўзиники эмас, дейишади – ясама экан, парик тақар эмиш. Заур

бу воқеаларни бўлиб ўтгандек тасаввур этар, Зевар хоним Таҳминанинг кўзларини ўйиб олиши, сочларини (бу сочлар парик-марик эмас, ўзининг сочи эди – буни Заур яхши биларди), узун сочларини Олия хоним битта-битта юлиши кўз ўнгиди жонланар эди...

– Бироз айланиб келай, – деди Заур. Кўчага чиқиши биланоқ эса автомат-телефондан Таҳминага қўнғироқ қилди.

– Лаббай... лаббай, эшитаман, – телефондан эркак кишининг мулойим овози эшитилди. Бу Таҳминанинг эри – Манноп эди.

Заур гўшакни илди...

Оқшом тушиб, борлиқ қоронғилашган эди. Заур шаҳарни кезарди. Икки марта қўнғироқ қилди. Ҳар сафар Маннопнинг овозини эшитиб, гўшакни илди. Албатта, саломлашиши, ўз отини айтиши мумкин эди ва Таҳминани телефонга чақириб беришини хоҳларди: ҳар ҳолда бир идорада ишлар, анчадан бери таниш эдилар. Аммо бундай қилишни истамади: чунки, биринчидан, умуман Таҳминанинг эри билан танишиш нияти йўқ эди, иккинчидан, балки Манноп ҳам бирон нарсани эшитган бўлиши мумкин, шунингдек, Маннопнинг ёнида Таҳмина Спартак билан «дўстлик» қилганми ёки йўқлигини қандай тушунтира олади? У миясида ғужғон ўйнаётган ана шу фикрлар билан шаҳарни кезар, кезган сари гўё хотиржам тортарди. Майли, айтайлик, Дадаш ёки Спартак Таҳминанинг жазмани бўлган, дейлик. Менга нима? Таҳмина менинг кимим бўлади? Хотинимми, қизимми, синглимми? Бутунлай бегона-ку. Тўғри, гўзал, жозибали, мени ҳам ўзига жалб этади, мафтун қилади. Жуда гўзал. Мен ниятимга етдим-ку ахир, у билан яқин бўлдим. Ажойиб дақиқаларни, соатларни бирга кечирдик... Энди эса, ўзи айтганидек, айрилишимиз керак. Жуда яхши... Ортиқча изтироб чекиш, қизғанишдан нима фойда?.. Кимим бўлади у менинг?.. Ҳеч кимим... Унинг номусини мен

қўриқлашим керакми? Унинг бу алоқалари – агар ростдан ҳам бўлган бўлса, бизнинг муносабатларимиздан илгари бўлган... Шундай экан, менга нима?

Тўғри, Таҳминанинг айнан Спартак билан бўлиши Заурнинг тепа сочини тикка қиларди. Ким бўлса бўлсин, фақат Спартак бўлмасин. Спартакни кўрарга кўзи йўқ эди.

Болалик пайтларида ҳовлида бирга ўйнаб, талашиб-тортишиб юрган даврларидаёқ Спартакни жини суймасди. Спартак сотқин ва қўрқоқ эди, доим уларни сотарди. Заур болаликда Спартакни шундай эзардики... Олия хонимнинг айтганлари ёлғон, албатта: «Таҳмина – дунёнинг гўзали. У Спартак каби бир даюс билан «дўстлик» қиларканми?...» Албатта, Спартак Таҳминага ҳеч яқинлаша олмаган ва худди шу боисдан қасам ичиб бўлар-бўлмас гапларни тарқата бошлаган. Ахир Дадаш ҳам бошқачароқ кўринишда ана шундай гап-сўзларни тарқатмаяптими? Дадаш қандай гап тарқатганини ва нима сабабдан шундай қилаётганини Таҳминанинг ўзи Заурга айтиб берган эди-ку. Энди эса Спартак! Мавриди топилса эди, Таҳмина Спартак масаласини ҳам Заурга аниқ-равшан изоҳлаб берарди. Шунда Заурнинг юрагида ҳам ҳеч бир шак-шубҳа қолмаган бўларди...

Охирги марта соат 12 яримда қўнғироқ қилди, тағин Маннопнинг овозини эшитиб, гўшакни осди... Уйга қайтаркан, чиндан ҳам ғалати, деб ўйларди у, мана ҳозиргача Маннопнинг овозини эшитдим. Тун оғиб қолди. Таҳминаларнинг деразаларидаги шуъла ҳам сўнгандир. Улар бир ерда, қоронғи хонадалар, тунни бир ерда ўтказадилар, ахир эр-хотин улар. Аммо бу фикр Заурни Спартак ҳақидаги шубҳаларичалик изтиробга солмас эди...

Ёмғир шиваларди. Заур уйлари томон одимлар экан, бирдан эртага Таҳминанинг янги ишхонасига телефон қилиш мумкинлиги эсига келди. Лекин у жойнинг рақамини билмасди. Дадашдан билса бўлади. Ярим тунда Да-

дашга телефон қилса, қандоқ бўларкан? Қизиқ бир воқеа ёдига тушди, бу воқеани унга Таҳмина айтиб берган эди: бир кеча Неъмат жиндай кайф қилиб олиб, тунги соат учда Дадашдан телефон орқали Таҳминанинг кўзлари қандай рангда эканлигини сўраган экан.

– Йўқ, мен бундай қилмайман, – дея ўйлади Заур. – Тунда Дадашга телефон қилмайман. Эрталаб идорада сўраб оламан.

* * *

Эртасига уззукун Дадашни холи топа олмади, хона тўла одам эди. Таҳминанинг ўрнида янги ходим – қорамағиз бир қиз ўтирарди. Заур Неъмат билан ундан-бундан бир-икки оғиз гаплашиб, хонадан чиқди. Туш маҳали Дадашнинг хонада ёлғиз ўтирганини кўрди... Дадаш каттакон семиз портфелини очиб олган, столнинг устига газета ёзиб, уйдан келтирган емишни чиқариб қўйган эди. У товук ер, хона иссиқ бўлгани учун Дадашнинг аъзойи баданидан тер оқар, тер томчилари товукнинг ёғига қўшилиб томарди. Буни кўриб Заурнинг кўнгли беҳузур бўлди...

Дадаш Заурни кўриб:

– Кир, киравер, – деди, – овқатга марҳамат...

Заур:

– Ош бўлсин, – деди ва чеккадаги столнинг ортига ўтди. Дадаш Заурнинг иш билан кирганлигини тушунди. Оғзидаги катта луқмани ютиб:

– Менда гапинг борми? – деди.

– Ҳа, Таҳминанинг янги ишхонаси телефон рақамини билмайсизми?

– Биламан, – деди Дадаш ва бармоқларининг ёғини артмасдан, қўлини камзулининг қўлтиқ киссасига солди, у ердан ихчам телефон дафтарчасини чиқарди, унниқиб ти-тилган варақларни ағдарди, телефон рақамни топиб Заурга айтди. Заур ёзмади. Бу рақам ҳам Таҳминанинг уйидаги телефон рақами каби хотирасида муҳрланиб қолиши аниқ эди.

Унинг Дадашда бошқа иши йўқ эди, билмоқчи бўлган нарсасини билди, бекордан бекорга, ортиқча суҳбат нимага керак? Энди кетиши мумкин эди, аммо бироз пайсалланди ва қўққисдан сўраб қолди:

– Таҳмина бу ердан нега кетди ахир?

Дадаш оғзидаги луқмани узоқ чайнади. Ниҳоят, ютди, лекин шундан кейин ҳам жавоб бермади, бир муддат еганларини ҳазм қила-қила, кекира-кекира, сассиз-садосиз бошини тебратди. Охири:

– Айтсам, бу қизнинг иши узун ҳангома, – деди у. – Энди умр бўйи шундай бўлади – капалак каби у ердан бу ерга, бу ердан у ерга учиб юради... – Дадаш кескин ва дағал сўзламоқда эди, аммо кейин секингина илова қилди: – Эски муҳаббати ёдига тушганга ўхшайди.

– Қанақа муҳаббат?

– Билмадим, нима эди у йигитнинг оти, Мухтор эди, шекилли. Мухаррамов Мухтор. Телевидениеда режиссёрми, бир бало... Билмадим, ораларида қандай ҳисоб-китоб бор, аммо юз фоиз аминманки, Таҳминани ўша тортиб олиб кетди телевидениега. Бошловчи қилмоқчи уни. Бу қиз гўёки файласуф, дипломи бор, университетни битирган, энди эса бошловчи бўлмоқчи. Ҳой-ҳой... Нима жин урди, ниманг етишмасди бу ерда?! Маош дегулик маошинг бор эди, ҳар замонда гонорар-понорар ёзиб турардик, ҳушинг товласа – келардинг, ҳушинг товламаса – кетардинг...

Дадашнинг сўзларидан унинг Таҳминадан жаҳли чиққани, Таҳминанинг фавқулодда бу ишидан қаттиқ хафа бўлгани очиқ-ойдин кўриниб турарди. Гўё ҳақиқатан ҳам Дадаш Таҳминани севади-ю, бу эътиборсизлик унга шу қадар кучли таъсир этган. Ўқинганиданми, жаҳли чиққаниданми, рашқданми ёки соддагина ҳимоя қилиш ҳиссиданми, Дадаш Таҳмина ўз қадрини билмаганлигидан, ҳаётда ўз ўрнини топа олмаслигидан афсусланиб, ёниб сўзлар эди... Балки Дадашнинг руҳига ҳозир бу ҳисларнинг ҳам-

маси ҳоким эди? Бошқасини қўяйлик, бу Муҳаррамов дегани ким ўзи, қаердан чиқиб қолди у, қайси уядан чиққан куш бўлди экан? Эски муҳаббат... «балки эски танишим мени телевидениега таклиф қилди» деганида Таҳмина худди шу Муҳаррамовни назарда тутгандир. Эски таниш. Қаёққа қарасанг – унинг эски танишлари. Шунақанги хотин ҳам бўларкан-да, тавба?

Дадаш овқатланиб бўлган, энди товукнинг суяк-саёқларини йиғиштириб газетага урарди. Заур ҳам хонадан чиқиш учун ўрнидан турган эди, шу пайт Дадаш хотиржамлик билан бундай деди:

– Заур, ука, сенинг отангни яхши танийман, ҳурмат қиламан у кишини. Сен ҳам ўғлим қаторисан, хафа бўлма менинг сўзларимдан, аммо сенга бир аканг каби маслаҳат бераман. У хотинга яқинлашма.

Заур ҳеч қачон суҳбатнинг бу томонга бурилишини кутмаган эди, бир лаҳза ўзини йўқотиб қўйди. «Демак, шунақа, – дея ўйлади у. – Демак, бу хабар ҳаммага тарқаган. Деворнинг қулоғи бор, деб онаси тўғри айтган экан. Яхши, агар шундай бўлса, демак, унда Дадаш ҳалиги Мухтор Муҳаррамовдан сўз очганида Заур билан Таҳминанинг муносабатларини ҳам билиб туриб гапирган. Бундам чиқдики, у Заурни ерга уриш, ундан қасос олиш учун бу сўзларни атай айтмоқда... Ахир бу гапларнинг ҳаммаси тўғри бўлса, демак, Заур Дадашнинг ҳам рақиб, мақсадига етган рақиб».

– Ёмон офат у қиз. Ишон менга. Мен ҳаммасини тушунаман: гўзал у, ҳаддан зиёда гўзал, жозибали. Сен ҳам навқирон йигитсан... Аммо ундан иложи борица ўзингни торт. Сени ғафлатда қўйиб, шундоқ лақиллатиб кетадики, ғинг деёлмай қоласан...

Заур заҳархандалик билан:

– Мен негадир сиз Таҳминани ҳамиша ҳурмат қиласиз, деб ўйлардим, – деди.

Бу сафар Дадаш тутилди, аммо дарҳол ўзини қўлга олиб, сокинлик билан давом эттирди:

– Ростдан ҳам менинг унга муносабатим ёмон эмас. Раҳмим келади унга. Бир инсон сифатида яхши жиҳатлари ҳам бор. Аммо на илож? Ўзини ўзи маҳв этипти... Унинг учун ҳеч қандай қонун-понун йўқ – қўнглига қандай хуш келса, шундай яшайди. Олам билан иши йўқ... Ахир бунақаси кетмайди-да... Қонун бор, қоида бор...

«Яхши, ҳой аблаҳ, ҳаромзода, сенинг – кекса, оилали кишининг зимдан Таҳминага сушт кетишинг қайси қонун-қоидада, қайси урф-одатда бор экан-а? Бунинг устига ахир у-ку сенинг ходиминг, қўл остингда ишловчи аёл», – Заур шу фикрларни хаёлидан ўтказса-да, лекин айтмади, хезлана-хезлана Дадашга қаради. Дадаш эса борган сари жўшиб сўзлар эди:

– Унга ҳеч нарсанинг фарқи йўқ, ҳар ким билан дўстлашиб кетаверади. Биласанми ким унинг таниш-билишлари? База мудирлари, аллақандай чайқовчилар, ҳоказо, ҳоказо... Хўш, нима гап, ҳа, янги мато олмоқчи ё шуба, ёхуд аллақандай узук-сирға...

Заур бу бўлган сўзлар сели қаршисида ўзини ожиз ҳис этди, ахир қатъий эътирозлардан бўлак қайси аниқ фактлар, далил-исботлар билан бу сел қаршисида тура олади? Бироқ Дадаш унинг самимийлигидан куларди. «Юраги пок боласан, шунинг учун ҳам алданасан, шу сабабдан ҳам сени лақиллатиб, бармоғига кийиб олган», – дерди, буни очиқ айтмаганида ҳам шундай деб ўйларди. Айни пайтда Заур Дадашнинг бу гаплари мутлақо бўҳтон эканлигига ҳам амин эмас эди. Чиндан ҳам Таҳминанинг ҳамма ерда танишлари бор эди. Аллақандай бегона, турли-туман соҳаларда ишлайдиган одамларнинг номи тушмасди унинг тилидан. Таҳмина кийимларини Боқунинг энг яхши тикувчисига тиктиргиси, суратини халқаро конкурсларда мукофотлар олган машҳур сураткашга ишлатгиси, сочини ҳам шаҳардаги энг олди сартарошига тузаттиргиси, тишини ҳам энг машҳур шифокорга кўрсатгиси келарди. Нима десанг де, бунақанги ишларнинг

жинниси эди у. Бу нарсалар, бундай ҳаёт тарзи эса муайян одамлар билан, кўп ҳолларда уларнинг хулқ-атворлари билан алоқадор эди ва агар шундай бўлса, буларнинг ҳаммаси Таҳминага осмондан тушмасди ахир. Бу лутфкорлик – топилмайдиган кийимлар, навбатсиз билетлар, нодир нарсалар ғаразсиз бўлармиди, дейсиз...

Кечадан бери Заур Таҳмина ҳақида иккинчи бор ёмон гаплар эшитар, эшитганлари уни қийнай бошлаган эди. Аммо у бундан уч ой олдин – яқинлашиб кетишларидан аввал ҳам баъзан бундай гап-сўзларни эшитарди-ку, нега ўшанда ўзини билиб-билмаганга соларди? Ўшанда нега бу гапларга бепарво қўл силтарди? Ҳатто бу гап-сўзлар Заурни бир қадар қизиқтириб ҳам қўйган эди. Қаердадир қалбининг теранликларида «агар чиндан ҳам Таҳмина шу қадар енгилтак, суюқоёқ бўлса, мен нега четда қолар эканман» деган фикр чарх урарди. Заур истаганига эришди, энди ортиқча қийналиш, юрагига оғир олиш нега керак? Бўлгани бўлди... Менга нима? Таҳмина ким бўлибди мен учун? Уч ойлик ширин хотира, холос.

У гарчи шундай деб ўйласа ҳам қаердадир тиш оғриғи каби зимдан гупиллаб азоб бераётган оғриқни ҳам боса олмасди. Ҳар ҳолда Дадашга жавоб бериш лозим эди:

– Мен сизнинг Таҳмина ҳақида бундай ёмон фикрда эканлигингизни билмаган эканман.

Дадаш қуруққина қилиб:

– Мен борини айтдим, – деди. – Сени ҳам огоҳлантириб қўйяпман. Чунки сен ҳам менинг ўғлимсан. Мен сенинг бир аканг каби...

Жуда кулгили чиқди: «Мен сенинг аканг каби, сен менинг ўғлимсан». Заур хахолаб кулди. Бу асабий бир кулги эди. У Дадашнинг кўзлари ичига тикила-тикила куларди. Ва кула-кула:

– На сиз менинг акамсиз, – деди, – на мен сизнинг ўғлингизман. Мен бола эмасман... Нима қилишимни ўзим биламан...

Бу сўзларни Дадашнинг юзига тик боқиб айтди ва ўз фикрини бунчалик очик, марду мардона туриб, бу бурни ортиқ кишининг башарасига ёпгани ўзига ҳам хуш келди. «Мен билан умрбод душман бўлиб қолади, бўлса-бўлсин, жаҳаннамга! Менга деса, осмон қўлида бўлса, ташлаб юбормайдими», дея ўйлади ва хайрлашмасдан шиддат билан хонадан чиқиб кетди...

ТЎРТИНЧИ БОБ

*Ҳам висоли ёқур ўд жонима, ҳам ҳижрони,
Бир ажиб шамъ ила душди сари корим бу кеча.*

Ҳар бир инсон ўзи яшайдиган ҳовлини нақадар яхши билса, машина ҳайдайдиган одам ҳам ўз шаҳрини, унинг кўчаларини, майдонларини, боши берк кўча ва муюлишларини, ўнқир-чўнқирларини шунчалик яхши билади. Уй эгаси ўз ҳовлисининг баланд-пастини қанчалик яхши билса, машина ҳайдайдиган киши ҳам йўлларнинг равон ёки нотекис эканлигини шунчалик яхши билади. «Кеча бу ердаги ўтиш жойини бекитдилар, бу тўсиқнинг устига «ўнгга бурилиш мумкин эмас» белгиси осилган, бу чорраҳанинг светофори ёмон ишлайди, бу баландликнинг ортида чуқур бор» – бу аломатлар рулда ўтирган одам учун кундалик ташвишлардир, бу ташвишлар уй эгаларининг занглаган сув қувури, синган дераза, чириган пол борасидаги ташвишларига ўхшайди. Уйига етган одам ховлисининг ичида қоронғиликда ҳам юра олгани каби Заур ҳам шаҳарнинг автомобиль йўлларида, кўчаларидан, баланд-пастидан кўзи боғланган ҳолда ҳам юра олар, адашмай бурила биларди... Албатта, кўзи боғланган ҳолда ҳайдамасди машинани, диққат билан бошқа машиналарни, пиёдаларни, светофорларни, йўл кўрсатувчи милициянинг ҳаракатини кузатарди. Аммо шаҳарни беш бармоғидек билгани учун ҳам машина ҳайдаркан, муайян вазиятда нима қилиши лозимлиги ҳақи-

да ўйламас, фикрлари бутунлай бошқа нарсалар билан банд бўлар эди... Ҳозир ҳам фақат Дадаш ҳақида, тушда бўлиб ўтган суҳбатлари ҳақида ўйларди...

Дадашнинг қиёфаси кўз ўнгида қайта-қайта жонланар, унга нафрати тобора ортиб борар, уни тинимсиз сўкар эди: «Итдан тарқаган, сотқин... Қарагин-а, оғзини тўлдириб нима дейди: «унга ҳеч кимнинг фарқи йўқ, – чайқовчилар, база мудирлари» эмиш... Яхши, модомики унга ҳеч кимнинг фарқи йўқ экан, нега сени ҳеч бўлмаса пойига патак қилмади? Ён-верингга қарамай, игна еган итдек ангиллашинг, иғво қилиб бировнинг бетига лой чаплашингга сабаб шу эмасми?»

Аммо энг даҳшатлиси шунда эдики, Заур Дадашнинг айтганлари ҳақ ёки уйдирма эканлигини, унга ишонишни ҳам, ишонмасликни ҳам билмасди. У Таҳминани Дадашнинг сўзларини инобатга олмаган ҳолда тасаввур қилишни истар, бироқ бундан ҳеч нарсани ойдинлаштира олмасди. Унинг тасаввурида икки Таҳмина бор эди – бири Заур билан учрашувга келадиган Таҳмина – Заур унинг ҳар бир сўзига ишонишга тайёр эди. Иккинчиси эса бошқа, Заурга бегона, Заур танимайдиган, лекин бошқа кўплаб кишиларнинг фикрида, тилида, тасаввурида мавжуд бўлган Таҳмина... Қайси Таҳмина асл ўзи, ҳақиқийси экан? Балки ҳар иккаласи ҳамдир. Бири асл Таҳмина... иккинчиси эса уни ёмонлаганларнинг, уни кўролмаганларнинг тасаввурларида, хаёлларида яратилган, бўяб-чапланган Таҳмина... Ахир уни бўяб-чаплаган, у ҳақда бўлмағур уйдирмалар тарқатганларнинг ўзлари ҳам Таҳминага бегона эмас эдилар – ё ундан нафратланар, ё уни рашк қилар, ёки бахиллик қилар, уни бадном этмоқчи бўлардилар. Унинг ҳусни илинжида юрганларнинг кўпчилиги эса, аслида, истагига ета олмай, ҳеч бўлмаса тиллари билан, ҳалигидақа гап-сўзлари билан, муфассал ғийбатлари билан ўз аламларидан чиқмоқчи бўлардилар.

Ана шу нарсалар ҳақида ўйлар экан, Таҳминага қўнғироқ қилиш истаги аста-секин сўниб борар эди. Кеча бу

қўнғироқдан бирор маъни чиқар, деб ўйласа, бугун Дадаш билан суҳбатдан кейин буни ўринсиз бир нарса, деб ҳисоблар эди. Қўнғироқ қилиб нимани ҳам сўрарди? Спартак ҳақидами, телевидениедаги режиссёр тўғрисидами? Ёки база мудирлари, чайқовчилар борасидами? Таҳмина бу савол-сўроқларга нима деб жавоб беради? «Агар мени фоҳиша деб ҳисобласанг, унда сенга нима фарқи бор буларнинг, – дейиши мумкин эди у, – йўқса, агар бундай деб ҳисобламасанг, бу шубҳаларга не ҳо-жат?» Эҳтимол, барча нарсаларни инкор этар, фақат ўша телевидениедаги режиссёрни бўйнига олар... Ё бўлмаса Спартакни... Негадир, нуқул чалкашиб кетарди Заурнинг фикрлари. Йўқ, ўзини қўлга олиши керак. Бу нарсаларнинг ҳаммасини унутиши керак. Кутиши керак, вассалом. Ҳеч ким билан Таҳмина ҳақида суҳбатлашмаслиги лозим. Ўзига ҳам қўнғироқ қилиш керак эмас... Кутиш лозим, вассалом... Эртами-кечми Таҳминанинг ўзи телефон қилади, бунга Заурнинг шак-шубҳаси йўқ. Ўзи қўнғироқ қилса, ўзи учрашувга таклиф қилса, ўзи учрашувни та-йин этса, ўшандагина сўз очиш мумкин.

...Кунлар бирин-кетин ўтиб борарди. Таҳмина эса ҳамон жим эди...

Бир куни Зевар хоним гап орасида Заурнинг кооператив уйи бир-икки ойда тайёр бўлишини қистириб ўтди. Заур бу тагдор гапнинг яширин маъносини тушунар эди; уйдан гап бошлаганда онаси дарҳол уйланишдан сўз очар эди... Заур чиндан ҳам таажжубланидиган ишлар бўлаётганини ҳис қиларди. Ахир у онаси бўлажак келини билан тил топиша олмаслигини, ораларида яхши-ёмон гап бўлишини, келинини чақиб-чақиб олишини, мабодо келинининг сиркаси сув кўтармайдиган бўлса, жавобини беришини, ўртага ҳар хил гап-сўзлар тушишини, қиё-

мат қўпишини яхши билар, ана шуларга қарамай, Зевар хонимнинг ўғлини уйлантиришга, қайнона бўлишга жон қуйдираётганидан, шошилаётганидан таажжубда эди... Бу суҳбат ундан-бундан, баланд-пастдан очилаверарди, фалончи ўғлини уйлантирди, пистончи қиз чиқарди, фалончига совчилар борибди. Сўнгра Зевар хоним гапни айлантириб Заурга бурар: «Ахир кап-катта йигит бўлиб қолдинг, уйланадиган вақтинг, қачонгача бўйдоқ ҳолингда тентираб юрасан, бизнинг ҳам аввалги куч-қувватимиз йўқ, отанг икки марта инфаркт бўлди, бу ер юткур астма эса менинг силламни қуритди, биз бу дунёдан афсус-надомат билан, кўзимиз очиқ кетсак, ўғлимизнинг шод кунларини кўрмасак, ёлғиз ўғлимиз учун совчи бўлиб бормасак, унинг кўнгли истаган, кўз остига олиб юрган покиза бир қизини олиб бермасак, тўйида ер тепиб ўйинга тушмасак, атак-чечак невараларимизни отиб-тутиб ўйнамасак, шу инсофданми ахир», дея эски дийдиёсини бошларди. Ана шунақа боши-охири йўқ, бекорчи гаплар. Йўқ, маъзур тутасан, бекорчи гап эмас булар... Бизнинг ёшлигимиз қийинчилик билан ўтди, оч-яланғоч эдик, кўп нарсага зор эдик, аммо отангнинг ҳам, менинг ҳам бир орзумиз бор эди – энди боламиз бахтли бўлсин, бу дунёда ҳеч нарсадан камлик кўрмасин, ҳалол сут эмган пок, ифбатли бир қизга дуч келсин, уйланиб бола-чақа орттирсин, биз ҳам кексайганимизда уларга боқиб шодланайлик, кўксимиз тоғ бўлсин, бизнинг ёшлигимизда насиб бўлмаган саодат ўғлимизга, невараларимизга насиб этсин, уларнинг бахтиёрлиги – бизнинг бахтиёрлигимиз-да ахир...

Заур бундай баландпарвоз гапларнинг барчасига сабр қилиб келар, ғаш икки келса-да, на «ҳа», на «йўқ», дея оларди, аммо бу сафар онасининг нутқиға янги бир жиҳат илова қилинган эди, узундан-узоқ ва мавҳум орзуларини бу сафар аниқ бир исм билан боғлади. Аввал Заур, хато эшитдим, шекилли, деб ўйлади.

– Нима? – дея сўради, – қайси Фарангиз?

– Қўшнимизни айтяпман-да, Олиянинг қизини... Бу ном, бу таклиф шу қадар кутилмаганда айтилдики, Заур ўзини йўқотиб қўйди:

– У ахир ёш қизалоқ-ку.

– Нега ёш қизалоқ бўларкан, ўн тўққизга кирди. Институтда ўқийди. Сендан ҳаммаси бўлиб беш ёш кичик. Шундай бўлиши ҳам керак-да, эр хотиндан бироз катта бўлиши лозим.

Албатта, Зевар хоним ўзи билан эри ўртасидаги ёш фарқини назарда тутарди – ўзи эридан саккиз ёш кичик эди.

– Ота-онаси бутунлай рози... Олия менга бир неча марта шама қилди: «Сен бахтлисан, фақат ўғлинг бор, ўғилнинг иши эса осон... Шукр, менинг ҳам ўғлим бор, унинг зиғирча ҳам ташвишини тортмайман. Аммо қиз бола бошқа масала. Кимга юлдузи тўғри келади шўрлик боламнинг, қайси уйга, қандай савдоларга тушади... Менинг қизим очилмаган ғунча, лекин толе қайси боққа раво кўрган экан боламини... Кошки, қизинг тушадиган оилани танисанг», – дейди. – Мен ҳам ахир анди эмасман-ку, бу сўзларни бизга теккизиб айтаётганини сезиб тураман... Гапнинг нишаби қаёққа кетаётганини яхши тушунаман...

– Бўпти-да, намунча ҳовлиқмаса, нима бўпти, қизи қариқиз бўлиб, уйда қолибдими? Энди 19 га кирган экан, онаси бунча типирчилаб қолибди?

– Астағфирулло... «Мен нима дейман-у, қўбизим нима дейди...» Гап нимадалигини тушуняпсанми? 19 ёшда бўлса нима қипти? Бугун-эрта эрга тегади. Олия хоним эса қизи кимга, қайси уйга, қандай шароитга тушади – ана шундан хавотирда. Бир томондан бизга, бизнинг оилага яқин, сени танийди, унинг кўз олдида улғайгансан; қизининг яхши ерга тушишини қайси она истамайди ахир?

– Хўш, нега энди сен бунча куйиб-пишасан. Бошқаларнинг ғам-ташвиши сенга қолдими?.. Ёш, гўзал қиз бўлса, вақти келиб тегади эрга. Сенга нима, унинг ташвишини чекиб?

– Мен нега унинг ташвишини чекар эканман?.. У қизку уйда қолмайди, мен сени ўйлайман... Бундай қизлар ўйда тўкилиб ётгани йўқ... Хусн десанг – хусн бор, ақл десанг – ақл, яхши, эътиборли оила, ифбатли, ҳаёлигина қиз. Одамни кўрганда чилондек қизаради, сенга тағин нима керак?.. Бундай қизга уйлансанг, умр бўйи кўнглинг тўқ бўлади, ҳеч кимнинг қаршисида бошинг эгилмайди... Сен эса ҳали бундай нарсаларни тузукроқ ўйлаб ҳам кўрмайсан.

Энг қизиғи шунда эдики, Зевар хоним Фарангизнинг бутун фазилатларини бир-бир санар экан, Заурнинг кўзи олдида ғайриихтиёрий равишда Таҳмина намоён бўлар, Заур дарҳол туриб Таҳминага телефон қилиш, у билан кўришиш истагини зўрға тийиб турарди.

Зевар:

– Эртага сенинг туғилган кунингга келмоқчилар, деди охири.

Заурнинг хаёли бутунлай бошқа жойда бўлганлиги учун ҳам бу гапдан ҳайрон бўлди:

– Келмоқчилар? Ким келади?

– Ким деганинг нимаси? Эрталабдан бери кимни гапириб ўтирибман... Қўшнилариимиз – Олия, эри... қизларини ҳам олиб келмоқчилар.

Заурнинг ичида чироқ ёнди: наҳотки шу нарсани эсидан чиқарган. Хайриятки, онаси ёдига туширди – ахир эртага туғилган куни. Бунга Таҳмина ҳам билади – ён дафтарчасига ёзиб олган. Демак, у шу кунни кутяпти, шунинг учун ҳам кўнғироқ қилмаяпти. Ахир кўнғироқ қилиш, қайтадан кўришиш, бутун алоқаларни янгидан тиклаш учун унга ҳам баҳона керак-да... Албатта, худди шундай.

Заур ўзида йўқ хурсанд эди. Кўпдан бери, олис болаликда қолган беташвиш йилларидан бери туғилган кунини ҳеч қачон бу қадар интизорлик билан кутмаган эди. Болалик йилларидан бери ҳамиша бу кун уни зериктирарди, чунки бу кунда унинг учун тамомила ёт бўлган кишилар, бемаъни қўшнилари йиғилар, беҳуда суҳбатлар

бошланар, маънисиз қадаҳ сўзлари айтилар, сентябрь ойи бўлганлиги учун ҳамма димиқиб кетарди. Ҳамманинг кўйлаги шалаббо бўлиб баданига ёпишар, хонага тер ҳиди анқиб кетар, Заур сабрсизлик билан ўтиришнинг тугашини, меҳмонларнинг тарқашини кутарди. Энди эса эртанги кунни бечидам бир интизорлик билан кутарди. Гўё бу кун унга нодир бир совға келтирадигандек, гўё кутилмаган севинчларга тўлиқ кундек худди болаликдаги каби...

Туғилган куни эмас, ўша кунга ўтар кечаси қўнғироқ қилди. Тун ярмидан ўтган, сана ҳисобида чиндан ҳам 23 сентябрь – Заурнинг туғилган куни эди. Заур хонасига кирган бўлса-да, ҳали ётмаган эди. Уйдаги ҳамма чироқ ўчмагунча ва барча овозлар тинмагунча ухлай олмас эди. Отаси ҳамиша эрта ётар, тонгда ҳам ҳаммадан олдин турарди. Онаси эса Боку телевидениесининг эшиттиришлари тугаши биланоқ ётгани кетарди... Бу кеча ҳам отаси аллақачон уйкуга кетган, аммо онаси ҳали уйғок эди. Қўшнилари Ситора билан ошхонада ивирсир, эртанги меҳмондорчиликнинг тайёргарлигини кўрардилар. Ошхонадан зиравор ва қиём ҳиди келарди – улар ҳар хил ширинликлар тайёрламоқда эдилар. Турли-туман пироглар, пирожнийлар, тортлар тайёрлашда Зевар хонимнинг тенги йўқ эди, бу гал эса у бор маҳоратини ишга солган, чунки эртага унга Олия каби талабчан бир ҳакам баҳо бериши керак эди. Ошхонадан онаси билан Ситоранинг паст овоздаги ҳангомалари эшитилиб турарди, улар профессор билан Заурнинг уйқусини бузмаслик учун паст овозда гаплашардилар. Заур уларнинг ҳар бир сўзини аниқ эшитмаса-да, суҳбатларининг мазмунидан огоҳ эди: аёллар хамирнинг яхши кўпчишидан, қатламаларни яхшилаб пиширишдан, ёнғоқли чакчакка ширинликни аралаштиришдан, паҳлавага⁶¹ қўшилади-

⁶¹ Паҳлава – ёнғоқ ёки магиз аралаштириб пишириладиган пиширик.

ган зираворнинг миқдоридан гаплашардилар. Эртанги йиғилишдан, меҳмонларнинг турли сифатидан, ким паҳлавани, чакчакни яхши кўради, кимга қандай торт, қанақа пирожний, қандай пирог кўпроқ ёқади, ким ширинликнинг жинниси, қайси хотин ҳеч нарсани менсимаслиги, ҳолбуки, тунов куни ўша хотин ўз уйида ошнинг тагини олдиргани ва ҳоказолардан суҳбатлашардилар...

Эплаган қилади, Зевар опа, бу иш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди.

Ҳамма гап шунда-да, Ситорахон, чиндан ҳам катта зиёфат бериш қийин иш. Тинчлик бўлмайди, ҳолдан тоясан. Аммо бир томондан қараганда, ёлғиз болангни ўстириш учун қўлинг косов, сочинг супурги бўлиб хизмат қилмасанг, қачон қиласан...

Албатта, Зевар опа, шундай ажойиб ўғил тарбиялагансанки, Худо умрини берсин, энди бироз азиятини ҳам чекасан-да.

Бўлмасам-чи, Ситорахон, бўйларига қурбон бўлай, ўғлимнинг феъл-атвори ажойиб, ипакдай юмшоқ, юраги шундай покиза, шундай тозаки, нақ шиша дейсан. Ҳар сўзга, ҳар нарсага ишониб кетаверади, «бир таннозга дуч келиб, у боламини узукдай тақиб олмаса», деган хавотирдаман-да.

Кўйсанг-чи, Зевар опа, яхши ният қил, нима, шаҳар бедарвозами? Заур унақанги латта йигитлардан эмас, Худобага шукр, ақлли, тушунган бола, ҳамма нарсага фаҳми етади, ҳадеб юрагинг сиқилавермасин, Худо ҳаққи... Вой қара, қара, пирог қуйиб кетди, ҳангомага чалғиб...

...Худди шу пайт телефон жиринглади. Заур ўрнидан сапчиб турди – бундай пайтда фақат унга телефон қилардилар. Ким бўлдийкин? Гўшакни олди:

– Алло!

Гўшакдан ғала-ғовур товушлар эшитиларди – ташқаридан телефон бўлаётган эди – кўчами, майдонми, ҳар ҳолда бегона шовқинлар келарди, сўнг бу шовқинлар

ичидан майин овоз эшитилди, бу тиниқ овозни Заур дарҳол таниди.

– Менман, Заурик, – деди Таҳмина. – Бунчалик бемаҳалда қўнғироқ қилаётганим учун узр... Эшитилияптими?

– Албатта.

– Кун бўйи сенга телефон қилмоқчи бўлдим, аммо бошим шундай оғридики, ўрнимдан туришга мажолим етмади... – Овоз ўртада кесилар, шовқин-суронлар, хириллашларга қоришиб кетар, аммо Заур Таҳминанинг сўзларини аниқ илғаб олар эди.

– Сенга аэропортдан қўнғироқ қиляпман. Ярим соатдан кейин учиб кетяпман.

Заур нафасини ичига ютиб тинглар, жавоб бериш у ёқда турсин, на «ҳа», на «йўқ» дея оларди, Таҳмина таажжубланиб:

– Мени эшитяпсанми, Заур? – деб сўради. – Эшитяпсанми?

– Эшитяпман...

– Сени табриклайман... Унутганим йўқ, бугун туғилган кунинг-ку ахир. Сенга совға ҳам олганман. Эртага сенга етказадилар, – у гўё ҳозир телефон узилиб қоладию, айтмоқчи бўлган асосий гапини айта олмай қоладигандек шошиб-пишиб гапирарди, – кичик бир совға олдим, аммо у ҳамиша сенинг ёнингда бўлади, ҳамиша мени эслаб юрасан... Эртага сенга етказадилар... Мадина, қўшним олиб боради... ишхонангга.

– Раҳмат, – деди Заур. – Айтмоқчи, сўрашнинг айби йўқ, шу маҳалда қаёққа учяпсан, нима муносабат билан? – Заур ошхонада аёлларнинг жимиб қолганини сезди, афтидан, унинг гапларига қулоқ солардилар.

Таҳмина севинч билан:

– Москвага, – деди. – Эртага Москвадан бизнинг кўрсатувимиз бўлади. Дастурни мен олиб бораман. Кўрарсан. – Сўнг шошиб илова қилди. – Бўпти, Заурик, ҳозирча, ана, мени имо қилиб чақиряптилар, тайёрага чиқиш бошланди.

Заурнинг кўз ўнгида аэропорт жонланди: тун оғушидан учиш майдони, ранг-баранг сигнал чироқлари, эшиги очик тайёра, зинада Таҳминанинг янги дўстлари – телевидение ходимлари, тайёра эшигининг олдида кичик чўнтак фонарини ёқиб, билетларни текшираётган стюардесса. Бироздан сўнг Таҳмина ҳам зинадан кўтарилади, сўнг тайёранинг эшиклари маҳкам бекилади, паррак айланади, тайёра ер бағирлаб бироз югургач, ҳавога кўтарилади. Бир тўда телевидение ходимлари гапириб-кулишади, ҳазиллашишади, эртанги эшиттиришларидан, умуман ишларидан суҳбатлашишади.

... Ва Таҳмина ҳам уларнинг ичида бўлади. Ўша эски дўсти – телевидение режиссёри, оти нима ҳам эди унинг, Мухтормиди, ўша ҳам уларнинг орасида бўлса керак – у ҳам Москвага боряпти... Балки зинадан қўлини силкиб Таҳминани чақирган ўшадир. Ё балки эндиликда Таҳминанинг шундоқ ёнгинасидадир, телефон олдида Таҳминанинг Заур билан суҳбатини тинглаб тургандир. Худди ошхонадан онаси билан Ситора унинг суҳбатини тинглашгани каби...

Таҳминанинг бу қўнғироғи Заурнинг юрагини айқаш-уйқаш ҳисларга тўлдириб юборди – очик тайёра майдонининг кенглиги, тайёра парвоз этадиган самовотнинг юлдузли қоронғилиги бор эди бу телефон қўнғироғида... Айни пайтда Заурга бегона бўлган бир орзиқиш, олис сафар фараҳи – бошқа ҳаёт, янги танишувлар, янги муносабатлар ҳам бор эди ва буларнинг барчаси Таҳминанинг янги иши, янги ҳаёти эди. Заурнинг нигоҳидан олис, ҳаётдан йироқ бўлган бегона бир дунёда рўй берарди булар...

– Яхши қол, Заурик мўл-кўл саодат тилайман сенга...
– Сенга ҳам оқ йўл, – деди Заур. – Неча кунга кетяпсан?
– Уч кунга, – деди. Сукут чўкди, афтидан, у бу сукут мобайнида айтайми, айтмайми, дея иккиланар эди, ниҳоят, бир қарорга келиб, паст овозда (балки ростдан ҳам

унинг ёнида биров бор эди, шунинг учун ҳам паст овозда гапирди), шивирлаб қўшиб қўйди: – Сен ҳам Москвага учиб кела қол, Заурик.. Бўпти, мен кетдим, ҳозирча...

Телефон дастагидан узук-юлуқ овозли сигналлар эшитилди. Заур Таҳминанинг сўнгги таклифи ҳақида ўйларди. Таҳмина чиндан ҳам шу сўзларни айтдими – охириги учрашувларида «энди қўришмаслик»ка қарор қилганидан кейин уларнинг идорасидан, Дадашнинг бамайлихотир ишланадиган бўлимидан кетиб, шовқин-суронли, асабий, тиними йўқ ва ҳамиша шошилиш телевидение оламига тушганидан кейин, янги дўст ва ошналари билан бирга Москвага учаркан, худди унга, Заурга ўз ортидан Москвага боришни таклиф қилдими?.. Йўқ, Заур ялинмайди. Лекин Таҳмина айнан шундай деди:

- Заурик, учиб кела қол Москвага...
- Ким экан у? – ошхонадан онасининг овози келди.
- Ҳеч ким, – деди Заур. – Шунчаки бир танишим.

БЕШИНЧИ БОБ

*Дагилдим ман санга мойил, сан этдинг ақлими зойил,
Манга таън айлаян ғофил сани қўргач утонмазми?*

Заурнинг тахминий ҳисобига кўра, Бокуда, Озарбайжон Республикасининг бошқа шаҳар, қишлоқ жойларида уларнинг етмиш етти нафар қариндоши бор эди. Ота-онасининг ҳисобларида тайин йўқ эди. Кайфлари чоғ пайтларида бири иккинчисининг қариндошини санай бошлаганида отаси бошқа ҳисоб чиқарарди, онаси бошқа. Онасининг ҳисоблашларига кўра, отасининг қариндоши жуда кўп эди, отасининг ҳисоблашларига кўра эса аксинча. Онаси: «Аммамнинг неварасининг ўғай амакисининг ўғли қанақасига менинг қариндошим бўлсин?» – дер, аммо ўзи Мажиднинг тоғасини қизининг қайнсинглисининг ўғлини эрига яқин қариндош санарди. «Ҳар ҳолда олий мак-

табга киришда яқин қариндошим, деб сенинг олдинга келди, сен ҳам ёрдам бердинг... Тўғри, иши битгандан кейин қорасини ҳам кўрсатмади, лекин ҳар ҳолда...»

Аслида, ота ва она тарафдан қариндошларидан ташқари, Мажид айтганидек, «мавсумий қариндошлари» ҳам бор эди. Уларнинг ким томонидан, қанақасига қариндош эканлиги маълум эмас эди, аммо имтиҳон мавсуми бошланиши биланоқ қаердандир пайдо бўлган бу «мавсумий қариндошлар» эшикни бузгудек бўлардилар. Улар Низомийдан, Фирдавсийдан, Саъдийдан сермаъно мисоллар келтириб, қариндош-уруғ оғир кунда ярашини, агар Мажид уларнинг боласига ёрдам бермаса, демак ҳалиги буюк шоирлар айтган ҳикматли сўзларнинг сариқ чақалик маънисини йўқлигини исботлар эдилар... Одатда, бу пурмазмун байтлар Мажидларнинг уйида ёз ойларида, кириш имтиҳонлари пайтида жуда кўп жарангларди, аммо бошқа мавсумларда ҳам турли-туман қариндошларнинг турли-туман истак-илтимосларидан Мажиднинг боши холи бўлмасди... Мажид кўнгли бўш киши эди, қариндошларидан ҳам, бегона, таниб-танимаган одамларидан ҳам кўлидан келган яхшилигини аямасди, бу яхшиликлари эвазига ҳеч нарса тама қилмас, ҳатто «раҳмат» демади-я, деб хафа ҳам бўлмасди... Аммо қарабсизки, у яхшилик қилган, оғир кунида суянган одам ниятига етиши биланоқ қўққисдан ғойиб бўлар, на ўзи, на изи кўринарди. Шундай пайтларда Мажид гоҳо сегоҳ оҳангида тебраниб хиргойи қиларди: «Боғда ўрик бор эди, салом-алик бор эди, боғда ўрик тугади, салом-алик тугади».

Бу отаси биладиган ягона шеър мисралари ва ягона мусиқий оҳанг эди, профессор уни ҳаваскорлар каби ўз-ўзига, ўзининг кўнгилхушлиги учун куйларди. Аммо ҳар ҳолда нияти амалга ошгач, тўсатдан ғойиб бўладиган тамагир қариндошларидан ташқари, аслида, яқин хеш-ақраболари ҳам бор эди ва улар билан ҳамиша борди-келди қилардилар. Зевар хонимнинг сингиллари,

холаси, холасининг қизлари ҳамда Мажиднинг Бокуда яшовчи ягона яқин қариндоши – машҳур жарроҳ, профессор Баҳром Зайналли ана шундай яқин қариндошларидан эди. Баҳром Зайналлининг оиласи – хотини Рухсора хоним, ўғли Расим ҳам яқин қариндошларидан эди, албатта, бироқ Баҳромнинг урушда ҳалок бўлган акасининг ўғли Ғиёс билан ораларида борди-келди йўқ эди. Ғиёс Дилора деган қизга уйлангани, уларнинг бир ўғиллари борлигини Мажид билар, аммо на унинг ўзи, на Зевар билан Заур Ғиёснинг оиласи билан таниш эдилар. Гарчи Ғиёс амакиси Баҳром билан борди-келди қилса-да, аммо Баҳромникига тез-тез бориб турадиган Мажидларнинг оиласи бирон марта ҳам Ғиёсларга дуч келмаган эдилар... Одатда, Баҳромлар ҳам, бошқа қариндошлар ҳам бирор-бир воқеа муносабати билан – туғилган кунларда, тўй-маъракада ёки Худо кўрсатмасин, азаларда Мажидларникига келар эдилар. Бугун Заурнинг туғилган кунда ҳам беш-олти нафар қариндош – Зеварнинг икки синглиси, холасининг бир қизи (холасининг иккинчи қизи келмаган, холасининг тоби йўқлиги туфайли унга қарагани қолган эди), Баҳром Зайналли ва унинг хотини Рухсора (улар ҳам ўғиллари Расимсиз келган эдилар), шунингдек, Мажиднинг ишхонасидан икки киши, жумладан, унинг кафедрасидаги ёрдамчи Шоҳин келишган эди. Шоҳин Заур билан тенгдош бўлиб, уларнинг оиласи учун қадрли киши эди: нима керак бўлса, у ернинг тагидан бўлса ҳам топарди. Бугунги ўтириш учун зарур бўлган ноз-неъматларни ҳам – хон гуруч, янги балиқ, икрадан тортиб ҳар хил майда-чуйдалар – боржом суви, яшил нўхат, майонез кабиларгача – барчасини Шоҳин «ташқиллаштирган» эди... Қўшнилари билан унчалик иттифоқ эмас эдилар, улардан фақат Муртузовларгина чиқишган эди. Истеъфодаги полковник Муртуз Муртузов барча орден, медалларини тақиб олган, у билан бирга хотини Олия ва қизи Фарангиз ҳам келишган эди. «Қизларини бизники-

ларга, қариндошларимизга кўрсатгани олиб келганлар», – дея ўйлади Заур. Аммо қизиғи шунда эдики, Муртузовлар билан бирга, чақирилмаган меҳмон, деганларидек, Заур танимайдиган эр-хотин ҳам келишган эди. Олия хоним изоҳ бераётганини ҳам, узр сўраётганини ҳам англаб бўлмайдиган ноаниқ бир оҳангда:

– Тоҳира билан Жаббор келиб қолишди, уларни ҳам судраб келавердим, – деди.

Тоҳира Олиянинг ўртанча синглиси эди. Кичик синглиси Сурайёнинг Неъмат деган эри бўлиб, у таржимонлик қилар, Заур билан бир нашриётда ишларди. Заур Неъматни ниҳоятда ёқимсиз, бемаъни одам, деб ҳисобларди.

Аммо Заур Тоҳира билан Жабборни биринчи марта кўриб турарди.

Тоҳира ҳам Зевар хонимга:

– Худо ҳаққи, кечиринг, – деди. – Олия «сиз ҳам юринг», деб туриб олди. Заурнинг туғилган куни эканлигини сираям билмагандик... Совғасига қарздормиз. – Тоҳира гўё узр сўрарди, аммо бу сўзларни шундай бир кибр билан айтардики, ундан бутунлай бошқача, яъни «бизнинг ташрифимиздан сизлар миннатдор бўлишингиз керак» деган маъно сезилиб турар эди.

Зевар хоним:

– Вой, нималар деяпсиз, айби бор эканми, ўз уйингиз деб билаверинг, хуш келибсиз, – дерди.

Аммо онасининг сўзларида ҳам бутунлай бошқа маъно борлиги Заурнинг эътиборидан четда қолмади. Тоҳиранинг такаббурлик қилаётганини Заурнинг онаси ҳам сезган, имкон топилиши биланоқ уни чандиб олишга тайёр эди...

Заур қариндошларнинг бу вакил ҳайъати фақат Фарангизни эмас, балки унинг ўзини, Заурни кўриш учун ҳам йиғилганини англади. Тўғрироғи, улар ёлғиз Заурнигина эмас, балки унинг оиласини, қариндош-уруғини,

уй-жойини, турмуши ва ўтириш-туришини, хуллас, «бизнинг Фирочка» тушадиган шароитни кўргани келишган эди... Афтидан, Тоҳира Олиянинг фақат синглисигина эмас, айти пайтда энг яқин маслаҳатчи-машваратчиси ҳам эди, унинг раъйи, фикри, таассуроти вожиб эканлиги сезилиб турарди... Заур ичида бу эрмакларнинг барчасидан кулибгина қолмай, балки маълум даражада нафратланарди ҳам, аммо у бу нафрат туйғусини жимловлашни, юзага чиқармасликни, ҳаммага хушмуомала, меҳрибон бўлишни истарди. Одатда, бу юзаки муносабатлар, умуман, туғилган кунлардаги сохта шодиёна уни асабийлаштирарди. Заур бу куннинг тезроқ ўтиб кетишини истарди. Аммо бугун эрталабдан бери бутун вужудини қамраб олган илиқ, ёқимли туйғу гўё унинг бутун инсонларга муносабатини юмшатган эди: у ҳеч кимдан хафа эмасди.

Тез-тез қўлини киссасига тикар, «Ронсон» ўтолдиргичини чиқариб ёндиради, гўё унинг севинчу фараҳига ҳамма шерик эди. Бу ўтолдиргични бугун унинг ишхонасига Таҳминанинг қўшниси Мадина келтирган эди. Бу «Ронсон» ўтолдиргичи Таҳминанинг кеча айтган совғаси бўлиб, унга бир даста гул ва табрикнома қўшиб юборилган эди... Заур гўё ажойиб уйқу оғушида эди, ўз шаънига айтилган табрик сўзларини ҳам тузукроқ эшитмас, беодоб бўлиб кўринмаслик учун ҳар замонда «шундай, албатта» ёки «йўғ-э» деб қўяр, аммо бу сўзларни жойи келганда айтиптими ёки йўқ – ўзи ҳам билмасди. Тоҳиранинг эри Жаббор унга нималарнидир берилиб гапирар, Заур эса уни тингламай туриб бошини ликиллатар, «шундай, шундай, албатта» деб қўяр, аммо нимани маъқуллаётганини, нималарга шартсиз-шоёнсиз қўнаётганини ўзи ҳам билмасди... Аҳёнда диққатини тўплаб, Жабборнинг фикрини тушунишга, унинг нималар деяётганини англашга уринарди. Жаббор у билан ёнма-ён ўтирар, аммо овози гўё жуда олислардан келар эди:

– Тушунаман, отангиз ишлайдиган институтда ҳимоя қилиш яхши бўлмайди, гап-сўз кўпаяди. Аммо истасангиз, мен гаплашаман, бизнинг институтда ҳимоя қиласиз.

Заур «шундай, шундай, албатта» дер, аммо шу фурсатда Жаббор унга нимани таклиф қилаётганини англамасди. Жабборнинг овози бошқа овозлар – отаси Мажиднинг, онасининг, холаларининг, Муртузнинг, Олиянинг, Баҳром амакининг, Тоҳиранинг, Рухсора хонимнинг, Шоҳиннинг овозлари билан қоришиб кетган эди... Фақат Фарангиздан садо чиқмасди... Фарангизнинг ёноқлари ловиллаб ёнар эди. Чиндан ҳам жуда гўзал қиз, деб ўйлади Заур. У гўё Фарангизнинг жимгина ўтиришини ҳам тушунар, унинг сукутини тинглар эди. Афтидан, Фарангизнинг сукути Заур ҳақидаги, у билан қуриладиган келгуси бахтиёр оила ҳаёти ҳақидаги тасаввурлар билан тўла эди. Бу тасаввурни Олия хоним секин-секин, зимдан қизига сингдирмаган бўлиши мумкин эмас. Овозлар бир-бирига қоришиб кетган, аммо алоҳида-алоҳида жумлаларга эътибор берилса, кимнинг нима деяётгани маълум бўларди.

– Ўзи-ку менинг штабимда, қўл остимда эди, кўтар буни, тушир буни, деб буюрардим, энди қарасанг, бурнига хода етмайди, кўчада кўрганда одамзод бандасини танимайди, – дерди Муртуз...

– Ўтган йили Лондондан қайтишда Варшава қабул қилмади. Прагага учадиган бўлдик, мен профессор Сперанский билан бирга эдим, – дерди Баҳром Зайналли...

– Мени омборга олиб борди, мама, деди, ол кўнглингга нима ёқса, вой тавба-а-а, Рухсора хоним, яшириб нима қилай, оғзим очилиб қолди, нимани хоҳласанг – қанақа ранг, қанақа услуб, қанақа бичимда – ҳаммаси бор, – дер эди Олия, у одатдагидек ўғли Спартакнинг ғайратшижоатидан оғиз кўпиртирарди. Спартак уни қачондир бир пайтлар нодир моллар тиқилиб ётган ғаройиб омборга элтган экан, Олия хоним бу воқеани Зевар хонимга

камида ўн марта, Зевар хоним эса буни Заурга камида етти марта айтган эди. Спартак Олия хонимнинг севишли мавзуси бўлса-да, ягона мавзуси эмасди. Спартак мавзусидан бошқа унинг яна иккита доимий мавзуси бор эди – эри Муртузнинг хизмати ва қизи Фарангизнинг исмати...

– Керак бўлса, мен илмий котиб билан ҳам гаплаша оламан, мени жуда ҳурмат қилади, бизда ҳимоя қилишингизга рухсат беришларини ташкил этамиз, – дерди Жаббор ва унга жавобан Заур ҳам:

– Шундай, шундай, албатта, – деб қўяр эди. Зевар хоним ошхонадан чиқиб келиб:

– Заур, – деди, – телевизорни қўйсанг бўлармиди, меҳмонлар зерикиб қолишмасин...

Заур телевизорни қўйди ва бироздан сўнг меҳмонларнинг овозига телевизор овози ҳам қўшилиб кетди. Спорт шарҳловчиси:

– Қизғин кураш олиб борган волейболчи қизларимиз катта ғалабани қўлга киритдилар, – деб хабар берарди... Баҳром Зайналли:

– Прагада ҳам маъруза ўқийдиган бўлдим, – дерди. Муртуз Муртузов:

– Тунов кун охири кўчада ушлаб олдим, – дерди. Олия хоним омбордаги дублёнкалардан, Рухсора хоним коммиссион магазиндаги сервизлардан, Тоҳира ёзда дам олган курортдан сўзларди.

– Истасангиз, ректорнинг ўзи билан гаплашаман, – дерди Жаббор. – Менимча, эътироз билдирмайди...

– Прагадан поезд билан қайтадиган бўлдим... Сперанский билан бир купега тушиб қолдик...

– Тутдим ёқасидан, шошма, шайтон, мени танимайсанми, дедим.

– Мана шу қўйлак, Фирочкага французский сапожки, Фирочкага сеп учун икки дона кўрпа жилди, тагин бир-иккита майда-чуйдадан бошқа нарса олмадим.

Спартак, мама, қиёмат бўлаётгани йўқ-ку, қачон истанг, тагин бу ерга олиб келаман сени, дейди...

– Ўша сервиздан олмоқчиман, бизнинг бир ўртоғимиз бор – Шомхол, терговчи бўлиб ишлайди, ўшанинг хотини Тамаранинг туғилган кунига совға қилмоқчиман...

– Мен Қримда бўлганман, Сочида ҳам... Аммо бу ер бутунлай бошқа олам... Қумини «марварид» дейсиз, денгизи ниҳоятда тоза, бинолари шундай роҳатижон, шундай шинамки...

– Эркаклар жамоаси эса бу мавсумда ҳали биронта ҳам ғалабага эришгани йўқ....

– Ректор нима ҳам дерди?.. Бизнинг институтга ҳатто Тбилисидан, Еревандан ҳам келиб ҳимоя қиладилар...

– Қани, овқатга марҳамат!

– Шоҳин, хизмат бўлмаса, қадаҳларни тўлдирсанг.

– Спартак нега келмади?

– Ким билсин, қаерларда тентираб юрибди...

– Хўш, тамадамиз ким бўлади?

– Муртуз Балаевич, полковник Муртузов...

– Йўғ-э, профессор, профессор тузукроқ...

– Қайси профессор, бу ерда профессор иккита.

– Зайналли...

– Зайналли ҳам иккита.

– Дарвоқе, профессор Баҳром Зайналлини айтяпман, Мажид уй эгаси-ку, уй эгаси тамада бўлмайди-да ахир...

– Яшанг, Зевар кеннойи, демак, мен уй эгаси эмасман, мен бегонаман.

– Йўғ-э, Баҳром ака, сиз ҳам уй эгасисиз, албатта, бу ер ҳам ўз уйингиз. Шунинг учун ҳам Заурчикнинг ўтиришини сиз олиб борсангиз.

– Йўқ, Муртуз тузукроқ, – деди Баҳром.

– Бу ҳақда сўз ҳам бўлиши мумкин эмас, ҳақиқий тамада – Баҳром домла, – деди Муртуз.

– Унда Баҳромнинг соғлиги учун ичайлик, – деди Мажид.

– Йўқ, модомики тамадаликни менинг бўйнимга қўйган экансиз, сўзимга қулоқ солинг. Заурнинг соғлиги учун ичайлик, – деди Баҳром.

– Соғ бўл, Заур, – деди Шоҳин.

– Соғ бўл, болам, – деди Зевар.

– Соғ бўл, – деди Мажид.

– Соғ бўлинг, Заур, – дедилар Рухсора хоним, Олия хоним, Тоҳира хоним... Фарангиз ҳеч нима демади...

– Сизнинг соғлиғингиз учун, Заур, – деди Жаббор.

– Добрый вечер, дорогие телезрители, – деди Таҳмина.

Заур сесканиб телевизор томонга ўгирилди... Ҳамма ўз қадаҳларини Заур томонга узатган, ҳамма қадаҳларини бир-бири билан чўқиштирар, «соғ бўлинг, соғ бўлинг», деб ичишарди. Заурнинг назарида, гўё бутун ўтириш туман ичида қолган ва бу туман орасидан фақат бир чехра – Таҳминанинг чехраси равшан кўринар, ғала-ғовурда фақат бир овоз – Таҳминанинг овози тиниқ эшитиларди:

– Мы начинаем программу Азербайджанского телевидение. Мы привезли вам из нашего солнечного Баку...

Заур сўзларнинг фарқига ҳам бормай қўйганди. Таҳминанинг нима деяётганини ҳам тузукроқ англамас, фақат овозининг оҳангини тинглар, дудокларидаги майин табассумни кўрарди... Таҳмина бошқаларнинг диққатини ҳам жалб этган эди:

– Буни қаранг, бизнинг Боқунинг кўрсатувларини Москвадан беряптилар.

– Ҳа, газетада ҳам ёзишган эди...

– Бу ким, янги бошловчимиз?

– Ҳа, янги, оти нима эди-я унинг?

Олия хоним куруққина қилиб:

– Таҳмина, – деди, – энди бошловчи бўлибди-да...

Муртуз:

– Бу ўша аёлми, бизнинг...

– Ҳа, ҳа, – дея Олия дарҳол эрининг гапини кесди.

Агар хотини гапини кесмаганда, Муртуз Балаевич Спартакнинг номини тилга олишини Заур дарҳол тушунди.

Таҳмина сўзлар, кулимсирар, бир пайтлар фақат Заурга соҳилда, машинанинг ичида, Муртузовларнинг боғида табассум қилгани каби эндиликда миллион-миллион томошабинларга табассум қиларди...

Хонада эса ҳамма бараварига Таҳминанинг кийинишини, феъл-атворини, ўтириб-туришини, умуман, ҳаётини муҳокама қиларди. Эркаклар зимдан илжаяр, аёллар унинг кийимини, соч турмаклашини мазаммат қилар, эгилиб бир-бирларининг қулоқларига ниманидир пичирлашар, янги маълумот олган ҳар бир аёл «вой-вой-вой», дея афсус билан бош чайқар эди... Кимдир Таҳминанинг эри Маннопни танишини, у шўрлик анча обрўли одам эканлигини, энди эса шўрингга шўрва тўкилгур, бутун шаҳарда беобрў бўлганлигини гапирарди. Кимдир: «Бу кунидан баттар бўлсин, юрибди-да эркакман деб», – дея жавоб берди. Кимдир: «Таҳмина шундай безаниб-тузанибдики, худди қорқизга ўхшайди», – деди. Яна кимдир: «Одамни телевизорга чиқаришдан, миллион-миллион кишига рўбарў қилишдан олдин мундоқ унинг таржимаи ҳолига, кимлигига, қандайлигига, қайси иннинг куши эканлигига қизиқмайдилар ҳам», – деди...

Шу пайт эшик қўнғироғи жиринглаб қолди. Шоҳин бориб очди, Спартак ичкари кириб, салом-алик қилмай онасига:

– Эшикни қулфлаб кетибсизлар, менинг калитим сенда-ку ахир, – деди. Олия хонимнинг танбеҳидан кейин («Заурнинг туғилган куни-ку бугун, нега табриклама-япсан?») ўгирилиб Заурга қаради, Заурнинг қўлидаги «Ронсон»га алоҳида бир диққат билан тикилди, маъноли кулимсираб қўйди ва ҳамманинг телевизорга қараб ўтирганини кўриб, Спартак ҳам экран томонга бурилди:

– Оҳо-о, – деди, – офарин, Таҳмина...

Сўнг Спартак чиқиб кетди. Таҳмина ҳам экранда ўрни-ни ижрочиларга берди, қўшиқлар янгради ва ўтирган-лар ҳам энди концертни тинглаб, созанда ва хонандалар ҳақида сўзлай бошладилар... Фалон хонанда Париждан фалон нарса келтирган, фалон бастакор бир ойда фалон сўм топади, фалон раққоса фалон ёшда...

«Эмин Собитўғлининг қўшиқларини севаман», – дерди Тоҳира. «Албатта, бизнинг институтда ҳимоя қили-шингиз лозим», – дерди Жаббор. «Бутун бу хонандалар, қўшиқчилар текинхўр, – дерди Муртуз, – ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир буларнинг ҳаммаси, уруш пайтида кўпчилиги жангга киришдан ўзини олиб қочар-ди, аммо мукофот олиш ёки бошқа тақдирланиш бўлса, ўзларини томдан ташлардилар...» «Ҳозирги ижрочилар-нинг кўпчилиги уруш пайтида дунёга ҳам келгани йўқ эди, – дерди Баҳром, – борлари ҳам она сути оғзидан кет-маган гўдак эди».

«Пўлат Булбулўғлининг қўшиқларини ҳам жуда сева-ман», – дерди Тоҳира. «Паҳлавага гап йўқ, – билмадим, Зе-вар хоним буни пиширишнинг сирини нега яширади биз-дан, – дерди Рухсора хоним. Олия: «Бир кун пусиб келиб, билиб оламан Зевар хонимнинг сирини», – деди. Зевар хоним кулиб: «Сиздан бу рецептларни аямайман», – деди. Муртуз Балаевич: «Ие, бу қўшиқ айтаётган шайтон ким бўлди, – деди, – сочини хотинларникидай ўстириб юбо-рибди, бу модами, нима бало?» Жаббор: «Юз фоиз ишона-веринг, ҳимоя масаласини ўз бўйнимга оламан», – деди.

Таҳмина:

– Наша передача окончена. До новых встреч, – деди, би-роз сукут сақлаб сўнг илова қилди: – Мне хочется поздра-вить тех телезрителей, у которых сегодня день рождения.

Заур бир лаҳзада тошдек қотиб қолди ва негадир дарҳол онасига қаради. Онаси ҳам кескин унга боқди ва Заур Таҳминанинг сўнгги сўзларини хонада онаси билан ўзидан бошқа ҳеч ким фаҳмламаганлигини тушунди.

Фақат онаси бу жумла кимга қаратилганини тушунган эди. Шунинг учун ҳам Заур онасини бағрига босиб ўпишни истарди...

...Заур уч-тўрт қадаҳ ичиб қўйган, идроки хийла туманлашган эди, аммо ана шу лаҳзада у Таҳминани севишини, ҳеч кимни ҳеч қачон севмагани ва бунчалик севолмаслигини ҳис этди.

Жаббор:

– Эртагаёқ илмий котиб билан гаплашаман, – деди...

* * *

Заур тун бўйи мижжа қоқмади. Эрталаб ишга ҳам ҳаммадан олдин келди. Ҳисобчи Сафдар келгунга қадар ўзини қўйгани жой топмади.

– Сафдар оға, бугун маош берасанми?

– Бўлмасам-чи, тушдан кейин...

– Байрамларда навбатчи бўлганман, уч кун отгулим бор, олсам бўладими?

– Бу масалани директор ўринбосари билан гаплашинг керак.

Заур директор ўринбосари билан гаплашди. Ўринбосар таажжубланди, бироқ Заурнинг аризасига имзо қўйди. Соат иккида Заур рўйхатга қўл қўйиб, 52 сўм 30 тийин олди. Энди ёнида 95 сўм пули бор эди. Аэрофлот кассасига бориб, кундузги рейсга билет олди, сўнг почтага кириб телеграмма берди: «Москва. Марказий телевидение, Таҳмина Алиевага. Ёнингга учиб кетяпман. Эртага Москвада бўламан. Рейс 852, ўпиб ва қучиб қолувчи Заур».

* * *

– Нега Москвага кетаётганингни билиб турибман... Кеча сенга телевизордан туриб қош қоққанини тушунмадим, дейсанми... Ҳеч қаёққа кетмайсан... Бекор айтибсан, ҳеч қанақа ишинг, ҳеч бир командировка-помандировканг йўқ... Гўё мен билмайман?! Ҳозироқ қўнғироқ қилиб идорангдан сўрай-чи, қанақа шошилиш иш билан

сени «ҳа бўл», «ҳа бўл», деб жўнатишаётган экан. Кўрдингми, демак, ёлғон айтибсан. Майли, ҳечқиси йўқ, энди отангнинг ўзи келиб гаплашади сен билан. Нима, отангни ҳам кутмайсанми? Қанақа билет, қанақа рейс, ув ярамас, ҳозир билетингни парчалаб ташлайман, нега менинг бошимни қотирасан, уйинг куйгурнинг боласи, ҳозир мен отангга қўнғироқ қилдим. Нима, уни кўрмасдан кетаверасанми, демак, сенга ота ҳам, она ҳам керак эмас экан-да! Ўша беҳаё, беномус сен учун ота-онадан ҳам азииз экан-да. Бизнинг ҳаққимиз, бутун азоб-уқубатларимизнинг, чеккан заҳматимизнинг эвази шу бўлдимми? Демак, онангнинг кўз ёши сен учун бир пул экан-да! Э Худойим, кўрмайсанми, бир беҳаё бунинг бошини қандай айлантириб қўйганини; беҳаё бўлмай нима, беҳаё ҳам дейман, шаллақи ҳам дейман, бундан ўн чандон баттарини ҳам дейман, ҳали сен мени яхши билмас экансан, ҳозироқ унинг пандавақи эрига қўнғироқ қиламан. Менга раҳминг келмаса, хаста отангга раҳминг келсин. Ҳеч инсоф-муруввати йўқ, қанақа меҳрсиз боласан ўзинг. Майли, боравер, ўзи-ку ёнингда ҳемиринг йўқ, кўрай-чи, қайси пулга борар экансан. Ота-онам аввалгидек киссамни пулга тўлдириб қўяди, деб ўйларсан, чучварани хом санабсан, кетсанг кетавер, лекин қайтиб келма, сени қўзим кўрмасин, бундай ўғилнинг борида қўғи... Ўғлим, болагинам, нуридийдам, кетар экансан, онанг оёғингга пойандоз бўлсин. Хавотир олма, деганинг нимаси ахир, онанинг юраги қандай қилиб хавотирга тушмасин, қаёқда, кимнинг олдига кетаётганингни билмаяпманми? Уч кунда қайтсанг, нима бўпти?! Уч кун ўша суюқоёқнинг олдига боришинг равоми?! Бўпти, айтмайман, ўшанинг ҳақида ёмон сўз айтмайман, дедим-ку, у бошингни айлантириб қўйганини кўриб турибман-ку ахир, ҳозир сенинг кўзингга ҳеч нарса кўринмайди, мен бу дардга қандай чидайман, Худойим?! Энди мени тирик кўрмайсан! Ҳеч бўлмаса, эгнингга плашчингни, бўйнингга шарфингни ол, у ёқларга совуқ тушиб қолгандир ахир?! Э

Худойим, бизни не мусибатларга соляпсан, бу кунларни кўрганимдан ўлганим яхши эди. Барибир дарҳол телеграмма жўнат, қандай етиб борганлигингни билайлик. Жоду берган сенга у, Худо ҳаққи, жоду берган, илоё сенга жоду берган қўл-оёғидан қолсин, тилдан қолсин. Мени йиғлатганнинг ўзи йиғлабгина қолганларини кўрай. Тўхта, ҳой бола, ҳеч бўлмаса ортингдан бир сув сепиб қолай¹... Э Худойим, ёзуқимиз не эдики, бошимизга бунча фалокат ёғдирасан, телеграмма эсингдан чиқмасин, ҳой...

ОЛТИНЧИ БОБ

*Жонлар веруб санинг киби жонона етмишам,
Раҳм айлаким, етинча санга жона етмишам.*

– **Н**аш самолёт пошел на снижение. Прошу вас застегнуть ремни и воздержаться от курения.

Кеч кузнинг ёмғиридан кейинги Москва осмони очик ва мусаффо эди. Тоза ҳаво димоққа уриларди. Ёмғир гўё «йўли оқ бўлсин» деган маънодаги урф-одат.

Сарсари булутларни супуриб, кўк юзини тиниқ қилиб ювган, атрофдаги мовийлик аэровокзалнинг ойнаванд галереясини ҳам қоплаб олган эди: шаффоф галереянинг ичидаги одамлар – кутиб олувчилар, кузатиб қолувчилар, учиб кетадиганлар, учиб келганлар равшан кўринар эди...

Тайёрадан тушгач, галереянинг ичида оқиб бораётган йўловчилар орасида Таҳмина турганини кўрди ва қўл силкиди. Заур Таҳминани жуда олисдан кўриб, қўл силкиди. Таҳмина ҳам Заурни кўрди ва унга томон югурмоқчи бўлди, бироқ тўқ кўкимтир рангли коржома кийган қиз табассум билан уни тўхтатди – кутиб олувчиларнинг галереяга киришига рухсат йўқ эди... Заур буни кўрди, Таҳмина сари югурди, етти-саккиз қадам қолганда Таҳмина унинг оғушига отилди.

– Заурик, – деди қиз энтикиб, – келганинг қандай яхши бўлди...

Жуда кўп йиллардан кейин, кексайиб қолганида, аҳён-да ўз умрининг аччиқ ва ширин хотираларини хаёлидан ўтказганида, шод ва қадрли кунларни эсга олганида Заур тушунардики, агар бутун ҳаёти давомида бахтиёр йиллари, ойлари, кунлари, соатлари, дақиқалари бўлган бўлса, энг бахтиёр дақиқаларининг бахтиёр онлари ана шу бир неча сония эди – Домодедово аэропортининг шаффоф галереяси, узоқдан Таҳминани кўриши, унга томон югуриши, Таҳминани оғушига олиши ва Таҳминанинг айтганлари...

– Заурик, келганинг қандай яхши бўлди...

* * *

– Жиннимисан, юкхона деганинг нимаси?.. Шундай келавердим. Таксига чиқа қолайлик.

– Йўқ, – деди Таҳмина, – мен бу ерга анча эрта келдим, сенинг тайёрангни кутиб бу ердаги ўрмонда кезиб юрдим. Жудаям гўзал ўрмон... Юр, сенга кўрсатай...

Шосседан чиқиб ўрмонга кирдилар. Заур Таҳминани ўпмоқчи бўлди, аммо Таҳмина бармоғини лабларига босиб:

– С-с-с, тўхта, бир эшитиб кўр, – деди...

Ишониш қийин эди, аммо Заурнинг қулоғига ҳақиқатан ҳам ажойиб овозлар эшитилди... Бу ерда, тайёранинг ғувуллаши қулоқни қоматга келтирадиган ушбу аэровокзалнинг яқинида, машиналар шовқин солиб еладиган шоссенинг шундоқ ёнгинасида барча бу гулдуроларга парво ҳам қилмагандек қушлар чаҳ-чаҳ уриб сайрашарди...

Заур:

– Худди булбул сайраётганга ўхшайди, – деди.

– Чиндан ҳам одамнинг ишонгиси келмайди-я? Гул, булбул, ошиқ-маъшуқ – кулгили-а, шундай эмасми?.. Худди ўрта аср ғазалларидан чиқиб келишгани каби... Аммо

бу ёлғон эмас, азизим Заурик, ростдан ҳам булбул сайра-япти. Шўрликнинг чаҳ-чаҳ уришини қара... Эшитяпсанми, Заурик, у биз учун сайраяпти. – У Заурнинг бўйнига осилди. – Қулоқ сол, Заурик, – Таҳмина энди шивирлаб гапирарди. – Мен сенга бу сўзни айтмаслигим керак эди. Биламан, буни айтишим яхши эмас, айтмасам бўларди... аммо... Сени севаман, Заурик, жинни каби севаман... Сенсиз тура олмайман... Сендан бошқа ҳеч ким керак эмас менга... Биламан, бу гапларни сенга айтмаслигим керак эди... – дея кулди у. – Энди қутурсанг керак, димоғинг осмонга кўтарилиб кетса керак... Аммо нима қилай, буларни сенга айтмасам бўлмасди...

Заур ҳам шивирлаб деди:

– Таҳмина, мен ҳам сенга бу сўзларни айтмасам, тузук эди, аммо энди мен ҳам айтаман: сенсиз ўлиб қоламан, Таҳмина... Сенсиз бир соат, бир дақиқа ҳам тура олмайман... Ҳозир бахтиёрлигимдан йиқилиб ўлишга ҳам тайёрман. Истасанг, ҳозир, шу ондаёқ шоссега чиқиб, ўзимни машина остига ташлайман.

– Жинни, нега ўзингни машина остига ташлайсан?

– Улар ўрмоннинг ичида кезар, Заур Таҳминани телевизорда кўргани, ўзининг туғилган куни меҳмонлар, кўшнилари, ҳатто Фарангизни унга бермоқчи эканликлари ҳақида тинимсиз гапирар эди... Заур ҳозир яшаётган саодатли дақиқалардан шу қадар сархуш эдики, охириги гапи Таҳминани азоблашини хаёлига ҳам келтирмасди: кўкси бахтиёрлик билан шу қадар лиммо-лим эдики, бу бахтиёрликнинг бошқаларга ҳам юқишига, уларни ҳам хушбахтлик гирдобига тортишига шак-шубҳаси йўқ эди... Чиндан ҳам Фарангиз ҳақидаги хабарни эшитганда Таҳминанинг чехрасида фақат оний бир тундлик пайдо бўлди, холос. Аммо у дарҳол кулимсираб, Заурнинг Фарангизга уйланишини ҳазилга бурди.

Таҳмина Москвага келганларидан, кўрсатувларнинг ўзини ҳам, унинг эшиттиришларни олиб боришини ҳам

бу ерда жуда ёқтириб қолганларидан сўзларди... Ўрмондан чиқиб, шоссе бўйлаб юрдилар. Москвагача пиёда кетишни истардилар, Москва эса бу ердан етмиш чақиримча келарди...

Заур энди севиб ва севилиб қолганига амин эди, севги унинг қалбини шу қадар куч-қувватга, бахтга тўлдирган эдики, ҳеч нарса бу бахтга путур етказа олмасди. Шу сабабли ҳам Заур Спартак ҳақида бўлган суҳбатни шунчаки, гап орасида тилга олди, бу ғийбатлар ўзини неча кун дали-девона қилганини, неча тунлар ухлай олмаганини айтди.

Таҳмина:

– Вой тентак, кимдан рашк қилиб юрибсан, – деди. – Одам ҳар қандай бемаъни сўзга, ҳар қанақа жирканч ғийбатга ишонаверадимиз?.. Спартак бориб турган аҳмоқ-ку!.. У билан менинг орамда бирон нарса бўлиши мумкинлигини ҳеч ақлингга сиғдира оласанми? Наҳотки мени билмасанг? Ё унинг кимлигини билмайсанми? Сенга нима гап бўлганини айтиб берган эдим-ку. Тўғри, Спартак менинг дугонам билан кўришиб турар, ўша дугонамнинг илтимоси билан унга бир-икки марта қўнғироқ қилгандим. Онаси ҳам менинг қўнғироқ қилганимни кейин билган бўлса керак... Аммо онаси умрида мен билан бир оғиз ҳам гаплашмаганки, келиб ёқамдан тутса... Мен ҳам ҳали унинг онаси билан юмдалашадиган кунга қолганим йўқ. Мен ҳақимда жуда ғалати фикрда экансан.

Заур энди Спартак масаласида бутунлай хотиржам бўлар экан, Дадаш айтган телевидение режиссёри ҳақида сўрамоқчи, ҳеч бўлмаса, унинг бу ерга, Москвага келганими ёки йўқлигини билмоқчи бўлди. Аммо модомики Таҳмина Заурни бу ерга, ёнига чақирган ва Заур ҳам келган экан, демак, унда ўша режиссёрнинг Москвада бўлиш-бўлмаслигининг Таҳмина учун ҳеч аҳамияти йўқ, демак, режиссёр ҳақида сўрашдан маъни ҳам йўқ... Майли, буларни қўйиб турайлик, лекин Дадаш айтган база

мудирлари, чайқовчилар ҳақида сўз очса бўлармикан? Аммо Таҳминанинг ўзи Заурнинг фикрларини уқиб турган каби сўз бошлади:

– Заурик, – деди у, – шуни яхши билки, мен ҳақимда жуда кўп гаплар юради ва бундан кейин ҳам сенга жуда кўп бўхтон-уйдирмаларни етказадилар... Агар сен билан бизнинг чинакамига бахтиёр эканлигимизни кўриб қолсалар, буни асло кечирмайдиганлар бор. Сенинг кулоғингга етиб борсин, дея менинг бошимдан не-не мағзаваларни ағдармайдилар... Шунинг учун ҳам сен баъзи нарсаларни билиб олишингни истайман, Заур. Биринчиси шуки, мен ҳеч қанақа фариштаю малойика эмасман, бу борада ҳар хил хом хаёлларга бориб юрма. Аммо яна шуниси ҳақиқатки, мен ҳозирга қадар ҳеч кимни сени севганчалик севган эмасман ва ҳозирга қадар ҳеч кимга, сени севаман, демаганман... Энг буюк, энг асосий ҳақиқат ана шу... Заурик, дунёда фақат битта, ягона ҳақиқат бор – қалб ҳақиқати, зеро, саодат ҳам, бахтиёрлик ҳам ана шунда. Қара, дунёда мана шу оқшом бор, мана шу ўрмон бор, унда қушлар сайраяпти, сен борсан, мен борман, биз эса бир-биримизни севамиз, бирга бўлганда бахтиёр бўламиз – ҳақиқат мана шунинг ўзи ва бундан бўлак ҳақиқат йўқ. Сен Москвага учиб келганингда мен у ерда, аэродромнинг галереясида сени узоқдан кўриб қанчалар севинганимни билсайдинг! Сен-чи?!

– Мен ҳам...

– Кўрдингми... Қара, мана шу дақиқаларда бу шосседан иккимиз – сен ва мен Москвага кетяпмиз бахтиёрлик ана шу, Заурик, энг буюк ҳақиқат ҳам ана шу... Бошқа бир ҳақиқат бор, деб ўйлама бизнинг муносабатларимизда... Бирга бўлган дақиқаларимнинг бахтиёрлиги билан яша... Асл ҳақиқат мана шу...

...Тўғри айтган экан Таҳмина...

* * *

Шоссе бўйлаб узоқ пиёда юрдилар, сўнг толиқиб, автобусга миндилар. Автобус одамга лиқ тўла, айниқса, балиқ овидан қайтаётган, қармоқ кўтариб олган кишилар кўп эди. Ногин майдонида тушиб қолдилар... Москва дарёси соҳили бўйлаб пиёда кетдилар...

– Мен мана шу ерда турибман, – деди Таҳмина. «Россия» меҳмонхонасининг деразаларидан чироқлар порлар, жигарранг пардалар шуълаларни ўз рангига бўйратди...

Улар Фрунзе соҳилига етдилар, томида аэрофлот рекламаси ёниб турган уч қаватли уйнинг орқасидан ўтиб, Қрим биноси ёнидан чиқдилар. Иккиси ҳеч ким танимайдиган бу улкан шаҳарда сарбастлик, осудалик туйғуларидан маст эдилар; бир-бирларининг бўйинларига қўл ташлаб тараллабедод кезардилар. Гўё елкаларидан йилларнинг бутун юкини отиб ташлаган, гўё эндигина ўн олти-ўн еттига, нари борса ўн саккизга кирган эдилар. Нотаниш одамларга салом беришар, улар ҳам таажжуб билан жавоб қайтаришарди; гул сотиб олишар ва бу гулларни ёш йигит-қизларга совға қилишарди; телефон-автоматларга кириб, Боку рақами билан москваликларга қўнғироқ қилишар ва Дадашнинг рақамига жавоб берган бўғиқ сасли кишидан Дадашнинг ҳолини сўрардилар. Боку ва Москвадаги бир хил рақамли телефон эгаларининг овози бир-бирига ўхшаш-ўхшамаслиги ҳақида баҳслашардилар. Отелдаги лифт олдида ҳам тортишиб қолдилар. Қайси тез келади? Заур иккинчи, Таҳмина учинчи, дерди. Учинчи лифт аввал келди ва Заур Таҳминага бир сўм ютқазди... Маълумот берувчи киоскага навбатда турдилар ва навбатлари етганда сўрадилар: «Москвадаги энг бахтиёр одамнинг манзилини бера оласизми?» Маълумот берувчи қиз уларга ҳайрон-ҳайрон боқар экан, ҳар иккаласи: «Агар шундай деб сўрашса, бизнинг манзилимизни беринг», – дедилар... Тирга

кирдилар. Заур ютуқли нишонга отиб, атир ютди ва Таҳминага совға қилди. Таҳмина бу арзон атирни, албатта, қимматбаҳо фаранги атирларга қўшаман, шунда мендан тараладиган ифорнинг сири очилмай қолаверади, бу ҳидга саодат ҳиди қўшилади, деди...

Музқаймоқ сотувчи аёлдан музқаймоқ олишаркан, унга Михаил Васильевичдан кўпдан-кўп салом айтдилар... Кўчани нотўғри кесиб ўтдилар, милиция тўхтатиб, уч сўм жарима солди. Заур пул узатди, милиция чек ёзиб берди... Таажжуб билан чекни олдилар, унда сержант Трофимовнинг имзосидан, жариманинг сабаби ва миқдоридан ташқари бугунги сана ҳам ёзилган эди – 25 сентябрь. Заур уни йиртиб отмоқчи бўлди, бироқ Таҳмина қўймади, авайлаб буклаб, сумкасига солди...

– Буни йиртиб бўладими ахир? – деди. – Бу бизнинг энг бахтиёр кунимизнинг чеки. Сержант Трофимовнинг ўзи тасдиқ этган бу санани. Кел, ёдгор бўлиб қолсин... Дунёдаги ягона гуноҳимизнинг – Кутузов хиёбонини нотўғри кесиб ўтганимизнинг шаҳодати бўлиб қолсин.

– Яхши, – деди Заур.

– Менинг хонамга бора қолайлик...

– Сенинг хонангга?

– Ҳа, хонамда мен ёлғизман.

– Мени қўйишадими?

– Навбатчи билан танишиб олдим... У билан дўстлашиб кетдик, мени телевизорда кўрган экан...

Заурнинг юрагида нимадир санчгандай бўлди. Таҳминанинг навбатчи билан бу қадар осон тил топишиб, бегона кишини ўз хонасига бемалол олиб кира билиши ёмон таъсир қилди унга. Таҳмина гўё унинг юрагидагиларни ўқиб тургандек:

– Тағин сенинг хаёлингга ҳар балолар келиб юрмасин, – деди. – Қисқаси, мен бугун кундузи навбатчига сенинг телеграммангни кўрсатдим, ҳаммасини ётиғи билан айтиб бердим, аёл тўғри тушунди.

* * *

– Тўхта, бундай эмас, шошма, тўхтасанг-чи, ўзим ечман... Чироқни ўчир... Кел энди... Сени жудаям соғиндим... Жонимсан менинг... Вой Худойим, жинни бўлиб қоламан... Заурик, менсиз шунча вақт қандай чидадинг... менинг азизим, жоним...

Кечанинг энг сирли, энг қизғин, энг яланғоч сўзларини айтарди Таҳмина. Хонадаги радиодан мусиқа тараларди. Хонанда аёл ҳазин ва ҳорғин овозда қайғули бир кўшиқни куйларди...

Сўнгра улар сокин чўзилиб сигарет чекишар экан, Таҳмина сўради:

– Биласанми, ҳалиги қандай кўшиқ эди, Заур?

– Йўқ.

– Қадимги гуржи кўшиғи.

Бутун кун давомидаги ва бу кеча мобайнида илк дафъа жуда майин, жуда аламли илова қилди:

– Мен ёнингда бўлмаганимда бирдан бу кўшиқни эшитиб қолсанг, ҳаммаси эсингга тушади. Москва, ушбу кечамиз...

– «Мен бўлмаганимда», – дея Заур унга таъна қилди. – Яна бошладингми?

– Биласанми, ҳаётда ҳар нарса бўлиши мумкин. Сен бошқа аёллар билан бўла оласан, ҳатто жуда яқин бўла оласан... Аммо бунақаси бўлмайди, Заур. Ҳеч ким билан бунақаси бўлмайди, мен биламан... Бундан бошқача бўлиши, балки бундан ҳам яхши бўлиши мумкин, аммо бунақаси бўлмайди... Ҳаммасининг айнан шундай такрор бўлиши мумкин эмас. Домодедово ўрмонидаги қушлар ҳам, ҳалиги кўчадаги жарима ҳам, бу қадимий гуржи кўшиғи ҳам... Бу бизники, фақат бизники... Бошқа ҳеч кимники эмас... Шунинг учун менинг кўнглим тинч...

... Таҳминанинг сўзлари тўғри чиқди...

* * *

Эрталаб соат 10 да Маяковский метро бекатидан – ер ости кассасидан Боку самолётига билет олди... Қуйида, перронда ажралдилар. Таҳмина машқ қилиш учун теле-студияга кетди...

– Кечқурун 9 да Шаболовкада, телевидение биноси ёнида мени кут, – деди ва узоқлашаётган поезд деразасидан Заурга қўл силкиди...

Заур эскалатордан юқорига кўтарилди. Маяковский майдонига чиқиб, Горький кўчаси бўйлаб бош телеграф томон юрди... Кечадан бери ҳеч нарса емаган, ухламаган бўлса-да, на ҳорғинликни ҳис этарди, на уйқусизликни... Саҳарда қисқагина ёққан ёмғир ювиб ўтган, намхуш ҳид таратаётган йўлакдан борар экан, бундан бир соат, беш соат, саккиз соат аввалги каби Таҳминанинг шивирлашларини эшитар, унинг эркалашларини, қўллари, сочлари, дудоқларининг таъмини ҳис этарди... Москванинг барча гўзал аёллари – куз кўчасининг бутун аёллари Заурга Таҳминани эслатар, аммо ҳеч бири унга тенг бўла олмасди... Заур кеча Таҳмина билан бирга кезган жойларидан энди ёлғиз кезишни истарди, аммо бу ёлғизликда у танҳо эмасди. Таҳмина ҳам у билан бирга эди – сўзлари, навозишлари, шивирлашлари, энг қизгин севги онларида гоҳ юмшоқ, гоҳ эҳтиросдан бўғилган қисқа кулишлари, дудоқларининг ҳарорати, узун, нозик бармоқларининг саринлиги, кўчада, лифтнинг, эскалаторнинг ёки автобуснинг тикилинчида ғайриихтиёрий, атайми ёки тасодифанми унинг кўксига қисилиши, белининг, тиззаларининг тегиб туриши Заурнинг фикридагина, хаёлидагина эмас, баданининг ҳар бир хужайрасида яшаётган, юракдай уриб турган хотиралар уни ҳозирга қадар ҳеч қачон ҳис этмаган, тўймаган бир саодат гирдобига фарқ этар ва бу гирдоб ичидан тагин Таҳминанинг сиймоси: кулишлари, сўзлашлари қалқиб чиқарди. Нималардан сўз очмади Таҳмина бу кеча. У гўё ёзда денгиз соҳилида-

ги учрашувларида айта олмаган, изҳор этолмаган, юрагига тугиб қўйган бутун сўзларини, барча дил розини ушбу илиқ Москва тунида айтиб тугатишни истарди... Кўпроқ ўз болалигидан сўзларди. Унинг хаёллари Пиршогидаги боғларидан, ёзнинг сўнгги кунларидан, соҳил бўйида тизилган алвон пионер сафларидан, дам олиш кунлари ҳамиша соат иккида бериладиган мақом куйларидан – осуда мусиқа денгизидан, жазирама соҳилнинг, оловли қумларнинг устидан тугун каби сирғалиб ўтарди. Болалиги ҳақида Таҳмина абадий тарк қилинган диёр сингари сўзлар, гўё у бу диёрдан абадий мосуво бўлган эди... Қизиган қумлар жазирама туш пайтида товларни куйдирар, оқшомлари эса қумлар совуқ ва нам бўларди ўшанда. Тунда қўшниларианикидан узумзор ора-лаб уйга қайтар экан, бу кумуш ойнинг ёруғлигида, бўз қумлар ичида яшириниб ётган илонни қўққисдан босиб қўйишдан, илон эса чақиб олишидан қўрқарди.

Қўшниларианикида ошиқ бўлган илонлар ҳақида афсоналар айтар эдилар, ҳатто илон бир қизга банди бўлиб, уни таъкиб этиб юрганини ўз кўзлари билан кўрганлари ҳақида онт ичардилар... Қўшниларианикида унинг тенгқурлари кўп эди... Турли-туман ўйинлар ўйнар, ваҳимали воқеа-ҳодисалардан сўзлардилар; ярим тунда кичкина Таҳмина уйларига қайтар экан, бу ваҳимали нақллардан қўрқувга тушар, ойдин кечада олачалпоқ қўлкалардан чўчир, эти жимирлаб кетарди... Отасини уйғотиб юбормаслик учун оёқ учида юриб айвонга чиқар, амаллаб пашшахонанинг ичига кириб олар, аммо ухламай, йирик юлдузлар чақнаб ётган очиқ ёз осмонига боқар ва олисдан – Нефтчилар истироҳат уйидан эшитилаётган куйга қулоқ тутарди. У ерда рақсга тушардилар. Кетма-кет мусиқа янграр, аммо ҳар кеча концерт айна битта танго билан якунланарди, бу танго ҳануз Таҳминанинг қулоқлари остида жаранглайди, сўзларини ҳам хотирлай олади... Ботаётган қуёш денгиз билан ҳазин-ҳа-

зин видолашади, дея куйланарди бу тангода. Ҳозир ҳам бу тангони эшитиб қолса, кўзлари ёшга тўлади, болалиги, боғлари, отаси ёдига тушади. Нефтчилар истироҳат уйида Таҳминадан ўн-ўн икки ёш катта йигит-қизлар рақсга тушардилар, уларнинг олами ўзгача бўлиб, муסיқа, танголар, ойли тунларда соҳил бўйлаб кезишлар, учрашув ва айрилиқлар, севги ва лаззатли изтироблар бор эди бу оламда. Таҳмина ҳали бу олам ўзи учун олдинда эканлигидан севинарди...

Онасини хотирлай олмас, ярим яшарлигида ундан жудо бўлган эди; фақат эски, сарғайган суратлардангина онасини хаёлида жонлантирар, болалигида у гўё, албатта, қайтиб келади, келганда ҳам Таҳминага каттакон чиройли кўғирчоқ, жуда кўп конфет ва негадир ҳамиша шуни ўйларди сарик, йирик гулли кўйлак келтиради деган мўъжизага ишонар эди...

Онасини узун, оппоқ кўйлақда, қўйнини лолаларга тўлдириб чексиз-поёнсиз адирда турган ҳолида тасаввур этарди ҳамиша. Онасининг овозини, чеҳрасини хаёлида сира жонлантира олмас, онаси ҳақида ўйлаганида унинг овозини таниш кўшни аёллардан бирининг овози, чеҳраси каби тасаввур этарди. Йиллар ўтган сайин Таҳмина бу хаёлларнинг пучлигини тушуна борарди. Бувиси бир сафар унга онасининг қабрини ҳам кўрсатган эди. Энди у идрок этардики, онаси ўлган ва ҳеч қачон қайтиб келмайди. Аммо шунга қарамай, юлдузли ёз кечаларида онаси ҳақида – келажак замонда эмас, ўтмишда қолиб кетган онаси ҳақида ўйларди... Онасининг бир кун тирилиб қайтиб келишини эмас, унинг бир пайтлар қандай яшаганини, тириклигида қандай бўлганлигини тасаввурида жонлантиришни истарди... Онаси билан отасининг ёшликларини, айти балоғат пайтларини, эндигина юра бошлаган чоғларини хаёлида жонлантирарди... Таҳмина кўзларини юмган заҳоти ойдин кеча, денгиз соҳилини кўрарди, навқирон отаси

билан ёшгина онаси айни шу соҳилда учрашардилар, ой ҳам айнан ҳозирги каби қумларга, сувларга шуъла-лар сепарди, олислардан худди шу мусиқа – ушбу қадр-ли танго эшитиларди ва отаси билан онаси – бўм-бўш соҳилда узоқлардан келаётган мусиқа садолари остида тангога тушишарди ва ҳар иккаласи ҳам билардики, бу уларнинг сўнгги рақсларидир. Ҳозир, ушбу лаҳзаларда улар бахтиёрдирлар, лекин бу хушбахтлик тугамоқда, мутлақ тамом бўлмоқда. Ҳеч қачон қайтмасликка маҳкум этилган бахтиёрликдир бу. Сўнгра Таҳмина яқингинада, бундан бир ойча олдин тагин тушида ота-онасини кўрганини айтди, онаси узун оқ кўйлақда, отаси эса ёқаси очиқ ҳарир кўйлақда эмиш, ойдин кечада, ўша соҳилда рақс тушармишлар. Уйқуда ҳам ўша тангони эшитардим: «Утомленное солнце нежно с морем прощалось...» «Уйқуда шундай йиғлардимки, дамим ичимга тушиб кетарди, бутун ёстиғим кўз ёшларимдан шалаббо бўлган эди, – бироз жимиб қолди у, сўнг илова қилди: «Ҳой, нима бўлди сенга ўзи»... – деб Манноп мени уйғотди».

Илк бор Маннопнинг номини тилга олди, аммо эри ҳақида бирон нарсa дейишни истамасди. Қўшниси Мадина ҳақида сўзлар, Мадина ҳақиқий дўст, аёллар орасида бундай садоқатли дўстни топиш қийин, у мени ҳеч маҳал сотмайди, дер эди... Дадаш ҳақида сўзлар, Дадашдан худди қурбақадан, сичқондан ирганган каби иргана-ман, идорада столларимизнинг яқинлигига зўрға чидаб ўтирардим, чунки ана шу масофадан ҳам Дадашдан ҳамиша тер ҳиди анқийдики, кўнглим ағдарилиб кетарди, дерди... Неъматдан сўзларди, бир сафар Неъмат тунги соат тўртда телефон қилибди, йўғ-э, жинни, ишқ изҳор этиш учун эмас, албатта, ким бундай бемаҳал пайтда ишқ изҳор этиш учун кўнғироқ қиларди, йўқ, юрагидаги дардларидан гапирди. Неъматнинг айтишича, ҳаёт уни сиқар, бўғар эмиш, мен қайдан билай ахир, одам-да...

Спартак? Хўш, нега энди Спартакка ёпишиб олдинг? Аҳмоқнинг, елвизакнинг ўзгинаси Спартак... Аммо бир нарсани сенга айтиб қўяйки, унчалик ҳам аҳмоқ эмас у ҳар ҳолда тузуккина пул топиш йўлини билади... Спартакнинг қанча мол-дунёси борлигини биласанми? Отасининг пули?! Вой-вой-вой, отаси пенсиядаги бир одам, унда пул нима қилсин, аксинча, отасини ҳам, онасини ҳам Спартак боқди, ҳатто синглисини ҳам едириб кийдирадиган Спартак бўлади. Ҳа, айтмоқчи, ёдимдан қўтарилай дебди ахир унинг синглисини сенга унаштиришадик-ку, омадинг бор экан, Заурик, ҳали кўрасан, Спартак синглиси учун шунақанги сеп қиладики, бутун умринг бўйи Спартакнинг ҳисобидан ялло қилиб яшай оласан. Яхши, яхши, қовоғингдан қор ёғилмасин, ҳазиллашдим, ҳазилга ҳам хафа бўладиларми, жоним. Спартак ким бўпти? Спартак сенинг тирноғингга ҳам арзимайди, у қандай қилиб сени таъминласинки... Аммо ҳазил ўз йўлида-ку, Спартак пулни пул, демайди... Москвага келганда уч-тўрт меҳмонхонадан номер олади. Нега? Қайдан билай негалигини, тўқликдан-да, пули кўпнинг йўли кўп. «Россия»дан ҳамиша беш хонали люксни олади, бир сафар ўша беш хонали люксни ололмаган, алаmidан ёрилай деган ўзиям.

– Яхши, сўраганнинг айби йўқ, сен буларнинг ҳаммасини қайдан биласан?

– Ўзи айтган... Дугонамга айтган эмиш, у эса менга гапириб берган... Албатта, Спартакнинг лофчилиги бор, бирни устига бешни қўшиб айтади, аммо ҳар ҳолда шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди... Пул бўлгандан кейин...

– Хўш, бунча пулни қаердан топади ахир?

– Айтгандим-ку сенга, олибсотар-да...

– Қўлга тушишдан кўрқмайдими?

– Албатта, эртами-кечми илинади... Аммо бундан гап очсанг, унинг жавоби тайёр: «Барибир ҳамма ўлиб кета-

ди, беш кунлик дунё – бу, имконим бор экан, кайф-сафо қиламан, қаерда узилса – узилар...»

– Кўриниб турибдики, сен Спартакнинг ҳаёт ҳақидаги фалсафасига хайрихоҳсан.

– Заурик, сен шунчалик нодонмисанки, мени Спартак каби бир пасткашдан рашк қиласан?

– Фикру зикри пул ва аёллар бўлган бу пасткашнинг сендай гўзалга бепарво қолишига асло ишонмайман... Яъни, сенга яқинлашиш учун ҳеч ҳаракат қилмадими?

– Нега энди, кўп уринди... Ўтга киришга тайёр эди мен учун... Не-не ваъдалар бермади, тавба, шуба, мол-дунё, тагин алланималар... Аммо тезгина фаҳмлаб етдики, мен у айтган уянинг қуши эмасман, бундай нарсалар билан менинг бошимни айлантириб бўлмайди. Шундан сўнг... ўзинг асрагайсан, Худойим... – Таҳмина қаҳқаҳа отиб кулди, – Спартак бошқача усулга ўтди. Менга шеърлар ўқий бошлади... Вой тавба... ҳа-ҳа-ҳа...

– Кейин нима бўлди?

– Нима бўларди? Шеърларининг таъсири ҳам шуба, мол-дунё ҳақидаги ваъдалар каби... Спартак ҳам у қадар аҳмоқлардан эмас, кўрдик, ҳеч иш чиқмаяпти, аммо шундан сўнг... тилига эрк бериб, у ер-бу ерда гўё мен билан ўзи ўртасида нимадир борлиги ҳақида гап тарқата бошлади... Ҳали сен унинг онаси «ундоқ деди, мундоқ деди», дея гап бошлаганинг ҳамон мен бармоқ тишлаб қолдим, менимча, онасига бу гапни Спартак айтган. Ахир онаси унинг муҳаббат можароларидан жуда фахрланди... Манноп Бокудан бирон ёққа кетган заҳоти Спартак машинасини бизнинг уйимизнинг ёнига келтириб қўярди, баъзан ярим кечагача, баъзан саҳаргача машина ўша ерда турарди. Ўзи, Худо билсин қайларда юради, балки уйига бориб донг қотиб ётар... Эшитганмисан, ҳарам ҳақида бир анекдот бор... Ҳарамнинг хўжаси ҳар бир хотинига, мен бу кеча нариги хотинимникида бўламан, деб айтиб чиқар, ўзи эса ёлғиз хонада бекиниб ухлар экан.

– Нера?

– Нега деганинг нимаси? Ҳарам эгаси нега ёлғиз ётади, деб сўраяпсанми?

– Йўқ, Спартак нега машинасини уйлариингизнинг ёнига қолдириб кетарди?

– Сабаби маълум... Шаҳарда унинг ўзини ҳам, машинасини ҳам ҳамма танийди ахир. Ҳамма биладики, бу уйда мен яшайман, эрим эса ҳозир Бокуда эмас... Хўш, энди Спартакнинг машинасини бизнинг уйимиз ёнида кўрганлар нима деб ўйлайди?... Яна ўзи бунақа гаплар тарқатиб юрса...

– Хўш, сенинг ўзинг нега бунга чек қўймайсан, нега ўзига айтмайсан?

– Нима дейман? Заурик, сенга неча марта айтганман, мен ҳақимда нима десалар десинлар, ишим йўқ. Мен ҳар бир инсоннинг ўз ботиний ахлоқи бўлиши лозим, деб ҳисоблайман, агар бу ахлоқ бўлса, инсон ўз ботиний ахлоқига содиқ қолса, бутун зоҳирий нарсаларнинг аҳамияти йўқ – ким нима дейди, ким қандай фикрда...

– Яхши, лекин бир нарсани тушунмаяпман, буларнинг ҳаммасини кўра-била туриб, нега Спартак билан салом-аликни йиғиштириб қўя қолмайсан?

– Қанақа салом-алик? Йилда-ойда уни бир учратаман... Баъзида Спартакнинг ҳам ёрдами тегиб қолади. Бирон нарса лозим бўлиб қолса, унга айтаман. Ернинг остидан бўлса ҳам топиб келади. Мана, масалан, сенинг «Ронсон»ингни менга ўша топиб келган.

Заур туғилган кунида Спартакнинг ўтолдиргичига маъноли-маъноли қараб қўйганини эслади, бу бокишларнинг сабабини энди тушунди ва асабийлашди:

– Агар мен билганимда эди...

– Бўлди, бўлди, ўзингни бос. Ўз пулимга олганман бу совғани. Қисқаси, топишга Спартак топди. Пулини олишни истамаган эди, мажбуран бердим... ҳар кимнинг худоси бор: Спартак қанчалик доғули бўлса-да, ҳар ҳолда хасис эмас.

«Хасис бўлмайдиям-да, – деб ўйлади Заур. – Бу қадар текин пул топгандан кейин саховатли бўлмай бўладими. Айниқса, гўзал аёл олдида...»

Спартакнинг қўли очиқлиги, чўнтаги қаппайиб юриши, Таҳминанинг бу ҳақда оғзини тўлдириб гапириши Заурни ранжитарди, албатта... Заур Спартак отасининг пулларини харжлаб юрибди, деганида Таҳмина кулди, аксинча, бутун оила Спартакнинг ҳисобидан, Спартакнинг пулига, Спартакнинг саховатига яшаяпти, деди. Заур га бу ҳам тегиб кетган эди. Таҳмина ғайриихтиёрий равишда унинг заиф жойига тегар эди ахир, Заурнинг ўзи 24 ёшли, олий маълумотли йигит бўлса ҳам ҳамон отасининг ҳисобидан еб-ичар, отасининг ҳисобидан кийинарди. Аммо ҳар ҳолда булардан қатъи назар, Таҳмина Заурни севарди... Спартакнинг мол-дунёси, саховати, ҳатто шеър ўқиши ҳам Таҳминани заррача қизиқтирмасди, бу Москва тунида, меҳмонхонада Таҳмина фақат Заурни бўсаларга ғарқ этар:

– Севаман сени... Сен ҳаммадан яхшисан... менинг жонимсан, азизимсан, – дер эди.

Ҳозир кундузи Москва кўчаларини кезганича кечаги барча сўзларни, хотираларни бир бошдан ёдидан ўтказар, миридан сиригача эслар экан, Заурни олам-олам бахтиёрлик ҳисси, ҳали ҳеч ғубор қўнмаган, ҳеч доғ тушмаган бахтиёрлик шукуҳи қамраб олган эди. Ва бу туйғу шу қадар кучли эдики, у Заурнинг ич-ичидан қайнаб чиқар, бошқаларга, кўчадан ўтаётган бегона кишиларга ҳам юқарди. Заур бу ҳиснинг кучи қаршисида ҳеч нарса тоб беролмайди, бу ҳис ҳаммани ишонтиришга ва барча тўсиқларни бартараф этишга қодир, деб ўйларди. У амин эдики, ҳатто ота-онаси ушбу ҳиснинг бундай шиддати билсалар, ҳеч қандай эътироз билдирмайдилар. Ахир ота-онаси ўз ўғилларининг душмани эмас-ку ахир, уларнинг орзулари уни бахтиёр кўриш эмасми, зеро, шундай экан, Заур умрида илк бор ҳақиқий маънода бахтиёр

экан, улар нима ҳам дер эдилар? Бу бахтиёрлик наинки ота-онасига, ҳатто қўшиларига, Олия хонимларга ҳам таъсир этадигандек эди. Заур ишонар эдики, Муртузовлар Фарангизни Заурга беришни ҳар қанча орзу қилсалар ҳам, унинг ушбу бахтиёрлиги олдида чекинадигандек «тақдир шу экан-да», дея Заур билан Таҳминага узундан-узоқ бахт тилайдигандек эдилар. Ва бошқа барча таниш-билишлар ҳам, шу жумладан, Таҳминанинг эри Манноп ҳам... «Мен билан бахтли бўлмади, майли, Заур билан бахтли бўлсин», дея Манноп чеккага чиқиб турадигандек, бошқалар ҳам, умуман, ҳамма ушбу дунёда бу қадар нодир нарсга бўлмиш ҳақиқий саодатни кўриб, унга таъзим қиладигандек эдилар. Фарангиз, чиндан ҳам яхши қиз, шўрлик... Уйланса бўларди унга, олишим мумкин эди уни, яхши оила куришимиз мумкин эди. Аммо на иложки, бу дунёда Таҳмина бор эди ва Заурнинг бошига ана шундай чалкаш, бахтиёр севги савдоси тушган эди.

ЕТТИНЧИ БОБ

*Ёр ила ағёри ҳамдам кўрмага ўлсайди сабр,
Тарки ғурбат айлаюб азми диёр этмазмидим?!*

Кечқурун тўққизда Заур Шаболовкага келиб, телестудиянинг қаршисида у ёқдан бу ёққа юра бошлади. Студиянинг ташқари эшикларидан одамлар тинимсиз кириб-чиқишарди. Заур ҳам чорак соатча ташқарида кутди-да, сўнг ичкари кирди. Фойеда одам жуда кўп эди, темир панжаранинг ёнида турган милиционер фойенинг нариги томонидагиларнинг рухсатномасини текширарди. Заурнинг, табиийки, рухсатномаси йўқ эди, шу боис у фойенинг бу томонида қолди. Фойенинг бу томони тутунга тўлиб кетган эди, ҳатто девордаги лавҳа ҳам бу ер чекиш жойи эканлигидан далолат берарди. Лавҳанинг остида, тош тўшама устида лента сақланадиган рух

кути қўйилган бўлиб, энди унинг ярми кулдонга айланган, ичи папирос ва сигарет қолдиқлари билан тулган эди. Кишилар тез-тез бу қутининг ёнига келар, тутунни ютоқа-ютоқа тортиб, сигаретни деворга босиб ўчираар (девор қоп-қора доғ билан тулган эди) ва қутига ташлар эдилар.

Елкасига пальто ташлаб олган қора жемперли бир қиз ташқарига чиқиб кимнидир излади, яна ортига қайтди... Бошқа бир кўзойнакли қиз телефонда қаергадир қўнғироқ қилишга уринарди. Қора жемперли қиз навбатчи милиция ходими ёнига бориб, унга бир қоғоз берди ва:

– Вот, пожалуйста, список актёров, они сейчас пройдут, – деди.

Муштовлари осилган бир йигит фойега чиқди ва ташқаридан кирган чарм камзулли, ўзиники каби мўйловлари осилган йигитни кўриб:

– Привет, старина, – деди, – угости сигаретой. Какие у тебя?

– Бете. Ну как тебя?

– Что?

– Ну вчера. Феллини.

– Ну, старик, грандиозно. Я очумел, старик сцена в туннеле – этой обалдеть можно.

– Да, конечно, старик... Но все же знаешь, по-моему, Феллини от барокко пришел к рококо...

Негадир бу жумла Заурга айрича бир лаззат берди, пиқиллаб кулиб юборишдан ўзини зўрға тийди... Кўзойнакли қиз ниҳоят ниятига етди, телефонда ўзига керакли кишининг товушини эшитиб:

– Ир, это я, Юлька, – деди. – Битый час торчу здесь, не могу до тебя дозвониться.

Таҳмина фойенинг у томонидан келмоқда эди, у дароз қўйлак кийиб олган эди; унинг ёнида икки эркак ва узун, сарғиш сочли бир аёл бор эди. Бу аёл Заурга таниш кўринди, бирдан эсига тушдики, уни экранда кўрган

– Москва телевидениесининг бошловчиси эди у. Эрка-
клардан бири ҳам кўринишидан москвалик эди, иккин-
чиси эса... Заур бу одамни ҳеч қачон кўрмаганди, аммо
уни таниди, кимлигини аниқ билди. Шубҳасиз, Боку те-
левидениесининг режиссёри, оти Таҳминанинг тилидан
тушмайдиган Мухтор Мухаррамов худди шу киши эди.
Мухторнинг ёши у қадар катта бўлмаса ҳам, аммо соч-
лари оқаринкираган, чаккалари батамом оппоқ, тепа-
сида ҳам қорасидан оқи кўп эди. Тўлиқ гавдаси уни анча
лоқайд кўрсатар, замш камзули, ғижим кўйлаги ва бўш
боғланган бўйинбоғи бу таассуротни янада кучайтирар,
уни кўрган киши «бу одам кийинишга ҳам парво қилмас
экан» деган хаёлга борарди. Нигоҳлари теран ва ҳазин
эди. Мухторнинг кўриниши ҳорғин эди. Бу ҳорғинлик
бир серташвиш куннинг, бир уйқусиз кечанинг эзгинли-
ги эмас, узоқ йиллар қолдирган чарчоқ эди. Бу ҳорғин-
ликда гарчи ҳаётдан бешиш аломатлари бўлмаса-да, ҳар
қолда дунёнинг таг-тугини англашдан туғилган бир
паришонлик бор эди. Бу одам гўё дунёда ўз ёшидан бир
неча баробар ортиқ яшаган, инсонлар ҳақида ҳамма нар-
сани миридан сиригача биладигандек эди.

Кўринишидан Мухтор Мухаррамов ўта босиқ, дунёнинг
ҳеч бир ажойиботидан таажжубланмайдиган киши эди.
Бу тоифа одамларнинг ҳеч нарсасига чин дилдан севина ол-
маслиги – бахтсизлиги, ҳеч нарсасига юрак-юракдан қайғур-
маслиги – бахти эди... Қизиғи шундаки, одамларнинг боши
ҳам ҳар хил оқаради: баъзиларининг боши қордек оқарса,
баъзиларники секин-аста бўзариб боради... Мухторнинг
сочлари кулранг эди, фақат сочлари эмас, балки бутун юзи
кулранг эди, пешонасида ва лабларининг четида чуқур
ажинлар, кўзларининг атрофида қорамтир ҳалқалар бў-
либ, улар Мухторга ичидан бўғилган одам қиёфасини бе-
риб турарди. Фақат тишлари оппоқ эди ва Мухтор кулган-
да нозик қоп-қора мўйловлари орасидан оқариб кўринган
тишлари уни анча хушсурат кўрсатарди...

Таҳмина Заурни кўриб қўл силкиди, аммо у сари келмай, дўстлари билан суҳбатлашишда давом этди... Негадир суҳбатлари чўзилгандан-чўзилар, аммо Заур ҳам сабр билан кутарди; унинг имони комил эдики, Таҳмина улар билан хайрлашади, Заурнинг ёнига келади ва иккаласи кечаги каби тагин Москва кўчаларида сайру саёҳат қиладилар. Фойега турли-туман одамлар кириб чиқар, рухсатномаларни кўрсатишар, шунингдек, Заурнинг қулоғига узук-юлуқ жумлалар, сўзлар чалинади: «тракт, монитор, Хутсиев, Хесин, Феллини...»

Ниҳоят, Таҳмина дўстлари билан хайрлаша бошлади, аввал қўлини москвалик эркакка узатди. У Таҳминанинг қўлидан ўпди, сўнг бошловчи аёл билан кучоқлашиб ўпишдилар, сўнг ҳар иккисига қўл силкиб, эшик томон юрди. Мухтор ҳам москваликлар билан хайрлашиб, Таҳмина билан бирга келарди. Заур бундай бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди...

– Танишинглар, – деди Таҳмина. – Заур... Мухтор... Ҳар иккингишга бир-бирингиз ҳақида шунчалик кўп гапириб берганманки, гўё аввалдан танишдексизлар.

– Жуда хурсандман, – деди Мухтор қўлини узатаркан. Заур ҳам қўлини узатиб одоб билан:

– Мен ҳам хурсандман, – деди. Таҳмина:

– Кетдик, – деди ва улар кўчага чиққач, ҳар иккаласини қўлтиқлаб олди.

– Қаерга борсак экан энди? – Таҳмина ҳеч бирига қарамай сўради, аммо биринчи Мухтор жавоб берди:

– Сенинг кўнглинг қаерни хоҳласа...

Таҳмина:

– Биласанми, Заур, – деди Таҳмина. Заур Мухторнинг ёнида менга «Заурик» деб эмас, «Заур» деб мурожаат этипти дея кўнглидан ўтказди, – Мухторнинг миясига гўзал бир фикр келган, у бизни овқатга таклиф этипти. Менимча, жуда доно фикр бу, сен нима дейсан?

Заур гангиб қолди ахир, у бу оқшом ҳам кечаги каби иккаламиз бирга бўламиз, деб ўйлаган эди... Аммо бу

Мухтор-пухтор дегани қаердан ҳам ўртага тушди мош-хўрдага қатиқ бўлиб. Энди эса Таҳмина унинг номидан овқатга таклиф қилмоқда: гапига қараганда, Мухторнинг ҳисобидан... Хўш, ўзи нега индамаяпти?

– Заур, – деди Мухтор, – агар кечқурун зарурроқ ишингиз бўлмаса, бирон жойда ўтирсак, ёмон бўлмасди, менимча?

«Масалани қўйишини қара! Зарурроқ ишингиз бўлмаса... Бу ерда менинг Таҳминадан бўлак қандай зарур ишим бўлиши мумкин?.. Нима, бизнинг Таҳмина билан муносабатларимизни билмайдими бу?.. Таҳмина тушунтириб қўймаганми бунга?» Заурнинг хаёлига ёмон фикрлар кела бошлади: «Балки менинг ўзим ҳам Таҳмина билан манави Мухторнинг асл муносабатларидан беҳабардирман... Йўқса, «зарурроқ ишингиз бўлмаса...» дегани нима-си? Мабодо менинг зарур ишим бўлганида ҳам Таҳминани бу билан қолдириб кетармидим...» Аммо ёмони шу эдики, Заур Мухтордан эмас, кўпроқ Таҳминадан асабийлашарди... бу иккиюзлама муносабатлар учун асабийлашарди... Бир хаёли, ҳа, зарур ишим бор демоқчи бўлди, бироқ улар ўзлари билан қолишга уни қистамасликларидан, жумладан, Таҳминанинг ҳам «модомики зарур ишинг бор экан, боравер, хуш кўрдик», дейишидан кўрқди...

– Йўқ, айтарли ҳеч ишим йўқ, – деди Заур.

– Жуда яхши. Унда кино уйига борамиз.

Такси тўхтатдилар. Мухтор олдинда, Заур билан Таҳмина орқага ўтиришди. Мухтор бориладиган жойни айтди.

Етиб ҳам келдилар. Мухтор такси ҳақини тўлаганда Заур алланечук бўлиб кетди, энди бу ерда ўртага тушиш, «йўқ, мен тўлайман», дейиш кулгили бўларди ахир, ҳали овқатнинг анча катта харажати ҳам Мухторнинг зиммасида эди. Айни пайтда Мухторнинг ҳисобидан ҳам таксида келиш, ҳам овқатланиш Заурга ботмаётган эди: кечқурунги овқатга тўлаш учун эса унинг ҳеч бир имкони йўқ эди, ёнида ҳаммаси бўлиб ўн сўмча пули қолган эди.

Таксида келишаркан, Заур миқ этмасди. Мухтор билан Таҳмина суҳбатлар, кўрсатувлар ҳақида, Москва телевидениесининг имкониятлари ҳақида, ҳар иккаласини бир неча муддатга маҳкам боғлаб қўйган умумий ишлари борасида гаплашардилар. Бу ерда ростдан ҳам имкониятлар бутунлай бошқача. Бокуда икки тракт маош ола билсак, Худога шукрлар қилар эдик, бу ерда режиссёр етти-саккиз тракт ола билади... Аппаратлари ҳам нақадар мукаммал, анави синхрон видеоёзув мосламасидан бизнинг студияда ҳеч бўлмаса биттагина бўлсайди. Аммо бу суҳбатларнинг замирида бир ғурур ҳисси ҳам бор эди: бу етишмовчиликларга қарамасдан, яхши бир кўрсатув тайёрлаган эдилар. Ҳатто Таҳминага ярим ҳазил, ярим чин қилиб бу ерда қолиб ишлашни ҳам таклиф этишди. Мухторни эса анчадан бери бу ерга таклиф қилиб келардилар. Кино уйининг эшигида Мухтор аъзолик билетини кўрсатди: – Булар ҳам менинг меҳмонларим, – деди.

Ичкарига кирдилар. Зинапоялардаёқ Мухтор аллақандай танишларига дуч келди, куюқ кўришиб, ширин суҳбатга тушиб кетдилар... Таҳмина тошойна қаршисига бориб сочларини тузатди, сўнг лабларини бўйяй бошлади.

Заур эса нима қилишини билмасди, сигарет чеккиси келар, аммо бу ерда чекиш мумкинми ёки йўқлигини билмасди... Гўё уни бутунлай унутган эдилар. Мухторнинг янги-янги танишлари келмоқда, Таҳмина ҳамон кўзгунинг олдида машғул эди.

Фойедаги одамларни Заур умрида илк бор кўриши эди, бироқ кўпчилигининг қиёфаси жуда таниш бўлиб, уларни экранда кўрган эди. Улар машхур, номи тилларда дoston актёрлар эмас эди, бироқ ҳар ҳолда жуда кўп фильмларда ўйнашган, шу боис қиёфалари ҳам хотиранда ўрнашиб қолган эди. Заур манави замонавий услубда кийиниб олган аёлни қайси фильмда кўрганлигини эслай олмасди, содда рус қишлоқ аёли кийимида эди ўша

фильмда... Манави катак камзулли йигит эса қайсидир фильмда немис зобити ролини ўйнаган эди...

– Ҳўш, Заурик, кутиб қолдингми? – Таҳмина унга яқинлашди. Заурнинг хаёлидан «Мухтор бўлмаганда Таҳмина одатдагидек «Заурик» деб атайди» деган фикр кечди. – Ёки кино юлдузларини томоша қиляпсанми?

– Ҳа, – жавоб берди Заур, – жонли Ларионовани энди кўрдим.

Таҳмина ҳам айни шундай ҳазиломуз оҳангда:

– Мен ҳам жонли Тихоновни кўрдим, – деди.

– Дўстлар, Худо ҳаққи, мени кечиринг, – Мухтор улар томон келаркан, яна қандайдир танишини учратиб қолди, саломлашдилар, кучоқлашиб, ўпишиб кўришдилар.

Таҳмина:

– Ажойиб киши, – деди. – Телевидениеда ҳам шу аҳвол. Ҳамма танийди уни, ҳамма жон дилидан яхши кўради, кўрган киши бағрига босиб ўпади... Нега қовоғинг осиблиб кетди, Заурик?!

– Йўқ, – деди Заур, – бошим осмонда. – Ва қўққисдан аҳмоқона савол берди: – Мени энди севмайсанми? Таҳмина кулди:

– Жинни, албатта, севаман... Ахир сени кун бўйи кутдим-ку... Ҳўш, ўзинг уззукун нима қилдинг?

Заур жавоб бергани мажол топмади. Мухтор қайтиб келди ва Таҳмина энди унга мурожаат қилди:

– Мухтор, елпиғичли аёл ким? Мухтор аёлнинг исмини айтди.

– Анави ёнидаги ёш йигит унинг эрими?

– Аввалги эри... Уларга кофе келтирган нариги йигит эса ҳозирги эри... Қани, кетдик ресторанга.

Ресторан қарийб бўм-бўш эди. Катта салонда атиги уч-тўрт стол одамлар билан банд эди, холос. Столларнинг устида кичик чироқлар ёқилган, ресторандаги бошқа чироқлар ёқилмаган, салонда олатуронлик ҳоким эди. Бурчакда, деразанинг ёнида ўтирдилар – ўнгда Таҳмина,

ўртада Заур, чапда Мухтор. Официант муқовасида тотли овқатлар сурати солинган таомномани олиб келди. Таҳмина ўқий бошлади, гўё овқатларнинг номидан мазали ҳид келарди, шундагина Заур қаттиқ очиққанини сезди – ахир кун бўйи у туз тотмаган эди.

– Кўнглим нима тусаётганини ўзим ҳам билмайман, – дея Таҳмина таомномани Мухторга узатди, – сен танла...

– Суюқ овқат ичамизми? – деб сўради Мухтор.

– Йўқ, албатта, – деди Таҳмина, – кечқурун шилдир-шилдир суюқ овқатни нима қиламиз?.. – Мен товуқ ейман.

– Табака?

– Хўш?

– Сиз-чи, Заур? Заур елка қисди. Мухтор:

– Шахсан мен бир бўлак гўшт емоқчиман, – деди ва официантга мурожаат қилди: – Поджарку у вас также вкусно готовят, как прежде?

Официант боши билан тасдиқ қилди.

– Тогда давайте нам две поджарку, майлими, Заур?

– Аҳа.

Мухтор газакка ҳам у-бу олиб келишни буюрди.

– Хўш, нима ичамиз?

Таҳмина:

– Сизнинг нима ичишингизни қайдан билай? – деди.

Мухтор коньяк буюрди.

Официант буюртмаларни ёзиб кетди... Ўртага сукут чўкди, сўнг Мухтор:

– Эътибор бердингизми, кўзлари нақадар ғамгин? – деди. – Официантни айтяпман...

Заур бу сўзларга таажжуб қилди, чунки у боя Мухторнинг кўзлари ҳақида худди шу фикрни хаёлидан ўтказган эди.

Мухтор:

– Мен жуда кўп разм солиб, шу фикрга келдимки, официантлардан, хусусан, ёши ўтган официантлардан кўпчилигининг кўзлари ғамгин бўлади, – деди Мухтор.

Ғамли ва ақлли... Бу хусусият уларнинг касби билан боғлиқ бўлса керак...

Заур ҳам бирор маъноли нимадир дейишни, Мухторга эътироз билдиришни истарди. Лекин бундай бамаъни, мароқли эътироз топа олмас, зеҳни музлаб қолган эди. Шу тобда сўзлашга, бирон нарсани топиб айтишга иқтидори йўқ эди, бугун вужудига гўё кўрғошин оғирлиги чўккан, тили ҳам оғзида қотиб қолгандек эди. Ўзини жуда ноқулай ҳис этар, кўпол ҳаракат қилиб қўйишдан, пичоқ билан санчқини чалкаштириб юборишдан, кўққисдан бирон нарсани синдириб қўйишдан кўрқарди. Қоғозсочиқни қаерга қўйишни билмас, ҳатто қўлларига ҳам жой топа олмасди. Унинг бу безовталигини Таҳмина ҳам, Мухтор ҳам (айниқса, Мухтор!) сезиб тургандек эди гўё. Заур Мухторнинг ўзига аҳён-аҳёнда зимдан қараб қўяётганини, хатти-ҳаракатларини кузатаётганлигини, бутун борлигини, ичини рентген нури каби кўриб турганини сезди. Заурнинг ҳозирги аҳволига у катта одам ёш болага енгил истехзо билан қарагандек боқарди...

Официант таом келтирди, коньякни қадахларга қуйди. Мухтор овқатдан олдин қадах сўзи айтмай туриб, бир қултум коньяк ичди, кейин узоқ муддат қадахни гўё илтаётгандек ҳовучлаб тутиб турди, сўнг яна бир қултум ичди... Заур ҳам ичишни истарди, аммо нима қилишини билмасди. Мухтор каби қадах сўзини кутмай, майда-майда хўплайверсинми?..

Шу пайт Таҳмина:

– Менга жиндай салат бер, – деди.

Заур норози кайфиятда Мухтор меҳмон қилаётган овқатларни Таҳминанинг товоғига соларди. Сўнг у қадахни кўтариб:

– Сенинг соғлиғинг учун, Таҳмина, – деди.

– Раҳмат, азизим, – деди Таҳмина ва коньякдан бир қултум ичди.

Мухтор Таҳминага қараб кулимсиради ва у ҳам бир қултум хўплади. Сўнггра:

– Аммо, ростини айтсам, коньяк чиндан ҳам зўр экан-а, – деди.

Заур тасдиқлади. Мухтор қўққисдан:

– Касбингиз нима? – дея сўраб қолди Заурдан. Заур:

– Геологман, – деди ва бироз сукутдан сўнг илова қилди. – Аммо нашриётда ишлайман... Таҳмина билан бир ерда ишлар эдик.

– Шунақами, ҳа, Таҳмина ҳам айтарди... Геолог... Романтик касб. Ҳамиша тоғ-тошда...

Заур тутилди – Мухтор унинг нозик ерига тегиб кетган эди. Барча курсдошлари орасида фақат Заургина асл касби – геология билан шуғулланмас, нашриётда геология ҳақидаги китобларни таҳрир қилар ва бундан у кўп хижолат чекарди. Нашриётга эса онасининг гапи билан кирган эди. Чунки аспирантурага кириш учун стаж керак эди. Тўғри, ҳеч қанақа аспирантурага кирмади, тагин онасининг қистови билан эркин мавзу устида ишлай бошлади, аммо ҳар ҳолда мана, иккинчи йилки, нашриётда ишлаб келмоқда эди. «Тоғлар, ўрмонлар...» Мухтор атайданми ёки тасодифанми унинг энг нозик ерига тегиб кетган эди. Романтик касб... Ҳар ҳолда Таҳмина унинг бу заиф жиҳатини билар, аммо у ҳам Мухторнинг сўзларига гўё эътибор бермаётгандек эди. Ҳечқиси йўқ, Заур ҳам қарз бўлиб қоладиганлардан эмас.

– Ўзингизнинг касбингиз нима? – дея Мухтордан сўради у. Албатта, унинг касби нималигини жуда яхши биларди, нега билмасин ахир, боядан бери фақат Мухторнинг касб-кори билан боғлиқ ишлар ҳақида суҳбат кетарди.

Мухтор кулди ва зайтунни оғзига солиб:

– Мен телевидение режиссёриман, – деди, – аммо бу менинг асл касбим эмас... Маълумотимга кўра, мен кино режиссёрман. Бир вақтлар Москвада Кино институтини тугатган эдим. Бунинг тарихи узун...

Мухтор бuni шундай оҳангда айтдики, Заур бу оҳанг маъносини дарҳол тушунди. «Мен ҳам ярангга тегиб кет-

димми?» – дея ич-ичидан мамнун бўлди, аммо бу сафар суҳбатга Таҳмина ҳам аралашди:

– Институтни тугатганидан кейин Мухторни бу ерда, «Мосфильм»да олиб қолмоқчи бўлишган... Ўшанда бекор қилгансан қолмай. Қолганингда ҳозир қанчадан-қанча катта фильмлар суратга олардинг...

Мухтор:

– Эҳ, Таҳмина, гап фильмнинг катта-кичиклигида эмас, – деди. – Ҳаётда ҳамма нарсa жуда мураккаб. Айни пайтда жуда содда. Ҳам жуда мураккаб, ҳам жуда содда, – дея яна қайта такрорлади. – Инсоннинг умрида бир сарҳад бор, кўринмас ёш сарҳади, албатта, сен ҳам, Заур ҳам бу сарҳаддан ҳали жуда узоқдасизлар, аммо мен бу сарҳадни кечиб ўтганман, шунинг учун ҳам у ҳақда гапира оламан... Бу сарҳадга етгунча ҳамма нарсa олдинда кўринади, умидлар, орзулар, хаёллар билан яшайсан, фалон нарсани фалон қиламан, фалон ишни пистон қиламан, дейсан. Аммо бу сарҳаддан ўтганингдан кейин – хоҳласанг бизнинг анави Шерали бобомиз каби нақ юз эллик йил яша – ҳамма нарсa ортда қолади, фақат хотиралар, ушалмаган орзулар, пуч бўлган ниятлар ҳақида эсдаликлар қолади, вассалом.

У коньякдан бир култум хўплаб, Заурга боқди:

– Биласизми, Заур, лента, плёнка – катта нарсa. Лента қолади, катта фильмми, кичик фильмми, фарқи йўқ, плёнкага, лентага кинофильм ёки телефильм олдингми, бас, у қолади. Аммо менинг ҳозирги касбимнинг хурсанд бўладиган жойи йўқ. Телевизион кўрсатувларнинг, фильмларнинг эмас, кўрсатувларнинг режиссёри... Кўрсатувни тайёрлайсан, эфирга берасан, тамом-вассалом, энди у кўрсатувдан ному нишон ҳам қолмайди, шунчалик заҳматлар, азоб-уқубатлар беҳуда кетади... Тушуняписизми? Заурнинг ўрнига Таҳмина жавоб берди:

– Худди менга ўхшаб. Эълон қилиб, экрандан кетаман, тамом, мендан изу асар ҳам қолмайди.

– Шундай, – деди Мухтор, – ростдан ҳам қадрли иш. Канчалик меҳнат сарфлайсан, кечани – кеча, кундузни – кундуз демайсан, фикру хаёлингда нима бўлса, ҳаммасини тўкиб соласан, асабларинг, соғлиғинг ҳисобига кўрсатув тайёрлайсан, баъзан ҳафталаб, ойлаб бу ҳақда ўйлаб юрасан, бутун истеъдодингни яъни, айтайлик, истеъдод анча баландпарвоз сўз, қобилятингни деймизми, иқтидору тажрибангни деймизми, қисқаси, бор-йўғингни сарфлаб кўрсатув ҳозирлайсан, у эса ярим соат, қирқ дақиқа нари борса бир соат эфирда янграйди, кейин, – у сигаретани қаттиқ сўрди ва оғзини очди, тутун бурала-бурала юқори қалқди, – мана бу тутун каби тарқаб кетади ҳаммаси, ҳеч нарсa қолмайди... Ҳа, чиндан ҳам жуда қадрли касб бу...

– Худди официантларнинг касбига ўхшабми? – дея Заур унинг бояғи гапини ёдига солди. Таҳмина дарҳол:

– Мухтор, кел, биргаликда биронта фильмни суратга олайлик, – таклиф қилди Таҳмина. – Сен суратга оласан, мен эса унда роль ўйнайман. Ўйнаганда ҳам сенинг барча актрисаларингдан яхши ўйнайман. Хўш, нима бўпти, кел бир ташаббус кўрсатайлик ахир... кела қол, сен билан бирга жиддийроқ бир иш қилайлик энди, – Заурга Таҳминанинг бу жумласи сирли туйилди.

– Мен сенга худди шуни қачондан бери таклиф қиламан-ку, – Мухтор ҳам сирли жавоб қайтарди.

Таҳмина:

– Жиддий айтяпман, – деди Таҳмина. – Нима, сен фильм оламан десанг, рухсат бермайдиларми?.. Нега бу ишга киришмайсан ахир? Ҳеч бўлмаса, мен учун, менинг ҳурматим учун... Менга бош ролни берасанми?

Мухтор:

– Энди кеч бўлди, – деди. – Бу ёшда мен ҳаётимни ўзгартира оламанми энди?.. Сенинг ҳам вақтинг ўтди.

– Вой уятсиз-ей, – деди Таҳмина, – менга бундай дейишга қандай тилинг борди. Кинода роль ўйнашни ўлгудай истайман. Бир кун бу дунёдан кўзимни чирт юмиб

кетганимда мендан ҳам бир хотира қолсин, дейман... Ўзи-ям айни ҳозир кинода ўйнашни истайман, чунки кейин, сен айтганингдай, кеч бўлади, вақти ўтади. Кино юлдузи бўлишни, суратларим журналларда босилишини хоҳлайман. Севган рангим? – Мовий... Севган фильмларим – режиссёр Мухтор Муҳаррамовнинг асарлари... Севимли машғулотим? Менинг хоббим чиндан ҳам нима экан-а?

– Ясаниб-тусаниш, – жавоб берди Мухтор.

– Эҳ, сиз эркаклар, бу дунёда ҳеч нарсага тушунмайсиз, – деди Таҳмина. – Билмайсизки, гўзал аёллар ҳам нодир дарахтлар каби, фойдали қазилмалар каби, тарихий обидалар каби миллий бойликдир...

– Бу камтарлигингга гап йўқ, – кулди Мухтор.

Таҳмина:

– Нима, гўзал эмассан, демоқчимисан? Ҳали менинг гўзал эканлигимдан ҳам тонмоқчимисиз?

– Йўқ, тонмайман, – деди Мухтор. – Аммо аниқлик кiritмоқчиман. Сен чиндан ҳам жуда гўзал эдинг. Такрор айтаман: эдинг...

– Наҳал, – деди Таҳмина ва Мухторга ҳазиломуз бармоқ ўқталди, сўнг Заурга юз бурди. – Хўш, Заур, сен нега оғзингга талқон солиб олдинг, қанақа жентлменсан ўзи, мени ҳимоя қилсанг-чи манави одобсиздан.

Аммо Заур оғиз очиб улгурмаган ҳам эдики, Мухтор:

– Мухтор Муҳаррамовнинг асарлари ҳақидаги истехзонгга қараб жавоб бердим-да, – деди.

– Вой, Мухтор, ҳазилниям тушунмайсан-а?

– Хўш, ўзинг-чи? Сенинг гўзаллигинг ҳақида ҳеч маҳал мен ўтган замонда гапира оламанми?

Заур Мухтор билан Таҳмина ўртасида бўлиб ўтган бу ярим ҳазил, ярим жиддий мубоҳаса остида уларнинг олис йиллар мобайнидаги яқин муносабатлари, дўстликлари ётишини – буларнинг ҳаммаси бутун бир олам эканлигини ва ўзи бу оламдан беҳабар эканлигини ҳис этарди...

Официант иссиқ таом келтирди; улар овқатлана бош-

ладилар, аҳён-аҳён бесўз-бетилак коньякдан ҳам хўплаб кўярдилар, ичимлик хумори секин-аста Заурнинг фикрларини туманлаштирар, қаттиқ сиқилар, бу ўтиришда ўзини ноқулай ва ортиқча сезарди. Истар-истамас ўзини Мухтор билан таққослар, Мухторнинг ҳозиржавоблиги, улфатижонлиги, ҳатто майин бир маҳзунлиги олдида Заур ўзини ниҳоятда одамови, беўхшов, ҳатто бефаҳм ва ўта жўн бир кимса каби ҳис этарди...

Таҳминанинг кечаги сўзларини, тунги навозишларини эслар, агар уларнинг ҳаммаси ёлғон бўлмаса, унда Таҳмина нега, нега ахир мени севади, дея ўйларди. Таҳмина каби бир аёл қайси жиҳатлари, қандай фазилатлари учун Заурдай бир кимсани севиши мумкин? Шунчаки, Заурнинг зоҳирий кўриниши, бўй-басти, юз-кўзи, ёшлиги, бақувватлиги учунми? Агар шундай бўлса, демак, уларни бирдан-бир боғлаб турган нарса ҳирсу шаҳват экан-да? Хўш, унда Домодедово хиёбонида чаҳ-чаҳ урган қушлар, Москва кўчалари бўйлаб кечаги тентирашлари, муносабатларидаги нафосат – буларни нима деб аташ мумкин ёки буларнинг ҳаммаси фақат шаҳват ўйинлари учун шунчаки бир ҳозирликмикан?

Мухтор тинимсиз сўзларди. Заурни фикрлар оламига, ғам дарёсига ғарқ этган ичкилик Мухторни, аксинча, тўлқинлантириб юборган, унинг лаби лабига тегмасди. Энди у ўз касбини ёмонламас, аксинча, зўр бериб таърифларди. «Бу касбни дунёдаги бошқа бир касбга алмашмайман», – дерди у. Тўғри-да, ёлғиз бир одамнинг хаёлига келган фикрлар аввал қоғозда моддийлашади, эртаси куни эса бу фикрлар ўнлаб, юзлаб кишилар иштирокида киёфалар, ранглар, овозлар, лавҳалар шаклига киради, жонли ҳаётнинг бир парчасига айланади ва бу режиссёрнинг кафтида ҳаракат қилади. Бу ҳаётни ойнаи жаҳон орқали минглаб, миллионлаб кишилар кўради, уларнинг ёдида, зеҳнида муҳрланиб қолади. Кўрсатувдан кейин у битиб-йитиб кетса, бу сўзлар, бу киёфалар

ғайбга кетса, нима бўпти? Бу дунёда мангу устувор нима бор ўзи? Ширин тушдан қолган таассуротга ўхшайди бу – хотирамизда, қалбимизда муҳрланиб қолади. Ширин бир тушдан, яхши бир кўрсатувдан хотирамизда қолган таассурот инсонга ҳаётнинг бошқа моддий лаззатларидан озроқ завқ берадими ахир? Мухтор ниятларидан, рўёбга чиқмаган орзуларидан, алоҳида-алоҳида саҳналар, парчалар, образлардан сўзларди...

– Ичаришаҳар ҳақида фильм яратмоқчиман, – дер эди у. – Ичаришаҳарнинг уйлари ёдингиздадир... Бутун воқеалар ўша уйларда, ҳовлиларда, тор кўчаларда кечади, финалда эса фильмнинг финалини жуда аниқ тасаввур қиламан, ҳатто бу кадрлар тез-тез тушларимга ҳам кириб чиқади – финалда Ичаришаҳар уйларининг томларини кўрсатаман; томларнинг бирида қоп-қора либосли ёшгина гўзал бир қиз дорга кир осмоқда... Дорда чойшаблар, кўрпа ва ёстиқ жилдлари ёйилган. Уларнинг ҳаммаси оппоқ, шамол уларни гўё елпийди, қоп-қора либосли қиз эса бу оппоқ ашёлар орасидан йитиб-кўришиб юради, осмон очиқ, узоқларда эса мовий денгиз... Бу ўзига хос бир рақс – оппоқ чойшабларнинг, қоп-қора либосли қизнинг, шамолнинг рақси... Аммо айти пайтда дордаги чойшаблар бамисоли бир елкан, уйлар эса елканли қайиқлардир, улар олисдаги мовий денгиз ичида сузиб бормоқдалар... Тушунапсизми, камерани шундай бир нуқтага қўяманки, уйларнинг томи кема саҳнига ўхшаб қолади, чойшаблар эса денгиз фонида елканга ўхшаб кўринадир – бу ҳам пластик, ҳам рамзий образ... Биз кўпинча елканларни кўрпа жилдларга айлантириб қўямиз, аммо мен кўрпа жилдларни елканга айлантирмоқчиман. Бироқ бу рамзнинг бошқа маъноси ҳам бор. Томлар устида ҳилпираган чойшаблар айти пайтда таслим байроқларидир... Ичаришаҳарнинг кўҳна уйлари замонавий бульдозерларга қаршилик кўрсата олмайдилар, улар йиқилишга, бузилишга маҳкумдилар ва шунинг

учун ҳам кўрпа жилдларни, чойшабларни томларнинг устига таслим байроғи каби кўтариб чиқадилар... Кимнингдир шу мавзуда шеъри ҳам бор эди... «Оппоқ кўрпа жилдлари не кўрар тушларида? Кўрурларки, узоқ жануб денгизларида елканлардир...» ёки «узоқ жануб денгизларига соя тушар бу елканлардан...» – эсимда қолмаган.

Таҳмина қўққисдан Мухторнинг узун нутқини бўлди:

– Кел, сенинг соғлиғинг учун ичайлик, Мухтор, – деди.
– Заурга сен ҳақингда жуда кўп гапирганман. Заур ҳам мен учун азиз одам.

Заур «Заур ҳам», дея дилидан ўтказди Заур.

– Мен айтмоқчиманки, Заурик, Мухторнинг соғлиғи учун ичайлик бу қадаҳни. Мухтор – ҳақиқий дўст, шундай дўстки, энг қийин дақиқаларда, энг оғир вазиятларда ҳам ундан ёрдам кутиш мумкин ва у ҳам қўлидан келганини аямайди. Ҳеч қачон фалон-пистон қилганман, деб юзингга солмайди ё бирор ғарази ҳам йўқ... қисқаси...

– Қисқаси, қўй бу гапларни, – дея Мухтор унинг сўзини бўлди. – Роса кўпиртирдинг... Қаердан биласан ғаразлиманми ёки йўқ, балки менинг ҳам юрагимда ғараз бордир. Гапнинг қисқаси, келинглари, шунчаки ичайлик, вассалом, соғлик бўлсин.

Таҳмина сархуш бир ўжарлик билан:

– Йўқ, – деди, – мен бир-икки оғиз сўз айтмоқчиман, гапимни бўлмай тур... Мен айтмоқчиманки, дўстлар ҳам ҳар хил бўлади. Шундай дўстлар борки, яхши кунингнинг дўсти, фақат яхши кунингда ўтингдан кириб, кулингдан чиқади – уч пулга қиммат бунақа дўст. Яна шундай дўстлар борки, ёмон кунингнинг дўсти, бундай дўстни бошга кўтарсанг арзийди. Аммо агар бу ёмон кунингнинг дўсти фақат ёмон кунингга ҳамдард бўлса-ю, яхши кунингда ўзини четга тортса, менимча, бу ҳам бир тарафлама дўстликдир. Одамнинг юраги сиқилиб кетади бундай дўстликдан, гўё бундай дўст ўз садоқатини кўрсатиши учун ёмон куним қачон келади, дея кутишинг керак... Йўқ, бу

ҳам бир нав ярим дўстликдир. Аммо яна бошқа бир дўстлик ҳам борки, менимча, асл дўстлик худди ана шу... Бу дўст – ёмон кунингда сени ёлғиз қўймайди, бироқ яхши кунингда ҳам қанотингда бўлади. Сенинг дардингдан дард чекади, севинчингдан севинади. Сенинг севинчинг – унинг севинчи, унинг севинчи – сенинг севинчинг, нима демоқчийдим... чалкашиб кетдим... кўп ичиб қўйдим, шекилли... Қисқаси, сенинг соғлиғинг учун, Мухтор!

Ичдилар, сўнг Мухтор қаергадир туриб кетди.

Таҳмина:

– Биласанми, бу қандай ажойиб одам, – деди. – Санъаткорлигига ҳам гап йўқ – Худо берган-да бир...

Заур, бу золим Худо менга нега ҳеч нарса бермаган, дея кўнглидан ўтказди.

– Заурик, негадир бугун кўзимга анча паришон кўри-насан? Нима бўлди?

– Қизиқ, – деди Заур, – қараб турсам, Мухторнинг ёнида сен мени «Заур» дейсан, у бўлмаганда – «Заурик».

Таҳмина қаҳ-қаҳ уриб кулди ва:

– Вой тавба, ғирт тентакнинг ўзисан, – деди.

– Биз қайдан ҳам ақлли бўлайлик? Ҳамма ақл Худода, официантларда, режиссёрларда бўлса...

– Бунча заҳар бўлиб кетдинг, Заур... Сен мени кимдан рашк қиляпсан, Мухторданми? Вой-бу-у! Хоҳласанг, Мухторнинг ёнида сени қучоқлаб ўпишим мумкин, Заурик ёки «Зауржонгинам» деб айтаман, истайсанми?

– Истамайман, – деди Заур. – Кел, бу ердан чиқиб кетайлик,

– Знакомтесь, – деди Мухтор. У бир эркак билан аёлни столга бошлаб келган эди. Мухтор Заур билан Таҳминани уларга русчалаб таништирди, келган меҳмонларнинг оти Саша ва Лена эканлигини айтди. Сўнг, албатта, Саша билан Ленани таништиришнинг ҳожати йўқ, бу машҳур эр-хотин кино актёрларини ким ҳам танимайди ахир, дея илова қилди.

Мухтор Саша ва Ленани тавозе билан ўтиришга таклиф қилди.

Эр-хотин иккаласининг ҳам кайфи баланд эди, Саша ўтирар экан, курсидан йиқилиб тушишига оз қолди.

– Пардон, – деди, – очень рад... – Сўнгра: – Мадам, – дея Таҳминага мурожаат қилди, – вы не возражаете если я сяду рядом с вами?

Таҳмина эътироз билдирмади, Саша ундан, сиз актрисамисиз, деб сўради. Йўқ, телевидениеда бошловчиман, деди Таҳмина.

Лена:

– Ах, да, я же видела вас по телевизору, – деди, – поза-вчера это было.

Саша Таҳминадан, ажабо, сиз нега актриса эмассиз, деб сўради, Таҳмина буни режиссёрлардан, масалан, Мухтордан сўраш керак, деб жавоб берди.

– Ижозатингиз билан аввал мен нима ичишингизни сўрасам, – деди Мухтор.

Саша:

– Да теперь все один хрен, – деди. – Ну давай водки...

– А вы, Лена?

– Мне тоже все равно, водка, так водка...

Сўнгра Лена Заурдан, отингиз нима, деб сўради.

– Заур.

– Заур! Красивое степное имя! А как зовут меня?

– Буни ўзингиз яхши биласиз, – деди Заур.

– О, не будьте грубым, человек со степным именем, – деди Лена, – вы должны знать точно: Лена...

Ароқ келтирилди, Мухтор меҳмонларнинг қадахларига қуйди.

– Вы пьете коньяк а мы водку, – деди Саша. – Какая анархия получается у нас за столом.

– Нет, у нас за столом не анархия, а монархия, – жавоб қилди Мухтор – поскольку есть королева. И даже две королевы.

– Вот это я понимаю – восточная галантность, – деди Лена.

Саша, келинг, унда Шарқ аёлларининг соғлиғи учун ичайлик паранжини ташлаб, коньяк ичаётган аёллар учун ичайлик, деди. Сўнг Таҳминадан, паранжи ёпинган-мисиз, деб сўради.

– Бизда ҳеч қачон ҳеч ким паранжи нималигини билмаган, – жавоб қилди Таҳмина.

– Бизда чодра бўлган, у бутунлай бошқа нарса, – деди Мухтор.

– Мен биламан, паранжи Ўзбекистонда бўлган, бултур Тошкент фестивалида иштирок этган эдим, Тошкентда ажойиб палов пиширадилар, – қўшилди Лена.

– Паловимиз яна ҳам лаззатлироқ бўлади, – деди Заур.

Заур «жим ўтиришим буларнинг диққатини жалб этмасин» деган маънода суҳбатга қўшилди, аммо бунини Саша дарҳол пайқади ва:

– Браво, браво, сфинкс заговорил, – дея бақариб юборди. – Вы молчали долго и загадочно, и наконец решили раскрыть уста, чтобы защитить честь национальной кухни.

Лена унинг сўзини бўлиб:

– Ну хорошо, не... – дея болохонадор сўқинди.

Таҳмина ўзини эшитмаганга олди-ю, Заур қизариб кетди. Мухтор эса мулойимлик билан сўқинмасликни илтимос қилди:

– Бизларнинг одатимизда аёл кишининг олдида сўқинмайдилар.

– Унда, яшасин қуёшли Озарбайжон Республикаси, деди Саша ва хотинига изоҳ берди:

– У них насчет этого знает как сторого, чуть что, если честь задета, сразу пирнут ножом в сердце и пулю в лоб.

Сўнг Заурни кўрсатиб, кўряпсанми, бу хонимнинг, яъни Таҳминанинг ёнида қанақанги ҳимоячиси ўтирибди, дея қўшимча қилди.

– Саша, менимча, сен Бокуда бўлган эдинг ва у ердан соғ-саломат қайтгандинг, у ерда сени на биров пичоқлади, на ўқ узди, – деди Мухтор.

– Да, потому что я был там ниже травы, тише воды, – жавоб қилди Саша.

– Не, насчет воды ты излишне скромничаешь, – по-моему ты там пил все, что угодно только не воду.

– Да, старик, я действительно пробыл там три дня не просыхая, – деди Саша ва Бокуда бўлгани ҳақида сўзлай кетди. «Тайёрадан тушишим биланоқ мени сизлардаги раҳбар ходимлар кутиб олдилар», деди, сўнгра қаергадир кетдик, қандайдир учрашув бўлди, кейин нималар бўлгани ёдимда йўқ, фақат шуниси эсимдаки, уч кундан сўнг кимдир олиб келиб мени Москва тайёрасига босди... Саша бошқа нарсаларни эслай олмасди. Қадаҳни кўтариб:

– Ну, хорошо, вздрогнули, – деди, сўнгра яна Таҳминага боқиб, – билмайман бу озарбайжон режиссёрларининг кўзи қаерда, шундай бир дунё гўзалини кинога олмай бўладими, – деди.

– Улар кинога олмаса, сиз олинг, – деди Таҳмина.

– Бажонидил, – деркан, Саша Таҳминанинг манзилини, телефонини сўради.

Таҳмина манзили ва телефонини бермади, аммо истасангиз, мени Мухтор ёрдамида осонгина топиб олишингиз мумкин, – дея қўшиб қўйди.

– Он что, ваш любовник этот чертов, персук? – сўради Саша.

Таҳмина куруққина қилиб:

– Нет, – деди.

– А кто ваш любовник?

– А у меня нет любовника, – деди Таҳмина. – У меня есть муж.

– А кто ваш муж?

Оний бир тараддуддан сўнг Таҳмина Заурни кўрсатди...

Орадан анча вақт ўтгач, Заур билан Таҳмина бу сўздан кейин ким кўпроқ тошдек қотиб қолди – Заурми ёки Мухтор, дея баҳслашар эдилар... Кейинчалик Таҳмина, Саша мени тинч қўйсин деб шундай дедим, дея Заурни ишонтирмоқчи бўларди.

Ростдан ҳам Саша уйқудан уйғонгандек бўлди, сўз оҳангини ўзгартирди. Заурга қараб, умид қиламанки, менинг қўл-қовурғамни синдирмассиз, шундай қилмаслигингизга юз фоиз ишонаман, мен умуман хотинбоз эмасман – ароқхўрман, керак бўлса, буни хотиним ҳам тасдиқлайди, деди.

– А пошел ты... – Лена эрини болохонадор қилиб сўкмоқчи эди, бирдан эсига Мухторнинг танбеҳи тушди, қўли билан оғзини тўсиб, узр сўради.

– Старикан, а давненько мы с тобой не пили, – деди Саша Мухторга қараб, вақтида бир курсда ўқиган институтларининг декани Пал Палични эсга олди.

Пал Палич Мухторнинг ёдида қолган-қолмаганини сўради.

– Албатта, ёдимда, – деб жавоб берди Мухтор.

Саша Мухтордан:

– Пал Паличнинг вафот этганидан хабаринг борми, – деб сўради.

– Албатта, ҳатто таъзия билдириб телеграмма ҳам жўнатганман, – деди Мухтор.

– Мен ҳатто телеграмма ҳам жўната олмадим, Каннда эдим, фильмимизнинг премьерасига кетган эдим, қайтганда эшитдим, – ўзининг аҳволини баён этди Саша.

Таҳмина Канн Сашага ёққан-ёқмаганини сўради. Саша Канн фестивалида учинчи марта иштирок этганини, аллақандай қабуллар, пресс-конференциялар, коктейллар роса меъдасига текканини, аммо мундоқ бемалол ичиш мумкин эмаслигини айтди... Бироқ бу сафар омади келганини, Феллинининг янги фильмини томоша қилганини,

ҳали бизда бундай фильм яратилмаганини сўзлади, сўнг Мухторга қараб:

– Ну, старик, – деди, – это обалдеть можно, скажу тебе. Заур кўққисдан:

– А по-моему, – деди, – Феллини от барокко пришел к рококо...

Заурнинг бу изоҳи шу қадар кутилмаган эдики, ҳам-манинг оғзи очилиб қолди, ҳамма бир муддат лол бўлиб зимдан бир-бирига боқди, ниҳоят Саша:

– Ну, ты, видишь, старик, – деди.

Таҳмина ҳам шарақлаб кулиб, Заурга «офарин», деди.

Заур эса кичик қадахни бир чеккага суриб қўйиб, йирик бир фужерни олди, лиммо-лим коньяк қуйиб, кўз очиб-юмгунча бир томчи қолдирмай сипқарди. Ичиб бўлгач, менинг фикримча, дунёда энг яхши фильм «Тарзан», – деди.

Заур ўзининг қоқоқлигига, маҳдуд дидига ўтирганларнинг кулишини истарди, аммо аксинча, Лена Заурнинг фикрини ёқлаб чиқди, мен бунга тўла қўшиламан, Тарзан ҳеч бўлмаганда соғлом эркак, деди... Сўнгга қулини Заурнинг сочига узатиб:

– А вы сами похожи на Тарзана, – деди, – такое же дикое первобытное существо с лесным именем...

– Со степным – говорили вы, – деди Таҳмина.

Лена, ўрмон, дала, тор – ҳаммаси бир... деди ва дарҳол узр сўради, ортиқ сўкинмаслигига онт ичди... Сўнгга Лена ҳам Бокуда бўлганидан сўз очди, киностудияда кичик бир роль ўйнаганини, у ерда ажойиб бир режиссёр билан танишганини айтди. Балки танирсиз, деди ва отини алоҳида оҳангда талаффуз қилди: Огамехди!

Мухтор шундай исмли бир одамни танишини айтди. Лена унинг жуда мароқли мавжудот эканини, Лена бутунлай Бокуда қолиши учун катта нарсалар ваъда қилганини сўзлади.

Саша:

– Режиссёрмисиз, – деб сўради Заурдан.
– Йўқ, режиссёр эмасман, шунчаки бир дардисарман, ота-онамнинг бўйнига юкман, – деди Заур.

Саша юмшоқ қилиб:

– Бу ҳам ёмон касб эмас, ҳам ўзинг ота-онангнинг елкасига ўтиришинг, ҳам у ерга хотинингни жойлаштиришинг учун катта маҳорат керак, – деди.

Таҳмина «нега бундай дединг» дегандек Заурга норози бош тебратиб қўйди. Заур жавоб берди:

– Шу сабабдан шундай жавоб бердимки, бу суҳбатларингиз менинг жонимни бўғзимга келтирди – Канн фестивали, Феллини, оқ елканлар, билмайман, яна алламбалолар. Сўнгра илова қилди:

– Я самый обыкновенный, простой человек...

Лена:

– Ну, это уже скучно, – деди, – какая-то демагогия пошла. Давайте лучше выпьем.

– Искусство принадлежит народу, – деди Саша Заурга мурожаат қиларкан: – А между прочим, представитель простого народа, где это вы достали такие шикарные туфли, я их даже в Париже не мог купить? Посмотрика, Лен...

Ҳамма Заурнинг пойабзалига қаради. Заур эса бироз тараддудланиб:

– Сотаман, ўзиям яп-янги, – деди.

– Қанчага, – деб сўради Саша.

– Қирқ сўмга, ўз нархи, – деди Заур.

Маълум бўлдики, Саша билан оёқларининг ўлчами ҳам тенг экан – 42. Заур қараса, Саша ростдан ҳам пойабзални олишга мойил. «Фақат бир шартим бор – савдони пишириб олишимиз керак. Мен ўз пойабзалимни сизга сотаман, сизникини эса ўзим кияман, устига яна менга қирқ сўм берасиз, – деди Заур.

Саша бироз ўйланиб туриб:

– Розиман, – деди.

Мухтор ҳам, Таҳмина ҳам, ҳатто Лена ҳам улар ҳазил-лашяптими ёки жиддий гапиришяптими – билолмай турар эдилар, аммо бу пайт Заур билан Саша пойабзалларни алмашиб кийиб олган эдилар.

– Лен, давай ему сорок рублей, – деди Саша.

– Да не чуди ты...

– Дай говорю. Туфли же блеск это он по пьянке отдает, протрезвеет ещё передумает.

Лена чиндан ҳам сумкасидан қирқ сўм чиқариб Заурга берди ва Мухторга, келинг, Сашанинг янги пойабзали шарафига ичайлик, деди... Таҳмина, Заурнинг ҳам янги пойабзали учун, деди...

Заур узр сўраб, ўрнидан турди, секингина официантни бир чеккага чақирди, ҳисоб-китоб қилиб пулини тўлади. Сўнг ўз ўрнига келиб ўтирди.

– Вақт бўлди, яхши ўтирдик, едик-ичдик, ўртада ажойиб пойабзалга эга бўлдим, энди эса уйга кетиш лозим, ҳадемай чироқларни ҳам учирадилар, – деди Саша.

Ҳамма ўрнидан турди.

– Сизлар бораверинг, – деди Мухтор, – мен етиб оламан.

Заур секин чиқар экан, ортига бурилиб қарар, Мухторнинг официантни чақиришини лаззатланиб томоша қиларди... Кўчага чиқдилар. Бинонинг эшиги олдидаги бир қанча машинани эгалари ўт олдириб, моторини қиздирардилар. Бир машинадан Лена билан Сашани чақириб қолишди.

Саша ва Лена Заур билан қўл бериб хайрлашдилар, чақираётган ўз қўшнилари эканини тушунтирдилар. Аэропорт метроси томон юришларини, шусиз ҳам йўллари бошқа-бошқа эканини айтдилар. Мухторга салом айтинг, афсуски, эртага Киевга кетяпмиз, йўқса, кўришар эдик, Москвага тағин йўлингиз тушганда, қўнғироқ қилинг, албатта, кўришишимиз лозим, дедилар. Бориб машинага чиқдилар ва унинг ойнасидан қўл силкидилар, машина йўлга тушиб, аста-секин узоқлашди... Мухтор худди шу пайт бинодан чиқиб келди.

– Уят эмасми, Заур, – деди. – Ахир ресторанга мен таклиф этган эдим, нега сиз тўладингиз?

– Янги пойабзалимни ювдим, – деди Заур.

– Нима? Демак, сен... – дея сўз бошлади Таҳмина ва дарҳол ҳамма нарсани тушунди, – тентак...

Сўнгра гапини тугатмай, Заурнинг бўйнига осилди, оёқларини ҳам ердан узиб, ҳавода силкина бошлади. Заур ҳам уни бағрига босиб чир айлантирар, гўё Мухторнинг бу ердалигини унутган каби болалардек қийқириб кулишарди.

– Метрога тушасизми? – сўради Мухтор. – «Сиз» – яъни Таҳмина билан Заур.

– Йўқ, – жавоб берди Заур, – пиёда кетмоқчимиз.

Мухтор шошиб хайрлашди. Жадал одимлаб метро бекати томонга кетди. Заур орқадан унинг бироз букилган ҳорғин елкасига боқар ва Мухтор ҳақида ўйлар экан, унинг ўзи топган образлари кўз олдидан ўтарди: йиртилиб-эзғиланган елкан, энди ҳеч қачон елкан бўлолмайдиган оқ лахтак... елканлигини, қайиқлигини, олис жануб денгизларини эса энди фақат тушда кўриши мумкин... Ўзга шаҳарда, ғариб отелда, ёлғиз хонада ётиб кўрадиган тушларида...

САККИЗИНЧИ БОБ

*Бу на сирдур, сирри ишқинг демадан бир кимсая,
Шаҳра душмуш ман сани севдим деян овозалар.*

Мелефон гўшагини Таҳминанинг ўзи кўтарди.

– Хуш кўрдик. Хуш келибсан.

– Раҳмат, – деди Таҳмина, овозида на севинч бор эди, на соғинч. Гўё Заур билан жиндай олдин кўришгандек эди. Ҳолбуки, охирги марта кўришганларидан бери бир ҳафта ўтган, бир ҳафта олдин Заур Москвадан Бокуга учиб келган, Таҳмина тагин уч кун Москвада қолиб, сўнгра

Бокуга поездда қайтган эди. У кечагина келиб тушган, бугун эса Заур қўнғироқ қилмоқда эди.

– Ахир боришим биланоқ қўнғироқ қиламан, деган эдинг-ку! Кеча келган экансан, қўнғироқ ҳам қилмайсан?

– Билмабман, – деди Таҳмина совуқ оҳангда. Ҳазин шамол эсаётган ёқимсиз куз кунин бўлиб, гўё бу совуқлик, бу тундлик Таҳминанинг овозига ҳам кўчгандек эди.

– Мени севасанми?

– Аҳа, – деди, аммо бу сўзни шундай бегона оҳангда айтдики, айтганидан айтмагани яхши эди.

– Қачон кўришамиз?

Бироз сукутдан сўнг Таҳмина:

– Мен ўзим сенга қўнғироқ қиламан, – деди. – Идорангга...

– Қачон?

– Билмайман... кўраман-да...

– Бугунми?

– Йўқ, бугун эмас, эрта ҳам, индин ҳам эмас... бир неча кундан кейин...

– Нега, нега ахир?.. Нима гап ўзи, балки бирон кор-ҳол бўлгандир?

– Йўқ, Заур, ҳеч гап бўлгани йўқ. Озгина ишим бор, бир масалани ҳал қилишим керак. Сендан ҳам илтимос қиламан, менга қўнғироқ қилиб юрма. Бир неча кундан сўнг, Таҳминан бир ҳафтадан кейин ўзим сени топаман, бўптими?

– Бўпти, – деди Заур руҳсиз. – Ўзинг биласан...

Заур шоша-пиша яна сўради:

– Мени севасанми?

– Ҳа, ҳа, севаман, – деди шошиб Таҳмина. Бу сўзларни у гўё ўзидан тезроқ қутулиш учун айтаётгандай туйилди Заурга. Таҳмина яна такрорлади:

– Ўзим сенга қўнғироқ қиламан. Ҳозирча хайр.

– Ҳозирча, – деди Заур ҳам.

Таҳмина дарҳол гўшакни қўйди.

Телефондан қисқа товушлар эшитила бошлади: ту, ту, ту...

Кунлар ўтар, уйда ҳам, ишда ҳам телефоннинг ҳар бир қўнғироғидан Заурнинг юраги орзиқиб кетар, гўшакка отиларди, аммо Таҳмина қўнғироқ қилмас, ҳамон жим эди.

Заурнинг асабий аҳволини онаси ҳам ҳис этар... ва буни айрича шарҳлар эди... Заурнинг Москвага кетишдаги қатъийлиги, терслиги, ўжарлигини кўрган Зевар хоним ўғлига зўрлигу зорлик билан таъсир этиб бўлмаслигини тушунган, «энди бошқача йўл тутиш керак, ишни зимдан битказиш лозим» деган қарорга келган эди. Зевар хоним энди Таҳминани очиқ ёмонламас, узоқдан гап бошлаб, Заурни унга қарши қўймоқчи бўларди. Гап айланиб-айланиб, Таҳминага келганда Заурнинг жаҳл билан суҳбатни бўлиб хонадан чиқиб кетишини ҳам билар, аммо Зевар хоним битта гап билан катта гапни айтишнинг ҳадисини олган, ўғли суҳбатни кесиб хонадан чиққунича бир жумла, бир маълумот билан унинг дилига шубҳа уруғларини сочиб улгурарди...

– Эшитишимча, Москвада сенга рақиб ҳам топилибди, – дерди. – Ким эди анави телережиссёри, Мухтор Муҳаррамовми? Жиққа мушт бўлиб қолмадингларми? Машади Ибоднинг айтишича, қизнинг иккита эри бор эмиш...

– Бас қил! – дея Заур отилиб чиқиб кетар, аммо янаги сафар онаси атай тағин телевизор кўрсатувларидан гап очар, гўё тасодифан Мухторни тилга олар, сўнг бу орада «сенинг рақибинг» деб ишора қиларди.

Бошқа бир сафар онаси:

– Ҳар бирининг ўз ўрни бор, – деди, – эри номига эр, холос, бошқалар «эри бор, турмушга чиққан», дейишлари учун, Спартак едириб-кийдириш учун, Мухтор ишхонада қўлтиғига кириш учун, сен... сен эса, аммамнинг бузоғи, шунчаки кайфичоғлик учун кераксан унга. Энг ёмони сеники, бугун сен билан дилхушлик қилади, эртага бошқа билан...

Баъзан эса бутунлай ғалати мулоҳаза юритарди: «Сенга нима учун чиппа ёпишиб олганини биламан, – дерди, – ўйлайдики, биз ўламиз, бутун уй-жой, мол-дунё ўзига қолади... Ҳай-ҳай... катта тишлама, бўғзингга тиқилиб қолади...»

Бу жудаям кулгили фикр эди, Заур асабийлашишдан кўра кўпроқ мароқланиб сўрарди:

– Тушунмадим, сизнинг уй-жойингиз қандай қилиб унга ўтиши мумкин?

– Буни нимасини тушуниб бўлмасакан?.. Унинг фикрича, биз ўламиз, у сенга тегиб олади, бу уй-жойга эга бўлади... Катта тишлама, бўғзингга тиқилиб қолади...

Заур бу алмойи-алжойи мулоҳазаларни муайян бир мантиққа боғламоқчи бўларди:

– Ўзининг эрига чипқон чиққанми?

– Ел олсин унақа эрни... Ундан ажраш нима бўпти, бунақанги хотинлар учун бир култум сув ичгандай осон иш бу.

– Демак, сенинг гапингдан шундай маъно чиқади: ҳозир Таҳминанинг уйи ҳам, эри ҳам бор. Бироқ, Худо кўрсатмасин, сизлар ўлгандан кейин бизнинг уйга кўчиб ўтиш учун эридан ҳам, уйдан ҳам кечади? Сендан бошқа ким ҳам ишонади бу гапга?

– Сен бола, ота-онангни қари деб лақиллатиб юрaver... Таҳмина хоним сенга лақиллатишдан бўлак нимани ҳам ўргатарди? Албатта, у очиқ айтмаса ҳам, кўнглига шу фикрни тугиб қўйган-да! У турадиган вайронани бизнинг кошонага ким жон-жон деб алмашмас экан? Ҳатто эрини ҳам кўндиради, у хотин учун бу хакирдан қил суғургандай гап... Отанг иккимиз игна билан қудуқ қазигандек неча йиллар давомида тиклаган уйимизга ҳозир нозир Таҳмина хоним келадилару, бутун молу давлатга эга бўлиб оладилар. Зевар лақма ҳали ўлгани йўқки, сен унинг насли-насабини иснодга қўйсанг... Мабодо ажалим етиб ўлсам ҳам, гўримдан, етти қат ер тагидан чиқиб келаман уни ўз қўлларим билан бўғиш учун...

Онасининг ҳавойи тахминлари Заурга ғоят кулгили туйилар, ҳам кулгили, ҳам йиғлагулик эди, аммо у бир томондан севинарди: зеро, онасининг фараз-гумонлари ҳақиқатан шу қадар узоқ экан. Демак, унинг Заур юрагига ҳар куни томчи-томчи заҳар каби тўкиб келган барча хабарлари, ҳамма маълумотлари ҳам шу қадар маънисиз ва пуч бўлиб чиқар эди... Зевар хоним Москвада Таҳмина билан Мухторнинг муҳаббат можаролари ҳақида сўз очганида Заур бу гапларнинг ҳаммаси шунчаки уйдирма эканлигини билар, аммо «Таҳминанинг Москвада ўтказган ҳар сонияси, ҳар соати, ҳар кунига кафолат бўла олмайман-ку» деган хаёлга борарди. Онаси «Таҳмина Бокуга Мухтор билан бир купеда келибди», деса-да, бу гапнинг чинлигини Заур сезарди. Аммо онаси тағин «икки кишилик купеда келибдилар», дер экан, бунинг ҳам ғирт ёлғонлигини аниқ биларди. Таҳмина, Мухтор ва телевидениеда ишлайдиган икки қиз – тўрт киши бир ерда – бир купеда жой олгандилар.

Аммо балки... Нега, нега ахир Таҳмина билан бирга бўлганида унинг вафодорлигига, сўзларининг рост эканлигига Заурда заррача шубҳа-гумон қолмайди, аммо, мана, уч-тўрт кун кўришмаган эдиларки, «бутун шаҳарда дув-дув гап» бўлган, онаси унга муфассал етказиб турган нарсалар Заурнинг ичини итдай тирнамоқда, миясини пармаламоқда... Домодедово хиёбонида Таҳмина «қара, биз ҳозир, ушбу дақиқада энг бахтиёрмиз ва буюк ҳақиқат ҳам ана шу», – деган. Заур ҳам ўшанда бу сўзларни ҳақиқат деб қабул қилган эди. Аммо «ҳозир, ушбу дақиқадан» бошқа вақт ҳам бор эди ахир. Хўш, унда ўша вақтнинг, Таҳмина билан кўришмаган дақиқаларининг ҳақиқати, Таҳминанинг Заурсиз ўтган онлари, кимлар биландир бўлган лаҳзаларининг ҳақиқати нимада? Балки ўша дақиқалар ҳам кимдир бошқа биров учун буюк ҳақиқатдир, Таҳмина билан бошқа биров учун... Заурни даҳшатга солган ҳам худди шу фикр эди.

– Мен ўларман, сен қоларсан, – дерди Зевар хоним, – ўшанда кўрасан уни, эридан чиқиб олади. Ўз режалари бор унинг. Олиянинг айтишича, Мухторни ҳам авраб йўлдан чиқариш учун, унга тегиб олиш учун телевизорга ишга ўтган эмиш... Майли, қаерга боради, кимга тегади – бу ўзининг иши, лекин сендан алоқасини узсин.

Заур «балки ростдан ҳам шундайдир, – деб ўйларди. – Балки Таҳмина Заурни танласамми ёки Мухторни деб иккиланган, ниҳоят, Мухторни танлагандир... Зарур иши ҳам шу бўлса керак. Шунинг учун ҳам «сен менга қўнғироқ қилма, ўзим қўнғироқ қиламан», деганича ҳамон қўнғироқ қилмаяпти...»

Орадан ўн кун ўтди. Ўн кун мобайнида Заур Таҳминани фақат бир марта – у ҳам бўлса телевизор экранида кўрди, холос...

* * *

Таҳмина охири бир қарорга келди, гўшакни кўтариб рақамларни терди.

Аёл овози эшитилди:

– Лаббай... – Таҳмина жим эди, аёл овози такрорланди: – Эшитаман...

Таҳмина гўшакни қўймоқчи бўлди, аммо бундай қилмади, нафасини ичига ютди, ҳозир айтадиган сўзлари билан ҳамма нарса бутунлай ҳал бўлишини биларди:

– Маннопни чақиринг... – деди.

Энди нариги томондаги аёл сукутга чўмди, шунда Таҳмина саҳардан бери ўзига ўзи такрорлаб келган жумлани айтди:

– Модомики мен бу рақамга телефон қилаётган эканман. Демак, Маннопнинг сизникида эканлигини биланман. Илтимос, уни телефонга чақирсангиз.

Афтидан, у ерда узоқ баҳслашув бўлди, сўнг қадам товуши эшитилди, кейин эса Маннопнинг овози, ўзини бу-

тунлай йўқотиб қўйган, ўз номидан ҳам тонишга тайёр бўлган бечора бир кимсанинг овози келди:

– Лаббай...

– Бу мен, Манноп, Таҳминаман, – у «Манноп ўзидан кетиб қолади» деган оний қўрқувга тушди. Аммо энди орқага йўл йўқ эди. – Манноп, менинг ҳамма нарсадан хабарим борлигини энди тушунгандирсан? Сенинг Тбилисида эмас, Бокуда эканлигингни биламан, ҳатто қаерда эканлигингдан ҳам воқифман, кўриб турибсанки, телефон қиялпман. – У Зоянинг исм-шарифини, аниқ манзилини ҳам айтмоқчи бўлди, аммо бу ортиқча, дея ўйлади. – Анчадан бери билардим, – дея илова қилди.

Манноп ютинди...

Таҳмина:

– Сен билан ҳеч қачон даъво-жанжал қилмаганмиз, ҳозир ҳам бу фикрда эмасман. Аммо, илтимос, ярим соатга уйга келиб кетсанг, муҳим бир масалани ҳал қилишимиз лозим. Биз ажралишимиз керак.

Манноп лом-мим демасди. Фақат Таҳмина «Ярим соатга кела оласанми?» дея такрор сўраганда у эзгин бир оҳангда:

– Майли, – деди.

Таҳмина қўнғироқ қилгандан сўнг йигирма дақиқа ўтгач, Манноп етиб келди. Унинг ранг-рўйи мурда тусида эди...

Агар у Таҳминанинг кўзларига бу қадар мискин ва ирганч кўринмасайди, ҳатто унга раҳми келган бўларди.

– Биз ажрашамиз, Манноп, – деди Таҳмина, – ортиқ бундай яшаб бўлмайди... Менинг судда бир танишим бор, гап-сўзсиз тез ажратиб юборади...

Манноп ҳамон жим эди, фавкулодда бошига тушган бу кулфатнинг даҳшати унга босинқи туш каби туйиларди. Ахир умрининг аниқ-тиниқ кўриниб турган ва ўз назарида гўё меъёрида кетаётган мароми энди бор бўйи билан остин-устин бўлмоқда эди.

– Сенинг Зоя билан ёки бошқа аёллар билан алоқанг... Мен уларнинг ҳам отини биламан, ишонавер бунга, қисқаси, бутун бу хиёнатларнинг ҳеч бир дахли йўқ... Сен кўпдан бери, неча йиллардан бери мени алдаб келасан, аммо кўриб турибсанки, ҳозиргача парвойимга келгани йўқ бу. Чунки сени севмайман, Манноп. Қачонлардир севганман-у, энди севмай қолдим демоқчи эмасман, йўқ, сени ҳеч қачон севмаганман... Биламан, буни эшитиш сен учун оғир, аммо рости ҳам шу. Бизнинг турмуш қуришимиз энг катта хато эди... Ҳар ҳолда менинг ҳаётимдаги энг катта хато эди...

Манноп ҳалидан бери унинг сўзларини эшитиб турган бўлса-да, ҳеч нарсани идрок этолмасди. Таҳмина кўнғироқ қилгандан бери унинг миясида «Таҳмина ҳамма нарсани қаердан билиб олибди, ким айтдийкин унга, барча гапларни қаердан бу қадар муфассал, ҳатто телефон рақамигача аниқ билиб олдийкин, бундан бошқа яна нималарни биларкин, асосийси – ҳали бирон иложини топса бўлармикан, оиламизни, никоҳимизни сақлаб қолиш мумкинмикан» деган фикрлар чарх урар эди. Балки ялиниб-ёлвориши ёки аксинча, дўқ-пўписа қилиши, Таҳминанинг аёллик бурчини таъкидлаши лозимдир? Агар булардан ҳеч бири бирон натижа бермаса, улар муқаррар ажраладиган бўлсалар, унда Маннопнинг келажак ҳаёти не кечади, ўзи билан Зоянинг ё бошқа аёлларнинг муносабатлари қандай бўлади? Ёлғиз ва озод қолганидан сўнг ҳеч нарсани яшириш ҳожати қолмайдими ёки аксинча, ҳамма нарсани янада қаттиқроқ яширишга тўғри келармикан, ёлғизлик унинг олдига юзлаб янги-янги муаммоларни кўндаланг кўярмикан?..

Уй Таҳминанинг отасидан қолган ва Таҳминанинг номида эди. Таҳмина:

– Сендан ягона илтимосим шуки, – деди, – бу уйни бир хонали уйга алиштиргунга қадар сен Зояникидами ё кўнглинг тусаган бошқа жойда туриб тур... Шу илтимосимни бажара оласанми?

Худди ана шу сонияда Манноп ҳамма нарсани охиригача, сўнгги нуқтасигача англаб етди. У англадики, энди ажралишлари аниқ, бу ишни энди ҳеч нарса тўхтатиб қололмайди ва бирга кечирган турмушларида нимаики бўлган бўлса, масалан, мана шу уй энди ҳеч вақт, ҳеч қачон бўлмайди...

Таҳмина энди Манноп учун мутлақо бегона бўлиб қолади. Энди ҳеч вақт, ҳеч қачон улар бир диванда ёнма-ён ўтириб телевизор томоша қилмайдилар, ошхонада бир-галикда чой ичмайдилар, бир-бирларига эшик очмайдилар, бир-бирларига телефон қилмайдилар... Маннопнинг вужудини аста-секин оғир, вазмин бир қўрқув қамраб борарди: у энди Таҳминани мовий матодан тикилган халатда ҳаммомдан чиқиб нам сочларини тараётган ҳолда кўра олмаслигини аста-секин аччиқ эътироф-ла идрок этарди.

У ҳамиша – аввал ҳам, ҳозир ҳам – ўзи алоқада бўлган ҳамма аёллардан – дунёнинг барча аёлларидан ҳам кўра Таҳминани кўпроқ севишини аччиқ бир пушаймон билан ҳис этарди. У Таҳминага чиндан мафтун эди, неча йилдан бери эр-хотин бўлиб яшасалар-да, аслида, ҳеч бир кун, ҳеч бир кеча, ҳеч бир соат Таҳминага молик бўлолмаган эди. Балки Маннопни бошқа аёллар оғушига отган нарсаси ҳам Таҳминанинг ана шу совуқлиги, бегоналигидир?.. Бошқа аёлларнинг навозиши унда ўз-ўзига ишонч ҳиссини уйғотарди. Таҳмина билан бўлганда эса бу ҳисни йитирар, тўғрироғи, у билан бўлганда ҳеч қачон туймас эди бу ҳисни. Энди, ушбу сонияда Маннопда телба бир эҳтирос уйғонган, Таҳминани ўз бағрига босишни, кийимларини тортиб йиртишни, талпинчоқ, яланғоч баданларини оғушига маҳкам босишни, ўпичлар, эркалашларга ғарқ этишни истарди! Аммо ушбу дақиқаларда ер юзида бундан ҳам мушкулроқ иш йўқлигини, ўзининг бегонага айланган хотини Таҳмина дунёдаги барча аёллардан ҳам узок, қўл етмас даражада олислаб кетганини

ҳис этарди. Буларнинг барчасини у идрок этиб турган бўлса-да, ишонишни истамас, яқин бир одамингнинг ўлганига ишонмаслик истагига ўхшарди бу истак... Йиллар бўйи бирга яшаганлари ушбу хонанинг у ёқ-бу ёғига жавдираб қарарди: деворларда Таҳминанинг фотосуратлари, отасидан қолган каттакон девор соати, қизил пуфак – уни Таҳмина Булғориядан келтирган эди – ва пакана, жудаям кичкина анжир бутаси – табиатнинг ғалати мўъжизаси бўлмиш тоғларда битган бу жажжи бутани уларнинг умумий дўстлари – альпинистлар Маннопларнинг тўйидан сўнг бир неча ой ўтгач, совға сифатида келтирган эдилар – шуларнинг ҳаммаси унинг кўз олдидан ўтарди. Ўша пайтлар, турмуш қуришган илк йилларида ораларида умумий бўлган нимадир, масалан, умумий дўстлари бор эди. Кейинчалик ҳаммаси ўз аравасини тортиб кетди... Мана, Таҳминанинг сабр косасини тўлдирган сўнгги томчи нима экан! Манноп ана шу ҳақда ўйлар экан, беихтиёр Таҳминанинг кийимидаги тугмаларни санарди, бу тугмалар энди унинг учун очилмас муҳрга айланган эди...

Девор соати ўн бир марта занг урди...

– Ҳўш, мен нима деган эдим – Зевар хонимнинг ҳаяжондан кўзлари ёнарди, – бу дунёда фақат ўладиган кунимни билмайман мен... Айтгандим-ку, эридан чиқади, деб айтгандимми, йўқми, а?

– Ким?

– Ким, ким? Сенинг ўйнашинг... Ҳали хабаринг йўққа ўхшайди... Олия келган эди... У шўрликнинг ҳам дарди меникидан зиёда, қаерга мурожаат қилсамикин, ЦКга ёзсамми ё «Правда»га, дейди.

– Мундоқ тушунтириб гапирсанг-чи, нима гап ўзи?

– Нима бўларди, бир валади шарманда ҳамма тинч оилаларни бузадиган кўринади... Олиянинг айтишича, яна Спартакка қўнғироқ қилишни бошлабди, йигит шўрликка тинчлик бермас эмиш. Билмайман, кимга айланишган эди, ҳар ҳолда бир неча ой қулоғимиз тин-

чиб қолганди, дейди. Олия менга шама қилди... Сенинг нағмаларингдан унинг ҳам хабари бор. Москвага бирга кетганингизни ҳам билади. Энди, дейди, Москвадан қайтгандан бери Спартакнинг ёқасига ёпишиб олди, на тургани қўяди, на юргани, дейди... Ҳа, бу томондан яна бир масала кўтарибди – эрдан чиқармиш, дейди. Ўғлимнинг кекирдагидан оладиганга ўхшайди, дейди Олия шўрлик, Спартакнинг пулига тама қилиб, тузуккина оилага суқилиб кирмоқчи... Вой, мурдашўй ювсин унинг юзини, дейди Олия... Аммо мен бир томондан севинаманки, Спартак билан у хотин иккаласи бир гўр. Оқ ит, қора ит – барибир ит... Фақат сендан қадамини узса бўлгани, лекин бир томондан Олияга ҳам раҳмим келади... Э Худойим, она бўлиш ҳам бир бахтсизлик экан бу дунёда.

Заурнинг қулоғи чиппа битди, телефонни олиб, қўнғироқ қилди... Илк бор Таҳминага ўз уйларида қўнғироқ қилиши эди. Ҳеч ким жавоб бермади.

Зевар хоним зимдан жилмайиб:

– Қайдан ҳам жавоб берсин? – деди. – Эрталаб Спартак «Волга»сини гараждан чиқараётганини кўргандим... Ҳозир ҳам ўша билан ялло қилиб юрибди-да... Спартакнинг «Волга»си сенинг «Москвич»ингдан афзал-да... – Аммо бирдан Зевар хоним жимиб қолди, диққат билан Заурнинг юзига тикилди ва тамомила бошқача, юмшоқ, ҳалим бир оҳангда: – Қўй, ўғлим, – деди, – ўзингни қийнама, онанг айлансин. Сенинг тенгинг эмас, ахир у... Қурбонинг бўлай, у ким бўлибдики, сен бу гаплардан бунча қийналасан, қайғу чекасан... Дардингни олай, унут ҳаммасини... Кел, сенга дўлма пишириб қўйганман, эрталабдан бери очсан, ишдан келдинг, бир парча нон е, ҳеч бўлмаса, кел, жоним...

Заур онасининг овозини эшитмаслик учун кўчага чиқди. Ҳозир унинг юрагига на кинояли, на меҳрибон, на ширин сўзлар сиғарди...

Кўчада кетар экан, миясида шундай саволлар чарх урарди: энди бу гап қаердан чиқди... Таҳминанинг яна

Спартакка қўнғироқ қилгани ростмикан, нима иши тушибдийкан?.. Хўш, нега Заурга қўнғироқ қилмайди? Эрдан ажраши ҳақидаги гап қаердан чиқди? Бунга Спартакнинг нима дахли бор? Мухторнинг-чи? Мухтор бу ҳақда бирон нарса билармикан?.. Таҳминанинг ўзи ҳозир қаерда экан, кеч соат тўққиз бўлди ахир... Тагин қўнғироқ қилди. Кейин яна, яна... Телефон жим эди... Кеч соат ўн бирдан ўтди. Телефон жимлигидан Заурнинг безовталиги тобора ошиб борар, агар шу оқшом Таҳмина билан учрашиб, барча нарсаларни ойдинлаштириб олмаса, тинчий олмаслигини ҳис этарди. Кўчаларда тентирай-тентирай Таҳминаларнинг уйи ёнидан чиқиб қолди.

У Таҳминаларнинг уйини ҳам, деразаларини ҳам яхши биларди; мана, ўша деразалардан ҳозир нур ёғиларди. Бу шуълаларни кўрган Заур жаҳд билан телефон будкасига кирди – Таҳмина уйда эканлиги аниқ эди, бироқ телефонини яна ҳеч ким кўтармади. Заур телефон будкасидан чиққан ҳам эдики, кўзи пориллаб турган жигарранг «Волга»га тушди, Спартакнинг «Волга»си эди бу. Машина нақ Таҳминаларнинг дарвозаси ёнида турар, икки филдирагининг бир томони супача устида эди.

Гўё Заур учун ҳамма нарса ойдин бўлди-қолди: «демак, у шу ерда» деб ўйлади... Энди аён бўлдики, Спартак Таҳминаларникида! Таҳмина ҳам уйда, ҳар иккиси анави шуълавор деразаларнинг ёнида ўтиришибди, телефон қўнғироқларига атай жавоб беришмаяпти, онасининг, Олиянинг, «бутун шаҳарнинг» гап қилиб юришида, шубҳасиз, жон бор экан-да... Эридан ҳам чиқади Таҳмина, Спартакка ҳам, шубҳасиз, телефон қилади. Мухторга ҳам... Буларнинг ҳаммасига чек қўйиш лозим, – деб ўйлади Заур, ҳозирнинг ўзидаёқ чек қўйиш керак. Ҳозир уларнинг уйларига кўтарилиб, эшигини қоқаман, телефонни кўтармаганларидек эшикни ҳам очмайдилар, жаҳд билан ўйларди Заур уйда ўтирганлар ҳақида, аммо Таҳмина билан Манноп ўтиргани учун эмас, Таҳмина би-

лан Спартак ўтиргани учун очмайдилар, ҳечқиси йўқ, тегиб синдираман, майли, шовқин-сурондан қўшнилар югуриб чиқишсин, шундоқ ҳам шаҳарда расво бўлдик, шарманда бўлсак, охиригача бўлайлик, лекин бир йўла барча ҳақиқат юзага чиқсин.

Заур гўё иситма ичида ўз-ўзича алаҳларди. Ташқи эшикдан кирди-да, югуриб учинчи қаватга кўтарилди ва кўнғироқни босди... Эшик ортидан ҳеч қандай сас эшитилмасди. Заур бармоғини кўнғироқ тугмачасидан олмасди, кўнғироқ тинимсиз жирингларди. Бироздан сўнгра эшик ортидан шошилинич қадам товушлари, кейин Таҳминанинг таажжубга тўла овози эшитилди:

– Ким у?

– Мен, Заурман, – деди.

Эшик очилди ва лол-ҳайрон қолган Таҳмина:

– Сенми? – деди.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

*Васл қадрин билмадим ҳижрон балосин чекмадан,
Зулмати ҳажр этди чўх кори ниҳон равшан манга.*

Заур бўғиқ овозда:

– Ҳа, менман, – деди. – Кутмаганмидинг?

Таҳмина елкасини қисиб:

– Ичкари кир, – деди.

Ичкари юрдилар. Хонадан майин мусиқа садолари, ошхонадан эса қовурилган шобалид⁷ ҳиди келарди.

– Сен бу ерга қандай келиб қолдинг?

– Телефонни нега кўтармайсан?

– Телефоним бузилган. Кечадан бери ишламаяпти.

Пулини кечроқ тўлагандим, узиб қўйибдилар, шекилли...

Бу ерда нега турибмиз ўзи, ичкари кир.

⁷ Шобалид – каштан.

Заур илгари тасавурида Таҳминанинг уйини жуда кўп жонлантирган бўлса-да, аммо бу уйга умрида илк бор кириши эди.

Энди эса у қайта-қайта, бутун тафсилотлари билан тасаввур этган Таҳминанинг буюмларини кўриб турарди – бир хил нусхадаги румин мебели, деворларда Таҳминанинг ҳашаматли суратлари, бурчакда қизил пуфак, пастда табиатнинг ғаройиб мавжудоти – пакана анжир бутаси, вазмин капкирли девор соати – ҳамма-ҳаммаси бор эди хонада, аммо тасвир ва тасаввур қилиб бўлмайдиган, изоҳларга сиғмайдиган бир ҳаво, қандайдир алоҳида бир дид, алоҳида бир завқ – Таҳминанинг завқи, Таҳминанинг шахсияти ҳам бор эди бу хонада... Торшернинг заиф шуъласида, кичик думалоқ стол устида икки стакан чой, конфет, мураббо ва учта қадаҳ бўлиб, улардан икkitаси бўш, учинчиси эса тўла эди.

Таҳмина:

– Ўтир, – деди.

– Меҳмонларинг борми?

– Қанақа меҳмон... Кўшнимиз Мадина...

– Коньякни иккалангиз ичяпсизми?

– Ҳа. Энди сени ҳам меҳмон қиламиз, – Таҳмина буфетни очиб, коньяк чиқарди. Шиша яримлаб қолган эди.

– Иккингиш ярим шиша коньяк ичдингизми? – Заур қаттиқ ва кескин гапирар, жиноятчини фош этган терговчи оҳанги бор эди гап оҳангида.

– Заур, бироз мулойим бўл. Сенга коньяк бердиларми – ич, бутилканинг ярмини ким бўшатгани билан ишинг нима?

– Шундай де... Жуда яхши... Кўриниб турибдики, бошқа меҳмонинг ҳам бор экан. Фақат ёлғиз кўшнинг Мадина эмас.

Таҳмина таажжуб билан:

– Бошқа ким? – деб сўради.

Заур ўзини зўрга тутиб:

– Манави учинчи қадаҳнинг эгаси... Аммо тўғри айтдинг, унинг кимлигини суриштириб нима қиламан.

Таҳмина гўё бу учинчи қадаҳни энди кўрди, бир муддат ҳайрон бўлиб бу қадаҳга боқди, сўнг қаттиқ кулиб юборди:

– Нақ нишонга урдинг, – деди. – Ростдан ҳам бу қадаҳнинг эгаси менинг учинчи меҳмоним.

Заур чидай олмади:

– Сўраганнинг айби йўқ, ким экан у?

– Ким деганинг нимаси? Сен.

– Мен? – «Нима, мени очикдан-очик лақиллатмоқчими?» деган гапни айтолмади Заур.

– Ассалому алайкум, – Мадина хонага кириб келди. Унинг қўлида бир ликопча, ликопчада қовурилган шобалид бор эди.

Заур Мадина билан кўришди.

Таҳмина:

– Ростдан ҳам бутунлай ёдимдан кўтарилибди, – деди, – ахир сизлар танишсизлар. – Заурга «Ронсон» ўтолдиргични Мадина келтирган эди.

Таҳмина:

– Кўрдингми, Мадина, – деди, – билмайман, Заурни қайнанасими ё бошқа бировми қаттиқ яхши кўрар экан, ҳар ҳолда айни вақтида келди. Ахир у ҳам қовурилган шобалидни яхши кўради.

Заур билдики, ҳамма нарса Таҳминанинг ёдида турибди. Бир сафар, ҳали яқинликлари бошланишидан анча олдин Заур нашриётга қовурилган шобалид олиб келган, Таҳминага ҳам манзират қилган ва унга қовурилган шобалидни жуда хуш кўришини айтган эди...

– Қани, ўтир-чи, Мадина.

Таҳмина икки бўш қадаҳга коньяк қўйди, учинчи – лиммо-лим қадаҳни эса Заурга узатди.

– Биласанми, нима муносабат билан ичяпмиз? – дея Заурдан сўради.

– Йўқ, – деди Заур.

– Бир иш бўлди, шуни нишонлаяпмиз.

Заур бу оқшом Таҳмина алланечук ҳаяжонли, бироз ҳорғин ва асабий эканлигини ҳис этиб турар, аммо сабаби не – Заурнинг пинҳона кириб келишими ё бошқами – билмади. Балки бироз кўп ичгандир.

Таҳмина асабий жилмайиб:

– Одатда одамлар қувончли ҳодисаларни нишонлайдилар, – деди, – аммо биз Мадина билан менинг ажрашганимни нишонлаётган эдик.

Мадина:

– Сен ҳам қўшилдинг бизнинг даврага, – деди.

Заур Мадинанинг бундан бир неча йил аввал эридан ажрашганини, ёқимтой ўғли ҳам борлигини биларди. Таҳмина бу бола ҳақида кўп гапирарди...

Орага чўккан сукутни Таҳмина бузди:

– Бугун суд бўлди, Заур. – Расман ажрашдик.

Заур нима дейишини билмасди. «Нега? Нима сабабдан?» деган саволлар ҳам, таассуф ёки таажжуб ҳисларини изҳор этиш ҳам, севиниш ҳам, қайғуриш ҳам баб-баравар ўринсиз эди.

Мадина бу ноқулай вазиятга барҳам бериш учун шобалидли ликопчани Заур томон сурди. Таҳмина бошини қуйи солганича қадахга тикилиб қолган эди.

Кўзларидан сизиб чиққан ёш томчилари ёноқларидан думалади. Заур унинг йиғлашини илк бор кўриб турарди.

– Майли, бахайр бўлсин, – деди у ва ўрнидан туриб, Таҳминанинг елкаларидан кучоқлади. Таҳмина бир бор, фақат бир бор ўкраб юборди ва дарҳол ўзини қўлга олиб, ич-ичидан тошиб келаётган ўкиригини бўғди, ёноқларидаги, кўзларидаги ёшни артиб, кулимсиради:

– Бўлди, эътибор берманглар, – у қадахни кўтарди. – Келинглар, ҳаммамизнинг соғлиғимиз учун ичайлик.

Ичдилар.

– Нега ахир қўнғироқ қилмадинг? – сўради Заур.

– Билмадим... шунчалик истардимки... балки эрта-га қўнғироқ қилардим... – яна унинг бўғзига нимадир тиқилди, овози титраб кетди, бироқ яна дарҳол ўз заифлигидан уялган каби кулимсиради.

– Асабларим қаттиқ толиқибди, – деди. – Кейинги кунларда гўё нуқул иситма билан юрдим... Келганинг жуда яхши бўлди-да, Заурик.

Мадина чойдан бир қултум ичиб:

– Бўпти, менга рухсат, – деди. – Кеч бўлди...

Таҳмина:

– Қаёққа шошиляпсан? – деди. – Шунча овора бўлиб шобалид қовурдинг. Жуда ажойиб бўлибди, тўғрими, Заур?

– Аҳа...

– Ҳеч бўлмаса, ўзинг ҳам мундоқ тузини тот, Мадина, ҳарқалай ўз молинг.

Сўнг Заурга қараб деди:

– Шобалидларни Мадина олиб келибди мен учун. Ҳар ҳолда буям бир тасалли.

– Мен ҳам ёмон безовта бўлдим, – деди Заур. – Бугун эшитдим сенинг ажрашганингни... Телефон қиламан, ҳеч ким жавоб бермайди, – Заур учинчи меҳмон ҳақида гапирмас, энди уйда улардан бошқа ҳеч ким йўқлиги аён эди. Жавоннинг ичига яшириб қўймайдилар-ку уни. Балки Заур келгунга қадар чиқиб кетгандир бу номаълум шахс.

Таҳмина Заурга эмас, Мадинага юзланди:

– Спартакнинг оғзида гап турмаслигини билардим, – деди. – Тўғрироғи, Спартакнинг ўзигина эмас, онаси ҳам...

Мадина боши билан тасдиқлади.

– Гап шундаки, – деди Таҳмина Заурга, – туманимиз судининг раиси Спартакнинг энг яқин дўсти бўлади. Спартакка қўнғироқ қилиб айтгин, масалани кўп чўзма-синлар, дедим. Биласанки, «Балки яхшилаб ўйлаб кўрар-

сизлар, оилани бузманглар, боринглар, фалон вақтдан кейин келинглар» ва шу каби гаплар билан одамни роса сарсон қилишади. Шу тариқа ойлаб овора бўлиб юраве-расан... Бизнинг масала эса ўйлаб кўрамизми, йўқми, ҳал бўлиб бўлган эди. Энди уни пайсалга солишнинг нима маъноси бор ахир... Спартак барака топсин, чиндан ҳам ёрдам берди. Аммо бу гап ичида турармиди унинг? Қарийб бутун оламга жар солиб чиқди.

Ўзини босиб олган Таҳмина туриб пардани туширди.

– Бўпти, кеч бўлиб қолди, энди мен борай, – деди яна Мадина.

Бу гал Таҳмина уни ўтиришга қистамади. Эшиккача кузатиб борди. Иккаласи даҳлизда нималарнидир анча пичирлашишди. Заур ўзидан қандай ҳислар кечаётганини, хаёлидан нелар ўтаётганини ўзи ҳам билмас, эзгин бир ҳолда хона деворининг мовий фониға оқ-пушти чечаклар нақши туширилган нафис гулқоғозларга тикиларди...

Таҳмина қайтиб келди.

– Нега деворларга тикилиб қолдинг?

– Зўр гулқоғозлар экан. Чечаклари жудаям нафис.

Таҳмина дафъатан:

– Заурик, – деди, – сен келганинг учун бу чечаклар очилди. Менинг уйимга биринчи келишинг, шунинг учун ҳам гулқоғозлар гул ёзди.

...Бироқ Заур Таҳмина бу сўзларни самимий, уни севгани учун айтяптими ёки лақиллатяптими, риёкорлик қиляптими – аниқ билмасди...

– Келганинг қандай яхши бўлди, Заурик. Сени Худонинг ўзи етказди бу оқшом. Юрагим сиқилиб, жумлаи жаҳон кўзимга қоронғи кўриниб турганди. Нуқул «ҳозир Мадина чиқиб кетса, мен ўлиб қоламан», деган фикр миямда чарх урарди.

– Нега унда менга кўнғироқ қилмадинг? Нега мен бу воқеалардан беҳабар қолишим керак? Гарчи судья яқин

дўстим бўлмаса-да, ҳар ҳолда сенга бирор ёрдамим тегиши мумкин эди.

– Катта раҳмат, Заурик. Аммо дунёда шундай ишлар борки, уларни инсон ёлғиз, бир ўзи ҳал этишига тўғри келади. Бошқа ҳеч кимни аралаштирмаслиги керак бу ишларга... Сенга қўнғироқ қилмадим, чунки бу ажрашиш савдоси қўл-оёғимни боғлаб қўйган эди, бу даҳшатдан бир йўла қутулишни истардим... Ҳозирга қадар қанчалар азоб, безовталиқ ичида яшаганимни билсайдинг, баъзан ўзимдан ўзим нафратланиб кетардим... Шунчалар ҳам ёлғон, риё бўлар экан-да оламда... Хайрият, шукрлар бўлсинким, ҳаммаси тугади. Тамом бўлди. Ўзимни қанчалик озод-осуда ҳис қилаётганимни биласанми? Аммо ҳар ҳолда бу озодликка дарров қўникиш ҳам осон эмас экан. Бунинг устига, кейинги кунларимнинг асабий тараңлиги... Эрталаб турдим, бугун суд бўлиши керак. Менинг ичимда эса нимадир узилиб кетаётгандек эди. Бир хаёлим – судга ичиб бормоқчи бўлдим, бироқ сўнг буни ҳам гап қилиб юборадилар ё бўлмаса шу баҳонада бизни ажратмай судни орқага сурадилар, деб ўйлаб бу фикримдан қайтдим. Хуллас, ичмасдан кетдим, бизни ажратдилар, уйга қайтиб, каравотнинг устига йиқилдим, роса тўрт соат юзтубан ётибман... Сўнг туриб ича бошладим, аввал ёлғиз ўзим, кейин Мадина ҳам ишдан келди. Мадина ичгани йўқ, у мендай ароқхўр эмас... Аммо ҳар ҳолда туяга «ҳайт» деган мадад деганларидай, мен билан уриштириб турди. Ярим шишани ичиб қўйибмиз, сўнг...

Заур ўз қадаҳини кўрсатди:

– Унда бу меҳмон ким эди? Спартакми?

– Эсинг жойидами, Заур? Спартак умрида менинг остонамга оёқ босгани йўқ. Айтдим-ку, ахир, сенинг қадаҳинг, деб.

– Қанақасига меники бўлсин? Ахир мен келганда бу қадаҳ столнинг устида лиммо-лим турганди-ку. Сен қардан билардинг менинг келишимни?

– Нега менга ишонмайсан ахир, Заурик?.. Ёлғиз ўзим ичганимда ҳам ҳамиша бир қадахни ортиқча қўяман, бу Заурнинг қадаҳи, деб дилимда тугиб қўяман... Эски бир латифани эшитганмисан? Бир шаробхўр ҳамиша икки қадахда ичар, гўё бири ўзиники, иккинчиси дўстиники экан... Хотини ёзғирган экан, битта қадахда ича бошлабди. Мен ичишни ташладим, бу ичаётган – дўстим, деган экан... Мен ҳам худди шу. Шунақа бироз жиннилигимни ҳалигача сезганинг йўқми, Заур? Сен билан илк бор соҳил бўйига борганимиз эсингдами, ўшандан бери қачон ичсам: ортиқча бир қадахни тўлдириб қўяман – бу Заурнинг улуши, дейман... Менинг бу жиннилигимни Мадина ҳам билади...

Заур кулимсиради, хайрихоҳлик билан, аллақандай ҳазинлик билан, айни пайтда бугунги кун мобайнида илк бор ички бир ишонч билан жилмайди. Ва бу табасум бир муддат – оний бир муддат – ҳар иккисининг қайғуларини, катта-кичик барча ғам-ғуссаларни унуттирди. Юракларини гарчи саодат деб бўлмаса-да, ёқимли, илиқ, меҳрга, сокинликка тўлдирди.

– Заурик, нега энди сен ҳамиша мени ёлғончига чиқаришга уринасан... Гўё мен қандайдир айбни яширмоқчи, изини йўқотмоқчи бўлган жиноятчиману, сен минг хил тузоқ қўйиб, минг хил саволга тутиб мени фош этишни истайсан? – Таҳмина бошини Заурнинг кўксига қўйди. Сўнг унга юзланиб илова қилди:

– Тушунгин, Заур, азизим, ҳеч бўлмаса бир марта тушунгин ахир, севаман сени, сени севаман. Ёлғиз фақат сени севаман... Биламан, меники эмассан, сенга ҳеч ҳаддим сиғмайди, сенинг ёш умрингни алғов-далғов қилишга ҳаққим йўқ менинг... Буни яхши биламан... Аммо сенсиз ҳам тура олмайман. Бу ғавғоли кунларда сени деб далил-девона бўлдим. Ҳар куни идорангиз ёнидан минг марталаб ўтардим ва ўзимча: салом, Заурик, дердим. Билмайман, Заурик, энди нима бўлишини, ҳолимиз не

кечишини билмайман. Нима ишташимни ўзим ҳам билмайман. Калавамнинг учини йўқотиб қўйдим, Заурик, гангиб қолдим...

Шу пайт Заурнинг ўзи истамагани ҳолда, оғзидан беихтиёр чиқиб кетди:

– Мен машинаси пастда турганини кўриб, Спартак шу ерда бўлса керак, деб ўйлабман.

– Машинаси пастда турибди? Вой доғули-ей... Ростдан ҳам бир томондан менга кўп ёрдами тегди, аммо иккинчи томондан, бунақа мурдор ишлари ҳам бор. Эримдан ажралишим ҳаммага овоза бўлишини билиб, атайлаб машинасини уйимнинг олдига келтириб қўйган... Унга айтган эдим-ку... Тунов кун телефонда сўзлашганимизда гапдан гап чиқиб, Спартак нега бундай қиласан, дедим. У «бунинг сенга нима дахли бор, балки сизнинг уйлариңгизда менинг бошқа танишларим бордир», деди. Ким ўша танишинг, десам, «ҳамма нарсани айтавермайдилар», деди... Билиб турибманки, ёлғон гапиряпти, бу уйда бошқа биронта таниш-паниши йўқ... – Таҳмина жим бўлиб қолди, сўнг кўшиб қўйди, – аммо ким билади, балки ростдан ҳам бу ерда биронта таниши бордир ахир, унинг таниш-билишлари шунчалик кўпки... Нега менга бу қадар зимдан қараяпсан, Заурик? – Таҳмина ҳам нигоҳини Заурнинг кўзларига тикди, – Заурик, Худо ҳаққи, менга бундай қарама, менга ишон, Заурик... Ҳали келганиңда ҳам кўзлариңда ўт ёнарди... Менга ишон, Заурик, – дея ишонч билан таъкидлади у.

Заур ўрнидан туриб эшик томон юрди.

Таҳмина шошиб:

– Заурик, қаёққа? – деб сўради.

– Ҳозир келаман, – Таҳминанинг безовталанганини кўриб, – кўнғироқ қиламан, автоматдан кўнғироқ қилиб келаман.

Эшикдан чиқиб, зинапоялардан катта-катта сакраганича пастга тушди. Спартакнинг жигарранг «Волга»си

аввалги жойида турарди – бир томони супачада, иккинчи томони йўлда, гўё икки ғилдираги супачага, нариги икки ғилдираги эса кўчага эгалик даъвосини қиларди.

Заур қаламтарошини чиқариб, «Волга»нинг орқа ғилдиракларини тешди, сўнг зиналардан бамайлихотир юқорига кўтарилди.

Таҳмина деразанинг олдида ўзини кулгидан зўрға тийиб турарди.

– Кўриб турдим, – деди у, – Заурик, сендан ҳам кўрқиш керак.

– Ҳали эртага уни бир ўқитиб қўяман, – деди Заур.

– Кўй, жонгинам, Худо ҳаққи, унга гапирма... Сен менинг рицаримсан... Эй менинг содиқ рицарим, қайси асрдан ташриф буюрдинг? Жавоб бер?

Заур:

– Ўн олтинчи асрдан, – деди.

– Рост, менинг ўзим ҳам ё ўн бешинчи, ё ўн тўртинчи асрданман. Аммо не бахтки, йигирманчи асрда учрашдик... Балки ҳамма ғавғолар шу боисдандир...

Қуйидан машина овози эшитилганда тун ярмидан оғган эди. Спартак машинани юргизди, машина олдинга интилди, аммо дарҳол тўхтаб, эшиги очилди.

Заур ва Таҳмина кулиб юбордилар.

Спартак билан эрталаб ҳовлида кўришдилар. Заур ўз «Москвич»и томон борарди, чарм камзул ва кўк спорт шалвари кийиб олган Спартак эса ўз «Волга»сини юваётган эди. Заурга ҳамиша Спартакнинг феъл-атвори унинг «Волга»сига ҳам кўчган каби туйиларди. Гўё машинанинг ҳам ўз феъли бордек ушбу «Волга» ҳам табиатан такаббур кўриларди. Спартак ҳамиша ҳамма ерда машинасининг тумшуғини юқори қилиб қўяр, балки бу таасурот ҳам ана шундан туғилганди...

– Менга қара, Спартак – деди Заур, – кеча кечқурун уйга қандай келдинг?

– Бу нима деганинг?

– Ғилдирагинг тешилган эди-ку ахир.

Спартак таажжубланиб:

– Сен қаердан била қолдинг? – деб сўради.

– Қаердан билардим, ўзим тешган эдим-да.

– Сен?

– Ҳа, мен.

Спартак таажжуб билан:

– Нега? – деб сўради.

– Шунинг учунки, бундан кейин машинангни қаерга қўйишни билиб қўй.

Спартак дарҳол ҳаммасига тушунди ва бепарволик билан:

– Машина меники, кўнглим қаерни тусаса, ўша ерга қўйиб кетаман, – деди.

– Ўзинг биласан, – деди Заур босиқ оҳангда. – Мен айтдим-қўйдим-да... Ҳозирча фақат ғилдирагини тешдим. Аммо янаги сафар машинани яна ўша ерда кўрсам, тўртала ғилдирагини ҳам тешаман. Бунинг устига, орқа ойнаси билан ён ойналарини ҳам чил-чил қиламан. Биламан, пулинг кўп, тузатиб оласан, бироқ кейин афт-башарангни шундай ҳолга соламанки, қайтиб ҳеч ким тузата олмайди.

– Менга қара, кўп дағдаға қилаверма. Сендан кўрқадиган тентак йўқ бу ерда. Жуда кўрқитиб юбординг-ку...

Спартак шундай деса-да, Заур унинг кўзларида жиндек ҳадик пайдо бўлганини кўрди. Болаликда бирга ўйнаб юрган пайтларидаги Заурнинг асов табиати, қизиққонлиги ҳали Спартакнинг ёдида эди.

Аммо Заур машинасига ўтириб, ҳовлидан чиққанида миясига яна бошқа бир фикр келди. Спартакнинг унга жавоб қайтармагани, ўчакишмаганининг сабаби фақат ундан кўрқиши эмас эди. Спартак, афтидан, ўз оиласидаги режалардан огоҳ, синглисини Заурга бермоқчи бўлиб юрганларининг бир учини эшитиб қолган эди. Балки бу

ният рўёбга чиқиб қолар, деб гумон қиларди Спартак. Модомики шундай бўлса, бўлажак куёви билан орани бузишда не маъно бор?

* * *

Зевар хоним:

– Энди менинг сенга гапим йўқ, – деди. – Энди сен билан дадангнинг ўзи гаплашсин. Уят деган нарса борми ўзи сенда, бет деган нарса борми? Тариқчаям ор-номус қолмабди сенда, уйга эрталаб қайтибсан-а, уятдан ер ютмайдими сени... Эридан ҳам шу учун, сени эрталабгача ёнида олиб қолиш учун чиққан... Суф сенга... Ҳечқиси йўқ, энди отанг ҳам ҳаммасини эшитди, сен билан қай алпозда гаплашишни отангнинг ўзи билади.

Кечқурун отаси Заурни ўз хонасига чақирди. У вазмин, осойишта, хотиржам оҳангда гапирарди. Суҳбатлари чўзилгандан-чўзилар ва суҳбатдан ҳар иккиси – отаси ҳам, Заур ҳам эзилгандан эзилар эди. Заур инсонларга энг оғир жароҳатларни энг яқин кишилари етказа олиши мумкинлигини англади. Албатта, отасининг гапларида онасиникидек дод-войлар, бақириқ-чақириқлар йўқ, сўзлар, ифодалар, оҳанглар бутунлай бошқача, аммо маъноси, мағзи бир хил эди. Заурнинг эътиборини бир нарса тортди – отасининг нутқида тиниш белгилари – нуқта, вергул, ундовлар йўқ, шунчаки чек-чегарасиз, узун, яхлит бир монолог эди... У на овозини кўтарар, на ҳаяжонланар, на нафас ростлаш учун тўхтарди – нуқта-сиз, вергулсиз, нотаом бир жумла – секин оққан сойнинг вазмин оғирлиги: «Агар у аёл бизнинг беҳисоб мол-дунёмиз, пулимиз бор ва буларнинг ҳаммасига мен эга бўламан, деб ўйласа, қаттиқ янглишади».

Отаси айтган гапларнинг содда ва мухтасар маъноси шу эдики, гўё Заур ўз-ўзича ҳеч нарса, бирор кимсани жалб этишга қодир эмас, агар кимдир унинг оловидан кириб, тутунидан чиқаётган экан, бу ерда бошқа бир

мақсад, тўғрироғи, фақат бир мақсад – моддий манфаат бор, тамом-вассалом. Бу фикрни қайта-қайта турли йўсинларда такрор этгандан сўнг отаси бошқа бир мақсадга кўчди:

– Сен кап-катта йигитсан, ҳаётингни қандай кўришни ўзинг биласан, ҳатто ўша хотинни олишинг ҳам мумкин, чунки унинг эридан ажрашганини эшитдим, модомики шундай бўлар экан, унда сен бизнинг ўғлимиз эмассан, ёлғиз боламиз бўлсанг-да, онанг ҳам, мен ҳам ҳеч қачон бунақанги фарзандимиз бўлмаган, деб ёки қачонлардир бўлган-у, сўнг ўлган, деб ҳисоблаймиз. Бу қанчалик оғир бўлса ҳам, ҳар ҳолда беномусликдан, шармандалиқдан кўра яхшироқдир. Аммо масаланинг яна бир томони бор... Айтайлик, сен ҳам биздан юз ўғирдинг, яъни биз ота-оналикдан воз кечганимиз каби сен ҳам фарзандликдан воз кечдинг, бетимизга оёқ қўйдинг, гўё ота-онанг йўқ, ўлган деб ҳисобладинг. Жуда яхши. Айтайлик, олдинг ўша хотинни. Хўш, сўнг ҳолингиз не кечади, қаерда, қайси пулга яшайсизлар? Онангнинг айтишига қараганда, у хотин ясан-тусанни яхши кўрар, шаҳарма-шаҳар кезишни севар экан, саёқ ҳаётга мук кетган экан, сен қайси сармоянгга қоплайсан унинг бу эҳтиёжларини? Қоплай олмайсан, тўғрими? У эса ўзи мук кетган турмуш тарзига чек қўйишни истамайди. Унда, – отаси афтини буриштирди, – буни айтишга тил ҳам бормаиди. Демак, шундай бўлган тақдирда сенинг хотининг бошқа кимсаларнинг ҳисобига ясаниб-тусанади, шаҳар кезади, бошқаларнинг ҳисобига – тушуняпсанми? Сен бу номусга қандай чидайсан, одамларнинг кўзига қандай қарайсан? Бу Зевар хонимнинг нутқи эди, аммо бу гал жумлалар тиниш белгиларсиз, эркак кишининг овозида жарангламоқда эди. – Сен, йўқ, менинг у аёлга уйланиш фикрим йўқ, бу шунчаки муваққат, ўткинчи алоқа, дейишинг мумкин. Жуда яхши, лекин шундай бўлганда ҳам сенинг ишинг эркакнинг иши эмас. Ахир балки унинг ҳам ҳаёти

сен туфайли остин-устин бўлиб, бузилиб кетар, уни ҳам тушунишинг керак. Алоқангиз муваққат бўлса, ҳар бир муваққат нарса эртами-кечми тугайди, вақти келиб бу алоқа узилса, унинг ҳоли не кечади, у ҳам инсон-ку, уни ҳам ҳисобга ол, уни ҳам тушун-да, ахир.

Отасининг гаплари Заур учун ҳам кутилмаган бир оҳанг касб этди, энди унга отаси муайян бир мулойимлик билан аяб, ҳатто жумлалар орасида тўхталиб, тиниш белгиларини ҳам ўз ўрнига қўйиб гапираётгандек туйилар эди.

– Гапимга қулоқ сол, ўғлим. У аёл ҳақида кўп гап юрибди. Қайси рост, қайси ёлғон – буни билмайман, бу менинг ишим ҳам эмас. Аммо менга бир нарса аён – у бизнинг тенгимиз эмас. У бутунлай бошқа уянинг қуши. Сенинг қаршингдан бундай аёл чиқмаслиги керак эди... Биз сени шу мақсадда улғайтирмаган эдик... Биз – онанг ҳам, мен ҳам – фақат сенинг келажагингни ўйлаймиз, сенинг бахтли бўлишингни истаймиз, ҳаётда бундан каттароқ мақсадимиз ҳам йўқ... Бахтли бўлишнинг эса битта йўли бор: ҳаётда инсон ўз олдига аниқ мақсадлар қўймоғи ва бу мақсадларга ноил бўлиши учун жон куйдирмоғи керак... Бу мақсадлар нима – иш, фойдали меҳнат, шунингдек, покиза, мустаҳкам оила... Оила сени ишдан, фаолиятдан чалғитмаслиги, аксинча, ишинг, фаолиятинг самарали бўлиши учун ҳар тарафлама шароит яратмоғи лозим... Мен тушунаман, йигитчилик, фалон-пистон дейсан. Аммо сен йигитчилик кайф-сафосини керагидан ортиқроқ сурдинг, менимча. Мен на сенинг ёшингда, на ундан кейин сен кўрганларни кўрганим йўқ... Аммо ҳар бир нарсанинг ўз вақти, ўз меъёри бор... Сен энди бу кайф-сафолар, дилхушликлар билан бутунлай видолашмоғинг, ўз келажагинг ҳақида жиддий ўйлаб кўрмоғинг керак. Биринчи навбатда, номзодлик диссертацияси ҳақида... Шуни яхши билки, гўё бир ярим йил арзимас фурсат, аммо ҳамма нарса ана шу кечикишдан бошла-

нади, номзодликни кечиктирсанг, докторлик ҳам фалон йил сурилади. Оила дегани ҳам шундай... Ҳар нарсанинг ўз вақтида бўлгани яхши. Бир ойдан кейин уйинг битади. Онанг билан менинг орзуим – бу уйга сенинг янги оиланг билан бирга кўчишингни, пок номусли бир қиз билан турмуш қуришингни кўриш.

Балки отасининг бу сўзлари вақти келиб унут бўлар, аччиқ хотиралар ҳам эсдан чиқарди, жароҳатларнинг ўрни ҳам аста-секин битиб кетарди, аммо отаси охирида бир жумла илова этдики, шу бир жумла ҳамма нарсани ҳал қилади – айтмаслиги, гапирмаслиги керак эди отаси бу жумлани:

– Менга «Волга» ваъда беряптилар, – деди отаси, – машинани сенга тўй совғаси сифатида оламан. Умид қиламанки, тўйингни ҳам узоқ кутмасак керак.

Айтмаслиги, гапирмаслиги керак эди отаси бу сўзларни. Ахир Заур «Волга»ни кўпдан бери орзу қилиб юрганини биларди у. Ҳатто кечалари унинг тушларига кирарди бу машина. Айтмаслиги керак эди отаси бу жумлани. Таҳминадан воз кечиш баҳосига бериладиган порани таклиф қилмаслиги керак эди.

– Яна бирор гапинг борми, ота? – сўради Заур.

– Қанақа гапим?

– Менга айтадиган яна бошқа гапинг йўқми, деяпман? Мажид шубҳа билан:

– Йўқ, – деди.

– Жуда яхши. – Отасининг севимли ифодасини такрор қилди у. – Мен сенинг гапларингни диққат билан эшитдим. Мен ўғлингизман, ҳар иккингизни – онамни ҳам, сени ҳам жуда яхши кўраман. Аммо на илож, тақдир шу экан. Ким нима деса деяверсин, менга ҳеч аҳамияти йўқ. «Волга» таклиф этганинг учун катта раҳмат. Аммо мен сенинг «Москвич»ингни ҳам қайтариб бераман, мана, калитлари... Эгнимдаги мана шу костюмдан бошқа ҳеч нарсаси олмайман... Яхши қолинглар...

Мажиднинг ранги пахтадек оқарди, тили тутила-тутила:

– Даф бўл, – деди, – йўқол кўзимдан, даф бўл ўша фоҳишанинг ёнига!

Заур онаси билан хайрлашмай чиқиб кетди...

ЎНИНЧИ БОБ

*Эй маҳ, манимла дўстларим душман айладинг,
Душман ҳам айламаз бу ишиким, сан айладинг.*

Тупроқ бағридан, ернинг қаъридан ёруғликка бўй чўзган майса каби, гиёҳ каби Заур уйқунинг ғофил, рўёли оғушидан тонгга талпинарди...

Тўр пардали деразалардан қуёшнинг қия шуъласи тимсолида хонага кириб келган эди субҳи анвар... Ошхонадан лаззатли ҳидлар тимсолида хонани тўлдирган эди субҳи анвар... Қаердандир эшитилаётган шивир-шивирлар, кулгилар, севинчли саслар билан, радионинг тонгги концерти билан қорилиб, хонага тўлиб борарди субҳи анвар. Таҳмина эди шивирлаётган, кулаётган... Қўшни Мадина эди шивирлаб гапираётган, кулаётган... Тонг отганди, Таҳмина ошхонада қуймоқ пиширар, чой дамлар, Мадина билан лақиллашарди. Улар Заурдан гапирардилар. Овозининг ҳар бир товланишида сурур, кулгисида, навозишида бахтиёрлик бор эди Таҳминанинг. Унинг бу тонгги севинчлари Заур билан боғлиқ эди...

– Танбалнинг танбали экан Заур, – дерди у, – сира тургиси келмайди, – дея хонага кирди у. – Танбал, танбал, танбал, ҳой, ётсанг ишинг бўлар вой. Тур, Заурик, кун пешин бўлди-ку.

Заурнинг кўзлари ҳамон юмуқ эди, гарчи батамом уйғонмаган бўлса-да, ухлаётгани ҳам йўқ – нимхоб – нимбедор бир ҳолатда ётарди. У маконни, қаерда ётганини,

бугун қайси кун эканини, ўз аҳволини аниқ тасаввур этолмас, айни пайтда қалбини ёқимли бир тонг ҳисси, эркинлик, софлик, покизалик туйғуси тўлдирган, руҳида қандайдир енгиллик, нур бор эди, гўё ичида ажойиб бир қўшиқ янграрди унинг. Таҳминанинг овози яна узоқлашиб, энди ошхонадан эшитила бошлади:

– Уйқудан зўрға туради, ишга кечикмай деб, юз-қўлини чала-чулпа ювганича кўчага отилади. Боланинг ўзгинаси, дейсан. Худди болага қарагандай қараш керак. Ўзига қолса, эрталаб нон-чойга ҳам қарамайди... – овози тагин яқинлашди. – Хон ҳазратлари, марҳамат, турсинлар, нонушта тайёр.

Заур кулимсираб кўзини очди, керишди.

– Йўқ, жуда ёмон ўргатибдилар, эрка қилиб қўйибдилар, – яна Таҳмина ошхонада Мадинага Заурдан шикоят қиларди.

Дастлаб севишган пайтларида – инсоннинг бутун дунёсини остин-устин айлагувчи ёқимли довуллардан сўнг Заурда бир ғалати истак – Таҳминадан айрилгандан кейин дўстлари, покиза кишилар даврасида ўтириш, еб-ичиш, ўйнаб-кулиш истаги уйғонарди. Баъзи кишиларнинг ўз ишқий можароларини очиқ-сочиқ сўзлаб ўтирганларига ҳаваси келарди унинг. Ўзи зинҳор бундай гапларни гапирмас, бинобарин, Таҳмина ҳақида бирон-бир нарсани биров билан бўлишмас, ғурурланмасди. Аммо ишқий учрашувлардан кейин Заурни покиза кишилар даврасининг осудалиги ўзига тортар, чунки бу ерга – ўзига хос ҳазил-мутойибалари, умумий, ёқимли суҳбатлари, муштарак хотиралари бўлган дўстлар даврасига – Заур ичини лиммо-лим тўлдирган сиру сеҳрлар, ҳеч кимса билан бўлишиб бўлмайдиган туйғулар билан келарди. У ҳам гарчи суҳбатларга, мубоҳасаларга, ҳазил-мутойибаларга қўшилиб турса-да, бироқ фикру ёди бутунлай бошқада – Таҳминада бўлар, Таҳмина ҳам қаерда эканлигидан қатъи назар, Заурни эсга ола-

ётганлиги, учрашувларининг бахтиёр онларини хаёлан жонлантираётганлигини, у ҳам ана шу комронлик билан яшаётганлигини ҳис этар экан, фараҳларга тўларди. Таҳмина ҳам Таҳминан худди шундай ҳолга тушишини, Заур билан бўлган учрашувлардан кейин, албатта, унда Мадина билан дардлашиш, ҳасратлашиш эҳтиёжи пайдо бўлишини энди Заур англаб ета бошлади. Ошиқ бўлган киши худбинлашади, ўзи кечираётган бахтиёрлик, саодат онлари бошқаларга ҳам юқадигандек туйилади. Ҳолбуки, бошқаларнинг севинчи инсонни камдан-кам ҳоллардагина айни даражада севинтира олади, кўпинча эса инсон бошқаларнинг севинчига бегона қолади. Баъзан ҳатто ўзганинг бу севинчидан қизғанади, ҳасад қилади. «Муҳаббат – икки юракнинг шахсий иши, учинчи киши ортиқча» деган гап бор, аммо баъзан ана шу икки севишганнинг саодатига шоҳид сифатида учинчи киши лозим бўлади. Бу шоҳид кўзгу каби лозим уларга – кўзгуга боқиб ўз бахтларини кўриш учун лозим. Энди Заур билан Таҳминанинг бахтиёр кунларининг ана шундай бир кўзгуси, ана шундай бир шоҳиди пайдо бўлганди, унинг оти Мадина эди... Мадина Таҳминаларникига ҳар куни неча марталаб, саҳар-мардонда ҳам, ярим тунда ҳам кириб келаверарди. Кўпинча сайрга ҳам учаласи – Таҳмина, Заур, Мадина бирга чиқардилар...

Кўчада тасодифан дуч келган бирор кимса умумий хотираларининг қаҳрамони бўлиб чиқарди: «Эсингдами, «Озарбайжон» кинотеатрининг ёнида анави оқсоқ адвокатга дуч келган эдик: ўз-ўзига минғирлаб судда айтиладиган нутқини машқ қилаётган эди... Анави кекса аёл ёдингдами, панжара ёнида ити билан сайр қилиб юрган эди, ити нақадар ўзига ўхшарди-я, ё тавба?»

Бир сафар ярим тунда кинодан қайтаётганларида ёш бир йигитга дуч келдилар. У биноларнинг остидаги электр қутиларнинг қопқоғини очиб, нур сочиб турган рекламаларни ўчиради. Омонат кассалари, суғурта,

янги фильмлар ҳақидаги йирик шаҳар рекламаларининг ҳарфлари бир-бир сўнарни. Шундай ғалати бир касб ҳам бор экан – кечалари шаҳар рекламаларининг шуълаларини ўчириб чиқиш касби... Мўътабар оила бошлиғи оила аъзолари ётгандан кейин хоналарнинг барча чироқларини текшириб, ёниб қолганларини ўчириб чиққани каби бу йигит ҳам шаҳар чироқларини ўчириб чиқарди. Таҳмина, Заур ва Мадинанинг бу романтик касб ҳақидаги суҳбатлари анча давом этди. Таҳмина яна бошқа бир романтик касб эгасини танишини, у ҳам хиёбондаги фаввораларни тонгда ишга тушириб, кечкурун тўхтатишини айтди. Агар унинг тоби қочиб ишга чиқолмай қолса, ўша куни барча фавворалар отилмайди.

– Аммо энг мароқли касб қайси эканлигини биласизларми? – Таҳмина аввал Заурга, сўнг Мадинага боқди. – Об-ҳаво маълумоти идорасида ишлаш. Бир пайтлар мен метеоролог бўлишни қаттиқ орзу қилардим. Тасаввур қиляпсизми, ёгин-сочиндан, шамолдан хабардор бўласан, булутлар қаёқдан келади, қаерда бўрон бўлади, қачон чақмоқ чақади...

Баъзан бу сайрларда улар танишларни учратиб қолардилар ва бу танишлар ҳар учаласига – Таҳминага, Заурга, Мадинага синчковлик билан боқардилар. Ва бу кимсалар Таҳминанинг ҳар бир хатти-ҳаракатини Заурнинг онасига етказишар, Заур, Таҳмина ва Мадинанинг кечки сайрларидан уни батафсил хабардор қилишар, ярасига туз сепардилар. Зевар хонимнинг алами етти бўлиб, Таҳминага телефон қилар, оғзига келганини қайтармай тўкиб соларди... Заур буни онаси учинчими ё тўртинчи марта қўнғироқ қилганидан кейингина билиб қолди...

Бир сафар Таҳмина телефон олдида келиб, гўшкни кўтарди ва: «Ҳа, мен», деди ва шу заҳоти ранг-рўйи бирдан оқариб кетди, тили тутилиб қолди, бир муддат эшитиб тургач, гўшакни жойига қўйди.

Заур:

– Ким экан? – деб сўради.

Таҳмина:

– Адашиб тушибди, – деди.

Заур унинг ёлғон айтаётганини тушунди, аммо ҳарчанд сўраса-да, Таҳмина бошқа ҳеч нарса айтмади. Онасининг қўнғироқ қилиши мумкинлиги Заурнинг хаёлига ҳам келмасди. Унинг ёдини бутунлай бошқа нарсалар банд этган эди, у Таҳминани янада қаттиқроқ рашк қилар, Таҳмина ундан ниманидир яшираётганини сезарди. Ҳақиқатан ҳам Таҳминага тез-тез қўнғироқ қилишар, тагин қўпчилиги эркак кишилар эди... Таҳмина телефонда жуда мулойим сўзлашар, сўнг эса минғирлай бошлаган Заурга:

– Жудаям ғалатисан-да, Заурик, – дерди, – тикувчим-ку ахир бу. Сенга айтгандим-ку пальтомни қисқартиришга берганман, деб. Кечкурун кийиб кўришга бормоқчиман.

– Нима деяпсан, Заур, тиш шифокори-ку бу. Кўрма-япсанми, тишларимни даволатяпман, бугун келманг, ишим чиқиб қолди, янаги ҳафта келинг, деб қўнғироқ қилди.

Аммо иккинчи ё учинчи ҳафтасига Таҳмина гўшакни кўтарди, ниманидир эшитиб дами ичига тушиб кетди, охиригача эшитмай, гўшакни қўйди ва бир муддат ҳолсиз, сурат бўлиб қолди.

– Яна адашиб тушибдиларми? – деб сўради Заур.

– Ҳа, – деди Таҳмина ва югуриб ваннахонага кириб кетди... Заурга у ердан ўксик йиғи товуши эшитилгандай туйилди, аммо ярим соатдан сўнг Таҳмина ваннахонадан чиқиб келди, унинг чехраси очик, қайғусиз юзларида табассум жилва қиларди.

Эртаси кун яна қўнғироқ бўлди. Таҳмина гўшакни олиб паришон бир ҳолда сукутга чўмганидан Заур билдики, қўнғироқ қилган – ўша одам. Заур орқадан сездирмай Таҳминага яқинлашди, қўққисдан шиддат билан гўшакни олиб ўз қулоғига тутди. Гўшакдан аёл кишининг ғазабнок овози ва заҳарли сўзлари ёғиларди:

– Ҳой манжалақи, ҳой икки пуллик фоҳиша, сен бола-мизни биздан тортиб оламан, деб ўйлайсанми? Вой ўлигингни кўрай сенинг, вой мурдашўй ювсин ўша ҳаёсиз башарангни! – Заур дарҳол гўшакни қўйди, бу овозни у дунёдаги бошқа ҳеч бир овоз билан адаштириб юбормасди – онасининг овози эди бу.

Таҳмина қўллари шалвираб ёнига тушган Заурга ғамгин кулимсиради:

– Энди кўнглинг жойига тушдими?

Заур хижолатдан нима қилишни, нима дейишини билмасди. Зўрға мажол топиб:

– Кечаги ҳам умиди? – деб сўради.

Таҳмина оғир-оғир бош силкиди, сўнг майин овозда қўшиб қўйди:

– Ҳар куни қўнғироқ қилади. Сен бу ерга келганингдан бери ҳар куни.

У бир ойдан бери Таҳминаникида яшарди. Ўша совуқ ноябрь куни отаси билан гаплашганлари, ўз уйларида чиқиб кетган оқшом ёдида эди. Отаси билан бўлиб ўтган ўша оғир суҳбатдан сўнг онаси билан кўришмай, эшикни тарақлатиб ёпиб чиққан, бу ерга келган ва Таҳминага ҳаммасини гапириб берган эди...

Таҳмина:

– Заурик, – деди, – агар мен яхши одам, нажиб аёл бўлганимда эди, ўшанда сенга: йўқ, йўқ, азизим, ёш умрингни менга қурбон қилма, дейишим керак эди. Аммо мен ёлғон гапиришни истайман. Мен билан қолишингни истайман. Ҳатто мана шундай оғир савдолар эвазига бўлса-да қоласан... Афтидан, мен жуда ёмон одамман, ўйловсиз хотинман... На илож?..

Фақат Таҳминанинг ёнида қолганидан кейингина Заур узун кечаларнинг Таҳмина учун нақадар азобли бўлганлигини англади. Таҳмина ухлай олмас, уйқусизлик

балосига дучор эди, тонгга етиш унинг учун ҳаётнинг энг оғир азобларидан бири эди. Таҳмина кечаларнинг бу танҳолиги ҳақида Заурга кўп гапирар, «энг даҳшатли танҳолик – тунларнинг танҳолиги» дер, эри билан яшаган пайтларда тунларнинг танҳолигини янада оғирроқ ҳис қилганлигини сўйлар, «Энди эса сен – тирик ўтли бир вужуд – шу ерда, ёнимдасан, энди мен ўзимни ёлғиз ҳис қилмайман», дерди...

– Хон ҳазратлари, марҳамат қилиб кўзингизни очинг, емагингизни ётоққа келтирдилар.

Патнисда қуймоқ, қаҳва ва майдаланган каллақанд турарди... Кеча оқшом каллақандлар йўқ эди. Заур кечқурун чой ичишаётганларида дастурхонга қўйилган қандни ёқтирмаслигини айтган, Таҳмина барвақт туриб дўконга тушган, Заур уйғонгунга қадар каллақанд олиб келиб майдалаган эди. Заур ана шуларни хаёлидан ўтказар экан, чексиз бир мамнуният билан каллақанд бўлагини кулимсираб оғзига соларди. Таҳмина унинг бу мамнун табассумини кўриб кулиб юборди:

– Вой Худойим-ей, эркаклар худди гўдакларга ўхшашади-я... Арзимас бир орзунгизга етсангиз, оғзингиз қулоғингизда. Мабодо кичик бир истагингизни бажо келтирсак, бу мен учун фидо бўлишга ҳам тайёр, деб ўйлайсиз. Шунинг учун ҳам дарҳол тўрга илинасиз.

Заур қандни ютди, қаҳвадан бир қултум ичиб ютинди ва:

– Хўш, аслида ҳам шундай эмасми, мен учун фидо бўлмайсанми? – деди.

Таҳмина жавоб эвазига унга тилини кўрсатиб ётоқдан чиқди.

Заур Таҳминанинг қадам товушларини эшитарди. У эса ошхонага борар, ётоққа қайтар, эғнидаги либоси каби одми ва енгил бир куйни хиргойи қиларди, қайдан унинг эсига тушди экан бу оҳанг? Бу мунгда нурли бир саҳар ибтидоси бор эди, деворга қия тушаётган қуёш шуълалари, рангдор совун пуфакчалари бор эди. Тоза,

очик, мовий самода учаётган ранг-баранг варраклар бор эди – қайғусиз болалигининг бутун ёруғлиги, мусаффолиги бор эди ва декабрь кунларининг фавқулудда шуълавор қуёши хонани тўлдириб, гулқоғоздаги чечакларни ростдан ҳам очилтириб юборгандек эди... Қаҳва ҳам, нон ҳам иссиқ ва янги эди, қуймоқ ҳам мазали эди. Таҳмина ҳам сирли бу хонишни баъзан хиргойи қилар ва шуларнинг ҳаммаси Заурнинг саволига жавоб эди...

* * *

Эрталаблари Таҳминанинг саранжом-саришта ошхонасида нонушта қилар экан, баъзан ўз уйлари эсига тушиб кетарди. Таҳминанинг ошхонаси ҳамиша батартиб бўлар, поли қора-яшил чоркунжларга бўлинган, столнинг устида ҳам чоркунж Вьетнам қоғозсочиқлари турар, гўё деразасидан тушаётган қуёш нури ҳам тенг тўртбурчакларга бўлингандек эди. Бу ошхонанинг шинамлиги негадир Заурнинг ёдида онасининг ошхонасини жонлантирарди. Уйларидаги ошхона столининг устида ҳамиша чиркли идиш-товоқлар қалашиб ётар, Заур нонушта қилмоқчи бўлганида бу ёғ босган чиркли идишларни нари-бери суриб, кичкина жой очар, чой-нонни ўша ерга қўйиб тамадди қиларди. У жуда шошиб овқатланар, чунки атрофдаги ювуқсиз идишларга, қай гўрдан ҳам келиб бу идиш-товоқларнинг орасига тушган онасининг йирик тароғига боққанида егани оғзига келарди. Тароқда эса ҳамиша бир тутам соч бўларди...

Ошхонасининг, уйининг, уст-бошининг тозалигига, шинамлигига Таҳмина шу қадар кўп вақт сарфлардики, Заур бундан ҳатто таажжубга тушарди. Таҳмина: «Бўлмасам-чи, – дерди, – уйда тозалик энг муҳим шартдир, одамнинг аҳволи руҳияти ҳам, ўзини қандай ҳис этиши ҳам – барчаси ана шундан бошланади. Боладан тортиб каттагача – ҳамма уйнинг озодалигини кўзлаши керак. Гўдаклик пайтидан бошлабоқ шакллантириш керак бу хислатни».

Болалар тарбияси ҳақида у соатлаб сўзлай оларди... Ўғли бўлганида уни қандай тарбиялашидан (албатта, спорт билан шуғулланарди, гўдаклигидаёқ сузишни ўрганарди), қизи бўлсайди, уни қандай улғайтиришдан (қўғирчоқдек безантириб қўярдим уни, қомати гўзал бўлсин учун уч ёшидан балет мактабига берардим) жуда кўп сўз очар, менинг болаларим дунёнинг энг озода, энг гўзал болалари бўлур эди, деб қўярди.

Аммо баъзан бутунлай бошқача гапирарди... «Жуда кўп болаларим бўлишини истайман, – дерди, – барчаси бетартиб, кир-чир бўлсин, бу уйнинг тўс-тўзонини чиқарсинлар, айни пайтда бу болалар Заурники ҳам бўлсин». Ҳар иккаласи – Заур ҳам, Таҳмина ҳам – кун бўйи улар тўзғитган нарсаларни тартибга солсинлар, кирларини ювсинлар, ортларидан тозалаб юрсинлар, ҳолдан тойиб йиқилиб тушсинлар, лекин ана шулардан қатъи назар, тагин бир-бирларини севсинлар. Уззукун болалар билан ўралашиб, охири уларни ухлатсинлар ва улар ётгандан кейин яна бир-бирлари билан қовушсинлар – ҳақиқий муҳаббат ана шунинг ўзи – турмушнинг, ҳаётнинг кундалик майда-чуйда ташвишларидан, азоб-азиятларидан, кир-чирларидан, икир-чикирларидан холи бўлгач, аввалги қизғинлигида қолган муҳаббат ҳақиқий муҳаббатдир, йўқса, шунчаки «мен сенинг қурбонинг бўлай», дейишнинг нима қадри бор?

– Сен ҳеч эшитганмисан, Заур, гўдаклар онанинг қорнида ётганда туш кўрар эмишлар... Нималарни туш кўришларини билсам эди, ахир улар дунёдан бутунлай хабарсиз бўладилар-ку, туш кўргулик на хаёллари, на тасаввурлари бор. Бироқ илмий, тиббий текширишлар гўдакларнинг она қорнида ётганларида туш кўришларини тасдиқлаган, ўзлариям, биласанми, қай тариқа уйкуга кетармишлар – она юрагининг гупиллаши остида... ёнгинасида... бу овоз ноғора овозидек янграб туради. Шундай бир тажриба ўтказдилар: она юрагининг гупиллашини

магнитофонга ёзиб, янги туғилган чақалоқнинг қулоғи тагига қўйибдилар, у эса ўша заҳоти ухлаб қолибди... Эҳ, Заурик, афсуски, мен ҳеч қачон она бўла олмайман.

– Унда нега бола асрамайсан? – деди Заур. «Асрамай-миз» эмас, «асрамайсан». Бу фикр ҳар иккаласининг – Заурнинг ҳам, Таҳминанинг ҳам айни бир пайтда хаёлидан ўтди...

Таҳмина биров сукутдан сўнг:

– Биласанми, – деди, – менинг ҳам хаёлимга келганди бу. Аммо ҳеч қачон бундай қилмаслик қарорига келдим. Ахир биласанки, Заурик, мен бир жинниман, феълим ўзингга маълум, уч кун, бир ҳафта, қўйки, бир ой у болага боғланган бўлардим, ўз туққанимдан ортиқ кўрардим. Аммо ҳар сония, ҳар дақиқа у менинг болам эмаслигини ҳам ҳис қилиб турардим. Бунинг устига, бирдан у боланинг ўз ота-онаси чиқсаю, фарзандини, масалан, эртаклардаги каби «курагидаги бир дона холидан таниб қолса» деган кўрқувдан юрагим ёрилган бўлар эди. Ёки ота-онаси ҳам чиқмади дейлик, аммо дилозор бир кимса кунларнинг бирида болага ҳақиқатни айтиб қўйса... Ёхуд ўғил бола бўлса, бир кун уйланади, ўшанда хотини унга албатта бу сирни очади – бу сенинг туққан онанг эмас, дейди. Хотини бўлмаса бошқа бир кимса, ахир бундай «хайрихоҳлар» оз эмас-ку, менинг хуш кўрмаган кишиларим, душманларим бор-ку, ахир, масалан, сенинг онанг, – Заур қизариб кетди, – ёки бошқа бир кимса мени куйдириш учун, қасос олиш учун ҳақиқатни, албатта, айтади болага. Тасаввур қиляпсанми, демак, мен умр бўйи игна устида тургандек яшайман, «ҳар дақиқа, ҳар кун –бугун ё эрта бола ҳақиқатни билиб қолади» деган ваҳимада бўламан... Демак, у ўз боламдек бўлмайди. Мен эса у том маънода ўз болам бўлишини истайман, бироқ менинг...

– У яна биров сукутга чўмди, сўнг қатъий қўшиб қўйди: – Йўқ, бегонанинг боласи – бегона. Меники бўлолмайди... Худди сен каби, Заурик... Ахир сен ҳам меники

эмассан... Эртами-кечми сендан айрилиб қоламан... биламан, ахир...

Бу суҳбат Заур Таҳминаникига кўчиб келган илк кунларда бўлиб ўтган эди. Заур юрагининг қайдадир пучмоқликларида яшириниб ётган бир ҳиснинг, қалбида мудраб ётган бир туйғунинг Таҳмина томонидан бу қадар аниқ ифодаланиши ғалати эди. Бир нарса дейиш маҳол эди... Улар икковлашиб ичкилик ичганларида ҳам Таҳмина ҳамиша стол устига учинчи қадаҳни қуйиб қўярди: бу сеники, бу меники, бу эса бизнинг айрилиғимизники... Учрашувларининг илк кунидан бошлабоқ истиқболдаги айрилиқлари ҳам улар билан бирга яшарди, бу айрилиқ кундан кунга катталашар, кун сайин уларга яқинлашиб келмоқда эди.

Суҳбат бутунлай бошқа нарса ҳақида – ҳақиқий ва сохта ғурур ҳақида эди. Ҳақиқий ғурур, менимча, бобонгнинг бобоси ким бўлганлигига, авлод-аждодингга, қонингга боғлиқ эмас... – дерди Таҳмина. – Ҳақиқий ғурур инсон кўзининг тўқлигидан, ўзини тутишидан, ички маданиятидан кўриниб туради. Ҳақиқий мағрур ва зиёли кишини мен қадам олишидан танийман, одамнинг қадам босиши унинг борлиги, ўзлиги, инсонлиги ҳақида жуда кўп нарсаларни айтиб туради. Масалан, Мухторни олайлик.

Бирга яшаётганларидан бери Заурнинг қонини қайнатган нарсалардан бири Мухтор ҳақидаги суҳбатлар эди. Бунинг устига, тинимсиз телефон қўнғироқлари. Ҳаммадан кўп қўнғироқ қиладиган ҳам шу Мухтор эди.

Заур таажжуб билан:

– Кун бўйи идорада биргасиз, кун бўйи гаплашганларингиз етмайдими, тағин уйга келишинг биланоқ яна бир соат телефонда лақиллашасизлар? – деди.

Таҳмина кула-кула:

– Заурик, нега тушунмайсан, ахир, – деди. – Идорада ҳамма иш билан машғул, суҳбатга, ғийбатга вақт бўл-

майди. Шунинг учун ҳам телефонда ғийбатлашамиз. Мухторнинг ҳам ғийбатга суяги йўқ. Нима десанг де, бу орамиздаги гап, хотинлар ёмонотлиққа чиққан, аммо эр-каклар ғийбатни аёллардан кўра кўпроқ ёқтирадилар. Менинг дўстларимнинг кўпчилиги...

Заур унинг сўзини бўлди:

– Менинг дўстларим, менинг дўстларим, – деди зарда билан, – жудаям кўп сенинг дўстларинг... Ёдда тут, одам кўп дўст орттирса, охирида биттаям ҳақиқий дўсти қолмайди.

Таҳмина совуқ бир тарзда:

– Нима, ўзингни назарда тутяпсанми? Бу менга таҳдидми? Ёки огоҳ қилиб қўяяпсанми? – деди.

Заур:

– Қандай хоҳласанг, шундай тушун, – деди. Бу уларнинг илк тўқнашувлари эди.

Таҳмина индамади. Жимгина кийиниб, ҳеч нарсга демай чиқиб кетди. Заур унинг қаёққа кетганини биларди, кечқурун унинг кўрсатуви бор эди, ярим соатдан сўнг Заур телевизорни ёқди ва экранда Таҳмина пайдо бўлди. У тунги кўрсатувларнинг ҳаммасини томоша қилди ва кўрсатувлар орасида эълонларни ўқиган Таҳминани кўрди... Охирги кўрсатувнинг тугашига йигирма дақиқача қолганида Заур кийиниб кўчага чиқди, машина ушлаб, телестудияга келди. Биринчи қаватдаги хоналарнинг деразаларидан экраннинг зангори шуъласи кўринар ва Таҳминанинг овози эшитиларди... Таҳмина кўрсатувлар тугаганини эълон қилди, ҳаммага «тунингиз хайрли бўлсин», деди... Беш-ўн дақиқадан сўнг Заур Таҳминанинг троллейбус бекати сари шошиб бораётганини кўрди. Заур уни чақирди, Таҳмина Заурни кўриб жилмайди. Улар кучоқлашдилар, ичида йўловчиси йўқ тунги автобусга ўтирдилар. Автобус уларни Таҳминанинг уйига – уларнинг уйларига олиб кетди...

* * *

– Сен мени рашк қилмаслигинг керак, Заурик, – қоронғиликда унинг пичирлашлари гўё сўзларга алоҳида бир маъно бахш этар, ҳақиқат бор бўйи билан намоён бўларди; бу сўзларга ишонмай бўлмасди, – рашк қилиш, биласанми, нимани кўрсатади, бу билан сен ўз заифлигингни эътироф этган бўласан. Ҳеч кимдан рашк қилмаслик – ҳаммадан кучли бўлиш демакдир. Мен сенинг кучли бўлишингни истайман, Заурик, ҳаммадан кучли... Ўзингга ишонишинг керак.. Менга ҳам, Заурик... Ишон менга... Мен сенга хиёнат қилмайман... То биз бирга эканмиз...

* * *

Оқшом чоғлари кўпинча мусиқа тинглардилар. Таҳминанинг жуда кўп мусиқий ёзувлари бор эди, аммо уларнинг ёзилишида ҳеч бир тартиб-қоида йўқ эди. Таҳмина турли-туман мусиқий парчаларини – фақат ўзи севганларини ёзиб олган эди. Кўпинча у ёлғиз қолиб, мумтоз ашулаларни ҳамда «Лайли ва Мажнун» операсини тинглашни яхши кўрарди... Ҳар оқшом бироз рақс тушишни ҳам севар, вазмин оҳангли жаз мусиқаси – блузларни кўяр ва хонанинг торгина саҳнида Заур билан кўлтиқлашиб узоқ рақста тушардилар. У кўзларини юмиб олар, узун сочларини Заурнинг елкаси оша куракларига ташлаб, кўллари билан Заурнинг бўйнидан қучоқлаб оларди.

Кўпинча халқ қўшиқларини кўяр, ҳар бир қўшиқ унинг қайсидир бир хотираси билан боғлиқ эди... Мусиқага алоҳида бир эътибор билан қарар, Заур уни ташлаб кетгач, мусиқа ўзининг охирги ва ягона паноҳи бўлиб қолишидан сўз очарди. «Ўшанда мени мусиқа қутқариб қолади, – дерди у, – йўқса, ё ўламан, ё ичкиликка берилиб кетаман». «Кўчаларга сув сепаман», «Сендан менга ёр бўлмас», «Омон овчи», «Панжарадан тош келур», «Кирдим ёрнинг боғчасига», «Гапирсанг ёна-ёна», «Қорагила»

кўшиқларини, кўпинча эса «Лочин» кўшиғини соатлаб тингларди... Қалбининг энг теран, энг сирли ҳисларини, сўз билан ифодалай олмайдиган туйғуларини гўё бу кўшиқларнинг оҳанглари, сўзлари ифода этарди. Бу сўзлар – муҳаббат, айрилиқ, қайғу, умид ҳақидаги куйларнинг бу сўзлари, дунё каби қадим ва абадий бу сўзлар гўё Таҳмина юрагининг, вужудининг тубидан, энг теран, энг сирли гўшаларидан қайнаб чиқарди.

– Заурик, қара, қанчалар содда ва гўзал: «Кўчаларга сув сепаман, ёр келганда чанг бўлмасин». Заурик, қара, бир пайтлар қандай севганлар-у, энди қандай севадилар. Масалан, сен мен учун чанг бўлмасин деб, кўчаларга сув сеп оласанми?

– Бокуда бу мумкин эмас, – дерди Заур. – Кўчанинг бу бошига сув сепиб келгунингча хазри⁸ нариги бошини тўзонга тўлдиради.

– Эҳ, руҳинг йўқ сенинг.

Бошқа кўшиқ янграр, Таҳмина ҳам энди бошқа савол берарди:

– «Кўй, мени ўлдирсинлар бир қорақўз қиз сабаб». Заурик, бир қорақўз қиз учун сени ўлдиришларига рози бўласанми? Ўлимни қўйиб турайлик, Худо сақласин, ўлдириш ҳам ишми, аммо айт-чи, масалан, севган қорақўз қизинг учун жиндай қийинчиликка, азоб-уқубатларга рози бўлармидинг?

– Маълуминг бўлсинким, мен бир қорақўз қиз учун кўпгина қийинчиликларга, азоб-уқубатга чидайман...

– Эҳ, Заурик, ҳеч нарсага тушунмайсан. Қалбнинг бепоёнлигига қара: «Кўй, мени ўлдирсинлар. Бир қорақўз қиз сабаб». Манави сўзларни биласанми, эшит: «Бир уйдаки сендек гўзал бўлмаса, ул уй вайрон бўлиб, таланмоқ керак». Заурик, бу сўзлар халқининг тафаккурини юзлаб қалин илмий китоблардан ҳам яхшироқ ифодалайди...

⁸ Хазри – шимолдан эсадиган шамол.

Магнитофондан кўшиқ янгради: «Сендан менга ёр бўлмас» ва Таҳмина Заурнинг кўзларининг ичига тикилиб такрор этарди: «Сендан менга ёр бўлмас». Заур чиндан ҳам таажжубланарди. Ўзи севган, аммо ҳозиргача бу қадар диққат қилмагани халқ кўшиқлари Таҳмина билан муносабатларидаги энг теран, энг мубҳам туйғуларни шу қадар очиқ-ойдин, шу қадар таъсирли ва ёниқ, шунчалар тўғри ва аниқ ифода эта олишидан таажжубланарди.

*«Панжарадан тош келур, ой бари боқ, бари боқ,
Хумор кўздан ёш келур, ой бари боқ, бари боқ,
Сени менга берсалар, ой бари боқ, бари боқ,
Оллоҳга ҳам хуш келур, ой бари боқ, бари боқ...»*

Таҳмина бу сўзларни ҳам такрорлади:

– Ростдан ҳам, Заурик, сени менга берсайдилар, Аллоҳга ҳам хуш келарди, – дерди. – Аммо на иложки, сени бермайдилар менга. Икки дунёда ҳам бермайдилар, буни биламан ахир...

*Папиросинг ёна-ёна,
Ўт тушди ширин жона.
Бир куни ташлаб кетарман, ай гулим,
Қоларсан ёна-ёна...*

Бу кўшиқдаги таҳдид ҳазиломуз бир таҳдид эди, аммо бу ҳазилнинг остида аччиқ ва муқаррар бир ҳақиқат бор эди.

Наҳотки қачондир, жуда олис пайтларда яшаган инсонлар уларнинг – Заур билан Таҳминанинг ҳозир кечираётган туйғуларини айнан улар каби туйганлар, шу қадар гўзал ва содда сўзлар билан, аниқ ва боқий муסיқаларда ифода эта олганлар?.. Ҳисларнинг ёши, тарихи йўқдир, инсонлар ҳамиша ҳамма ерда айнан бир хил туйганлар, муҳаббат, рашк, оғриқ, севинч, гумон, изти-

роб, умидсизлик, ҳасрат каби айнан бир хил туйғуларни бошларидан кечирганлар ва айнан бир хил натижаларга – «сендан менга ёр бўлмас» деган қарорга келганлар, бу қарорнинг ўзида аччиқ бир ёлғон, тескари бир ишва бор, нега энди сендан менга ёр бўлмас? Менинг сендан бошқа, сенинг эса мендан бошқа ёринг бўлиши мумкинми? Албатта йўқ. Биз бир-биримиз учун яратилганмиз, ким ҳам бизни ажрата олади? Албатта, биз бир-биримизникимиз, «сендан менга ёр бўлмас...»

«Лочин» қўшиғи янграганда эса Таҳмина ҳамиша йиғларди. Бу қўшиқ қалбининг Заурга маълум бўлмаган қайсидир торларини титратар, кўзлари тўлиб келар, ёноқларидан томчи-томчи ёшлар оқарди. Нега, нима учун ахир бу сўзлар Таҳминага бу қадар кучли таъсир қиларди: «Совчилари ўлибди. Ўзи совчи бўлган ёр...»

* * *

Таҳминаникига келгандан бери илк бор маошини олиши биланоқ Заур бозорга тушди... Маошнинг тенг ярмини харжлаб мева, писта-бодом, кишмиш, гул ва ҳатто гўшт ҳам олди. У қандайдир ҳозиргача туймагани бир ҳис, рўзғордорлик ҳиссини туяр, зинапоялардан севиhib, шоша-пиша кўтариhib борарди. Таҳмина севинчига сув сепмасмикан? Таҳмина икки кило гўштни у ёқ-бу ёғини айлантириб кўрди, афтини буриштириб:

– Одам ҳам шунақа гўшт оладими, – деди. – Турган-битгани шақиллаган суяк билан чандир. Бозор қилиш қаердан ҳам эсингга тушиб қолди? Менга айтганингда-ку, Фозил деган танишимнинг олдига юборардим, у доим менга гўштнинг яхши жойидан олиб қўяди... Уйда сени ёмон ўргатган эканлар, умрингда бозор қилмаган бўлсанг керак?

Заур жаҳл билан:

– Рост, – деди, – бозорда таниш қассобим йўқ.

– Йўқлиги кўриниб турибди, бўлганида бола каби алдаб қўлтиғингга тўртта суякни солиб юборармиди?

Заур индамади, қовоғини солиб олганича оқшомга қадар Таҳмина билан гаплашмади.

Оқшом телевизор кўриб ўтирганларида ҳам бир-бирига «ғинг» дейишмади. Телевизорда тўй ҳақида кўрсатув бериларди... Таҳмина қўққисдан Заурга мурожаат қилиб қолди:

– Заурик, биласанми, менинг ҳам тўйим бўлишини истайман. Бўлганда ҳам худди ота-боболаримиз одати бўйича: аввал совчилар келсин, розилик олсинлар, кейин унаштириш, сўнг тўй... Узун оқ кўйлак, чолғучилар, келин ҳаваси, кўзгу, шамлар...

У Заурнинг кўзларининг ич-ичига боқиб жим қолди, сўнг яна сўзлай бошлади. Заур шунисига лол қолдики, Таҳмина унинг хаёлидан кечаётган энг оний фикрлар, тушунчаларни ҳам моҳирлик билан очиқ китоб каби ўқий олар, бу фикрлар, тушунчаларни ҳатто Заурнинг ўзи ҳам бу қадар очиқ-равшан ифода эта олмасди.

– Заурик, биламан, сен буларнинг барчасини бошингдан ўтказасан. Совчи ҳам жўнатасан, унаштириш ҳам, тўйнинг ҳам бўлади. Аммо, Худо ҳаққи, сенинг Спартак билан қайноға-куёв бўлишингни ҳеч тасаввур қила олмайман.

Заур юзини четга бурди.

Таҳмина жиддий туриб:

– Бир нарсани айтайми? – деди. – Кўп ҳам юзингни бураверма. Нима бўпти, айтишларича, ростдан ҳам гулдай қиз эмиш. Ҳалолинг бўлсин. Умуман, сиз эркакларнинг феълингизга ҳеч тушунмайман, ўзларингизни гўё осмону фалакда деб ҳисоблайсизлар, «уйланаман, уйланмайман, ёқтираман, ёқтирмайман...» Гўё уйланиш билан аёлларни бахтиёр қилиб қўядигандай.

Заур сигарет чиқарди, гугурт чакди, гугуртнинг сиридан бир зарра чакнаб чиқиб, уйнинг бурчагидаги каттакон қизил пуфакка тегди. Таҳмина:

– Вой, нима қилиб қўйдинг, – дея сапчиб турди, пуфак ёрилган эди.

* * *

Кейинчалик Заур буларнинг барчаси қайси пайт, қачон бошланганини аниқлашга уринар, бироқ муаяйн бир фикрга келолмасди. Балки навбатдаги телефон кўнғироқларидан бири бўлганида бошлангандир. Таҳмина қайсидир таниши билан узундан-узоқ гаплашар, Заур эса ошхонада сигарет чекар, ғазабини ичига ютиб, Таҳминанинг дангал ҳазиллар қилишига, жарангдор кулгиларига кулоқ соларди... Ўшандан бошландими? Ё бошқа бир гал – Таҳмина ўзини ёмон ҳис қилар, мазаси қочган эди, бозорга Заур борадиган бўлди, ҳамма нарсани олиб қайтгач эса Таҳмина унинг харжидан кула бошлади, «қўлингдан ҳеч иш келмайди, – деди, – нималарни кўтариб келдинг, сенга айтгандим-ку, ахир. Фозилнинг олдига бор, менинг номимдан илтимос қил, яхши еридан берсин...»

Заур ўлиб қолганда ҳам Фозилнинг олдига бормасди. Таҳмина унинг номини айтгандан бери Заур бу гардани йўғон, юзидан қон томиб турган, мўйловдор қассобни кузатарди, келишганроқ аёлларга, қизларга гўшт берганда Фозилнинг оғзидан сўлаги оқиб кетарди.

Баъзан Заурга Таҳмина қасддан унинг ярасини тирнаётгандек заиф жойига тегиб кетаётгандек туйиларди... Кўчада Заур бирон-бир машинага узоқроқ тикилиб қолдими, Таҳмина дарҳол масхара қилишга тушарди. «Ҳа, нима бўлди, «Москвич»инг эсингга тушиб кетдими? Падари бузрукворлари эрка ўғилчаларини жазоладилар – овунчоғини тортиб олдилар шўрлик болакайнинг». Бу жумлаларнинг ифода тарзи, «ўғилча, болакай» сўзлари Заурни жаҳл отига миндирарди. У жаҳли тобора ортиб бораётганини, ичида тутаб ётган ғазаб уни қаттиқ бўғайтганини ҳис этар, бундай дақиқаларда Таҳминадан ҳам нафратланарди. Балки бу ҳис бошқа бир кун – Таҳмина Мадинанинг ёнида Заурнинг онасидан сўз очган кундан, онаси энди Таҳминани уйдагина эмас, балки идорада

ҳам тинч қўймаётганидан, у ерга ҳам телефон қилаётганидан гап очган кундан бошлангандир. Мадина «Зевар хоним қўнғироқ қилганда, кошки, бирон марта телефонни мен олсайдим, жазосини берган бўлур эдим», деди. Заур ўзини зўрға тутиб қолди, бутун вужудини ғазаб чулғаб олган эди, у фақат Мадинага эмас, Таҳминага ҳам оғзига келганини тўкиб солишини истарди. Ахир ҳар ҳолда гап онаси ҳақида кетаётган эди-да... Тўғри, онасининг қилмишлари одобдан эмасди, аммо ҳар ҳолда уларнинг ички оилавий масалаларига аралашиб Мадинадек бутунлай бегона аёлнинг ҳам иши эмасди. Яхшики, Мадина ортиқ бирор сўз айтмади ва умуман бу мавзуга қайтмадилар, аммо ўшанда Мадина унинг онаси ҳақида яна бир оғиз бирон нарса деса эди, Заурнинг ғазабдан портлаши тайин эди...

Буларнинг барчасидан аста-секин муайян бир фикр, бир ҳис уйғониб келар, айтганларидек тома-тома кўл бўлаётган эди. Бир кун Заур негадир онасини қаттиқ соғинди, кўнгли паришон бўлди. Таҳминанинг шинам, озода ошхонасида кечки овқатни еркан, кўз олдига онасининг чиркли, фэйзсиз ошхонаси намоён бўлди, хаёли қочди. Таҳмина дарҳол буни пайқади, аммо Заурнинг руҳини кўтариш, тасалли бериб, овутиб, унинг кўнглини овлаш ўрнига, аксинча, терслиги тутиб, истехзо билан масхара қила бошлади:

– Ҳа, нима бўлди, болакайнинг кўзлари олисларга тикиляпти? – деди. – «Москвич» ёдларига тушди, шекилли?

У қасддан шундай дер, атай Заурнинг интизорлигини, ота-онасига бўлган соғинчини «Москвич» билан, маҳрум бўлган роҳат-фароғатлари билан, кезиб юришлари билан боғламоқчи бўларди.

Заурга Таҳмина гўё уни фақат «Москвич»дан рашк қилаётгандек туйиларди. Ўзи Таҳминани бу қадар азоб-азият билан ҳаммадан рашк қилгани ҳолда, Таҳмина уни ҳеч кимдан рашк қилмаслиги ғарибона бир ҳол бўлиб туйи-

ларди. Заур яна шуни ҳам билардики, Таҳмина унинг ўтмишидаги муҳаббат тарихидан, ҳатто Таня исмли спортчи қиздан ҳам хабардор эди, аммо ҳеч қачон Заурнинг на кечмишдаги, на ҳозирги, на келажакда рўй бериши мумкин бўлган алоқаларидан заррача рашк қилмасди.

Бунинг сабаби нима бўлдикин? Баъзан Заурга Таҳмина уни севмайдигандек, шунинг учун ҳам ўзини бегона каби тутаётгандек туйиларди. Гоҳида эса, йўқ, Таҳминанинг феъли шунақа, у умуман, рашк қилишга қодир эмас, деб ўйларди. Бир гал бу ҳақда гап очилганда Таҳмина ҳазилга бурди:

– Биласанми, Заур, – деди, – мен шунақанги аёлларданманки, ҳеч кимни рашк қилмайман, аксинча, ҳамма мени рашк қилади... Масалан, дейлик, сен бошқаси билан бўлиб кетдинг, хўш, ўшанда мени унута оласанми?

Дарҳақиқат тўғри, деб ўйларди Заур, «эркакни бир хотин дардидан бошқа бир хотин қутқара олади», дейдилар. Таҳминанинг дардидан қутқарадиган хотин бор эканми бу дунёда?

Баъзан муқаррар айрилиқлари ҳақида Таҳмина совуққонлик билан очиқ-ошкора гап очиб қоларди... Оқшомларнинг бирида Таҳмина ким биландир телефонда узундан-узоқ гаплашиб бўлгач, Заур яна уни сўроққа тутди: ким билан гаплашдинг, нега бунчалик узоқ сўзлашдинглар, нима ҳақда бу қадар кулишдинглар?

Таҳмина ўзини тутолмай қолди:

– Менга қара, Заур, – деди, – роса тинкамни қуритдинг. Бас-да, энди... Жонимни бўғзимга келтирдинг бу шубҳаларинг билан. Мендан нима истайсан, жоним? Бирга яшаяпмиз, менинг уйимдасан, ҳамиша ёнингдаман, яна сенга нима керак, ҳеч тушунмайман... Балки мени қулфлаб қўйарсан, остонадан кўчага чиқармассан-а? Бир йўла телефонни ҳам кесиб ташларсан? Нима қарзим бор сендан? Оила қурдингми мен билан. Уйландингми менга, ё болам борми сендан? Менинг йўлимда қандай қурбон-

лар бердингки, бу қадар кўп нарсани талаб қиласан? Уйингни ташлаб келганинг билан кўп ғурурланма. Машинадан кечганинг – зўр фидокорлик! Қўрқма, қайтасан ўша уйингга, машинангни ҳам қайтариб берадилар сенга. Онаси ўпмаган қизга уйлантириб ҳам қўядилар сени...

Заур умрида Таҳминани бу қадар аччиқ, тили заҳарга айланган ҳолда кўрмаган эди, гўё унинг юз-кўзидан олов сачрарди. Аммо у бирдан жим бўлиб қолди, ўзини босиб олди, сушт тортди ва ҳорғин қиёфада, юмшоқ овозда гапини якунлади: – Чиқиб кетганингдан сўнг нима қолади сендан менга? – Кўзи Заур гугурт чаққанида ёрилган, бир чеккада бужмайиб ётган пуфакка тушди, – фақат мана шу шар, – дея кулимсиради, – уни ҳам ёриб қўйдинг...

Заурнинг ҳаёт-мамоти қуриб қолган, нима қилишини билмасди. Ҳозир нима қилса, тузукроқ бўлишини билмасди: туриб Таҳминани эркаласинми, ундан узр сўрасинми ёки бир сўз ҳам демасдан, бу уйдан чиқиб кетсинми...

Таҳмина сигарет ёндирди, ичига ютоқиб тортиб, тутунни ҳавога пуфлади ва Заур томонга ўгирилиб:

– Бизнинг муносабатларимиз мана шу тутунга ўхшайди, – деди ва қўл силкиб тутунни ҳайдади, – кўряпсанми, ҳеч нарса йўқ...

ЎН БИРИНЧИ БОБ

Кўнгилда минг ғамим бордурки, пинҳон айламак ўлмаз,

Бу ҳам бир ғамки, эл таъниндан афғон айламак ўлмаз.

На мушкул дард ўлурса, вор эрур оламда дармони,

На мушкул дард эмиш ишқингки, дармон айламак ўлмаз.

– Неча ёшдасиз?

– Бунинг нима дахли бор?

– Дахли бор-да. Ёш бола эмассиз, ўз хатти-ҳаракатингизни назорат қилишингиз, жамият олдидаги масъулиятни ҳис этишингиз керак.

– Жамиятнинг бу ерда нима дахли бор ахир?

– Нега дахли бўлмас экан. Биз ҳар хил сигналлар оляпмиз. Бу сигналлардан муайян хулосалар чиқаришимиз лозим. Бизнинг комсомол ташкилотимиз ҳатто сизнинг масалангизни бюрога қўймоқчи бўляпти... Сизнинг ўзингиз ҳам, менимча, бюро аъзосисиз, тўғрими?

– Ҳа.

– Кўряпсизми. Сиз комсомол бюросининг аъзосисиз, бошқаларга намуна бўлиш ўрнига ўзингиз бунақанги нолойиқ ишлар қилиб юрибсиз. Фақат комсомолларгина эмас, идорамизнинг бошқа мўътабар ходимлари ҳам сизнинг хатти-ҳаракатингиздан жуда норози бўлишяпти.

«Дадаш», дея ўйлади Заур дарҳол.

– Ўртоқларнинг фикрича, сизнинг бу хатти-ҳаракатингиз жамоамизга доғ туширади, ёшларнинг ахлоқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатади, умуман бу бизнинг ахлоқ кодексимизга зиддир.

– Мен ариза бериб ишдан кетишим мумкин.

– Ҳа, бўпти, ҳаддингиздан ошманг. Мен жамоанинг фикрига бефарқ қарай олмайман... Сиз ҳам ҳали ёшсиз. Бутун ҳаётингиз олдинда, келажагингиз порлоқ бўлиши мумкин, агар ҳозирданоқ ақлингизни йиғиб олсангиз, бемаъни ҳаракатларга йўл қўймасангиз, агар сиз...

Заур унинг сўзини охиригача эшитмай, хонадан чиқиб кетди.

Заур эшикни ўз калити билан очиб ичкари кирди, ҳозиргина ёзиб келган аризасининг – ишдан бўшаш ҳақидаги аризасининг ҳар бир сўзини хаёлидан ўтказди... Хўш, энди қаерга ишга киради? Ишга кириш учун унга ёрдам бериши мумкин бўлган таниш-билишларини эслашга тутинди... Геология экспедицияларининг бирига қўшилса бўлади, бу ҳақда ўйлаган заҳоти Озар Мардонов ёдига тушди. Улар университетда бирга ўқишган, ўшандан

бери дўст эдилар. Озар ҳозир Филизчой деган томонларда, шекилли. Агар бу иш амалга ошса, Заурнинг тақдири бутунлай бошқача бўлиб кетар, Таҳмина билан муносабатларида ҳам муайян бир бурилиш содир бўларди. Ахир ҳар куни Таҳминанинг уйида – ҳар ҳолда бир пайтлар Маннопнинг гўшаси бўлган уйда яшаш унга оғир эди... Манноп, албатта, Заурнинг бу ерда яшаётганидан хабардор эди, аммо у уйни алмаштириш ҳақидаги қарорни ижро этиш учун Таҳминани бирон марта ҳам шошилтиргани йўқ. Таҳмина ҳам бу олижанобликни тушунар, кўпроқ унинг ўзи шошилмоқда эди. У зудлик билан бу жойни иккита алоҳида-алоҳида жойга алмаштиришни истар, бироқ қилинаётган таклифларнинг ҳеч бири унга ёқмасди. Ана шу мақсадда у кўпинча телефонда узундан-узоқ гаплашар, турли-туман жойларни бориб кўрар, ҳатто қайсидир бир жойга – Заур буни билганда жинни бўлиб қолаёзган эди – Спартак билан бирга борган эди. Буни Заурга Таҳминанинг ўзи айтиб берганди...

Телефон жиринглади, Заур гўшакни олди:

– Заур? Салом, мен Мухторман.

– Танидим, – деди Заур. – Таҳмина уйда йўқ.

– Қачон келади?

– Билмайман.

– Кечирасиз.

Заур диваннинг устига чўзилиб шифтга тикилганича сигарет тортарди. Қаерда бўлиши мумкин Таҳмина? Ҳар ҳолда ишда эмас, йўқса, Мухтор қўнғироқ қилмасди. Унда қаерда? Бу ҳақда ўйлашдан маъно йўқ. Ўзидан сўрасанг, «тикувчиникида эдим», «этикдўзникида эдим», «тиш шифокорига боргандим», «дугонамникида эдим», «уй кўргани кетгандим» деган юз хил важ-корсон келтиради, бу важларнинг қай бири рост, қай бири ёлғонлигини суриштириб бўлмасди, суриштиришни истамасди Заур, аммо ҳеч бирининг юз фоиз тўғри эканлигига ҳам ишона олмасди.

Телефон жиринглади. Заур гўшакни кўтарди:

– Эштаман.

Гўшакни дарҳол қўйиб қўйдилар: ту-ту-ту...

Заурнинг миясидан «тез орада яна телефон қиладилар» деган фикр кечди, ҳар сафар дивандан туриб телефон олдига боришга эринарди, шунинг учун телефонни таглиги билан диваннинг ёнига келтириб қўйди, энди ётган жойидан чўзилиб бемалол гўшакни олиш мумкин.

Ярим соат ўтгач, тагин телефон жиринглади. Заур гўшакни олди, ҳозир қўйиб қўядилар, деб ўйлади. Бироқ телефондан Мухторнинг овози эшитилди:

– Мени кечиринг, Заур, Таҳмина ҳали келмадими?

– Йўқ.

– Қаерда бўлиши мумкин?

– Билмадим.

– Илтимос, келган заҳоти менга қўнғироқ қилсин. Зарур ишим бор. Ўзим ҳам ҳар замон қўнғироқ қилиб тураман.

Заур ҳеч нарса демади...

Анжир бутасига тикилиб қолди. Таҳмина бу анжир ҳақида жуда кўп гапирар, тўғрироғи, бу бутани уларга совға қилиб келтирган альпинист дўстларининг суҳбатларини такрорларди: қаердандир Нахичевон тоғларидан, Кемақоянинг ёнидан топган эканлар бу бутани. Кемақоя деган ерда, ривоятларга кўра, Нухнинг кемаси лангар ташлаган экан. У жойларда, альпинистларнинг айтишича, қояларга Гўбустон қояларидаги каби ажойиб расмлар чизилган эмиш...

Телефон жиринглади:

– Эштаман.

Яна қўйиб қўйдилар: ту-ту-ту...

Заур эрталабдан бери туз тотмаганди, аммо ўрнидан туриб ошхонага боришни, эрталабки овқатни илитишни ҳам истамасди. Кўнглига ҳеч нарса сиғмасди. Умуман, фақат шу алпозда чўзилиб ётиш, сигарет чекиш ва ҳеч нарса ҳақида ўйламасликни истарди. Ҳатто геология экспедицияси ҳақида, Филизчой партияси, Мардонов

Озар тўғрисида ҳам ўйлашни истамасди. Унга бу геологик экспедиция гўё аслида мутлақо йўқ каби туйилар, бўлганда ҳам Заурнинг у ерга тушиши амримахол бўлган бир хаёлга ўхшарди... Умуман, унга ўз ҳаётида нажот йўли йўқдек туйилар, ҳозирги ҳаётига алмашадиган ва айна пайтда уни ўтмишга қайтармайдиган учинчи бир йўл, учинчи ҳаёт тарзи йўққа ўхшар, гўё унинг учун ҳамма нарсаси битиб тугаган, бутун йўллар боғланган, барча эшиклар ёпилган эди...

Тагин кўнғироқ бўлди. Заур кулимсиради, чунки бу жавобсиз кўнғироқлар аниқ ва муайян бир изчиллик билан – ҳар ярим соатда жарангларди...

– Алло...

Қўйиб қўйдилар.

Соат тўққиздан ўтганда Заур безовта бўла бошлади. Заур Таҳминанинг бугун ишламаслигини, ишламаган кунлари эса бу вақтга қадар қолиб кетмаслигини биларди. Балки жадвал ўзгаргандир. Таҳмина бировнинг ўрнига ишлаётгандир. Бунини билиш жуда осон, туриб телевизорни қўйса кифоя эди, бироқ туриб хонанинг нариги кунжиги боришга, телевизорни қўйишга ҳам ҳафсаласи йўқ эди. Мабодо у ишда бўлганида, Мухтор уни сўраб юрмасди... Деразадан Мадинаникига бўй чўзиб қаради, унинг ҳам уйида чироқ йўқ эди...

Соат ўндан ўтганида ростдан ташвишлана бошлади, Таҳминанинг бошига бир фалокат тушмадимикин, дея қўрқувга тушди. Роса соат 11 да яна кўнғироқ қилиб, бир сўз айтмай, гўшакни қўйиб қўйдилар. Мухтор кўнғироқ қилмай қўйган эди. Албатта, агар бир сўз айтмай гўшакни қўйиб қўяётган Мухтор бўлмаса. У эмасдир-ов. Унақанги кишилардан эмасди Мухтор. Агар у бўлмаса, «зарур бир иш учун» кўнғироқ қилмай қўйган бўлса, демек, Мухтор Таҳминани топган ва Заур ортиқча ташвишланмаса ҳам бўларди. Таҳминанинг бошига ҳеч қандай фалокат тушмасди.

Таҳмина ўн икки яримда кириб келди, даҳлизда пальтосини ечаётганида тагин телефон жиринглади.

Заур:

– Телефонни ол, – деди.

– Ўзинг ол, – деди Таҳмина.

– Мен олсам, қўйиб қўйяптилар, – деди Заур.

Таҳмина ҳорғин-ҳорғин:

– Биламан, – деди. У жуда эзгин кўринарди.

Телефон эса тинимсиз жирингларди.

Заур:

– Мухтор телефон қилди, – деди, – жуда зарур иши бор экан.

Бу хабарни эшитгач, Таҳмина хотиржам телефонга яқинлашди, гўшакни кўтарди, ниманидир эшитиб дарҳол қўйиб қўйди ва оғир бир қиёфада курсига чўкди.

Заур диққат билан унга тикилди.

– Қаерда эдинг?

– Жонимни онангнинг қўлидан қутқариш учун қочиб кетгандим, – жавоб берди Таҳмина ва бирдан хўнграб йиғлаб юборди. Заур ўрнидан туриб Таҳминанинг ёнига борди, қўлларини унинг елкасига қўйиб:

– Сенга нима бўлди? – дея сўради.

– Чидай олмайман ортиқ, Заур, чидай олмайман... Мадорим қолмади. Ҳар куни менга кўнғироқ қилиб, кўча сўкишлари билан сўкади, бошимга ағдармаган мағзава-си қолмади... Сен ишдан бўшаш учун ариза ёзган бўлсанг, бунда менинг нима гуноҳим бор ахир? Менинг ҳатто хабарим ҳам йўқ эди бундан. Онанг эса судга бераман, ме-лицияга хабар қиламан, ундоқ қиламан, бундоқ қиламан, деб менга пўписа қиляпти... Менинг нима айбим бор, Худоим? Худо ҳаққи, Заур, қайт уйингга, менинг ҳам қулоғим тинчисин. Тинч қўйинглар мени, Худо ҳаққи, сен ҳам, онанг ҳам. Ортиқ сабрим қолмади, тугади сабрим, Худо ҳаққи...

Таҳмина чопиб ваннахонага кириб кетди...

Заур деворнинг гулқоғозларига – Таҳминанинг таъбирига кўра, Заур келган куни чечак каби очилган гулқоғозларга тикилди, тунчиरोқнинг хира ёғдусида бу гулқоғозлар энди бутунлай бошқача кўринарди... Заур сигарет чекар, миясида турли-туман фикрлар чарх урар, ўзи ҳақида, Таҳмина ҳақида, онаси ҳақида ўйларди.

Таҳмина ваннадан чиқиб келди, эгнида ҳаворанг халат, қиёфаси ҳамиша ҳаммомдан чиқиб келгани каби сокин, хотиржам, покиза эди; гўё бутун қайғуларини, дарду ғамини, азоб-азиятларини ювиб ташлагандек эди.

Телефон жиринглади. Заур телефонга ташланди, гўшакни кўтариб яна қўйиб қўйишларини билгани учун шошганича:

– Ҳой, ойи, нега бундай қиласан? – деди.

Телефоннинг нариги томонидагилар жим эди, бу сукут бир муддат давом этди. Заур тағин гап бошламоқчи эдики, баногоҳ гўшакдан кулги товуши эшитилди – эркак кишининг овози қаҳ-қаҳ уриб куларди...

Заур гўшакни қўйди, Таҳминага ҳеч нарса демади. Нима маъноси бор эди бирон нарса дейишнинг. «Унинг кимлигини мен қаердан биламан, – дерди Таҳмина, – мен бу барча телефон безориларини қаердан танийман?»

Кейинги кунларнинг аччиқ тазйиқларидан, ғиди-бидиларидан, таънали сўзларидан, заҳарли кинояларидан, шубҳаларидан, асабийлигидан сўнг илк бора Заур Таҳминани ана шундай сокин, хотиржам ҳолда кўриб турарди. Ҳаммомдан кейин доимгидек ғоят гўзал эди у. Сочларини шампунь билан ювган, қайсидир ўрмон гиёҳларининг, қандайдир дарахт япроқларининг атри бор эди бу шампунда ва бу бўй Таҳминанинг сочларига, бутун баданига сингган эди.

Заур уни ўпичларга кўмиб ташлади, гўё улар илиқ бир баҳор куни ўрмондалар, атроф яшилликка, саринликка, қалин япроқлар орасидан тушаётган қуёш нурларига ғарқ бўлган, муҳаббатларининг илк кунларидаги каби

бахтиёр ва ҳамма нарсадан фориг эдилар... Таҳминани силаб-сийпар, эркалар – бу навозишлар, эркалашлар, ўпишларнинг охири йўқ, чўзилгандан-чўзиларди, иккаласининг ҳам юрагида бир оғриқ ҳоким – гўё бу ёнишларнинг тугашига оз, жуда оз қолган эди...

– Сакина, аризамни директорга бердингми?
– Йўқ, мендан Дадаш олди.
– Дадаш? Дадашнинг бунга нима дахли бор?
– Директор билан ўзим гаплашаман, деди. Унинг ёнига киришингни илтимос қилди. Дадашнинг...

Дадаш:

– Яхши, сен бироз тўхтаб тур, – деди ва бурчакдаги столда ўтирган Қурбон томонга қараб-қараб қўйди. – Аризанг шу ерда, менда турибди.

– Мен ахир сизга ёзмагандим-ку аризани.

– Биламан, биламан, бироқ сен билан жиндай гаплашиб олмоқчиман. – Яна ўқрайиб Қурбон томонга қаради. Қурбон бошини қуйи солганича гўё ўз иши билан машғул, аммо қулоқлари динг эди. Дадаш аризани Заурга узатди. – Ма, ол аризангни, қачон истасанг, мудирга олиб киришинг мумкин. Аммо сенга кичик бир илтимосим бор, иккаламиз жиндай гаплашиб олсак, сўнг хоҳлаган пайтинг киравер директорнинг олдига, директор қочиб кетмайди-ку ахир. Куннинг охиригача шу ерда бўлади. – Дадаш Қурбонга қараб деди: – Қурбон, малол келмаса, бирпас чиқиб тур. Менинг Заурга шахсий гапим бор.

Қурбон қовоғини солиб судрала-судрала хонадан чиқди, чиқишдан аввал столининг ғаладонлари билан овора бўлди: очди, ёпди, қоғозларни тартибга солди, кўтарди, қўйди. Қисқаси, хийлагина уларнинг, хусусан, Заурнинг асабларини ўйнади. Ниҳоят, хонадан чиқиб эшикни ёпди.

– Биламан, Заур, – гап бошлади Дадаш, – мен билан муносабатинг унча яхши эмас. Сабабини ҳам биламан. Аммо,

имонинг комил бўлсинки, мен сенга ёмонликни раво кўрмайман, эртами-кечми буни ўзинг ҳам англаб етасан. Мен аризангни онангнинг хоҳишига кўра олиб қолдим. У қаердандир тасодифан билиб қолиб, менга қўнғироқ қилди. Гап шундаки, отангнинг мазаси қочиб қолибди.

Заур ҳаяжондан сапчиб туриб кетди.

– Йўқ, йўқ, ташвишланма, жиддий бир гап йўқ давом этди Дадаш. – Қон босими бироз ошибди, аммо менинг ўзим шифокор билан гаплашдим, у кўрқадиган жойи йўқ, деди. Асабдан, холос, бир-икки кун ичида аслига қайтади, ҳамма нарса ўз ўрнига тушиб кетади. Энди сендан илтимосим шуки, бир-икки кун сабр қил, отанг эшитмасин бу гапни. Эшитса тағин асабийлашади, ҳозирги вазиятда эса, ўзинг тушунасанки, у асабийлашмаслиги керак... Онанг ҳам худди шуни илтимос қилган эди мендан. Аввал отанг тузалсин, ана ундан кейин аризангни олиб кир, ишдан кетсанг, кетавер, бу ёғи ўзингнинг ишинг.

– Отам ётиб қолибдими?

– Йўқ, онангнинг айтишича, уйда юрган эмиш, аммо ишга чиқишга шифокорлар рухсат беришмабди. Эртага кўргани бораман уни... Истасанг, бу аризанг ҳам менда қолсин. Ҳеч бўлмаса, душанбагача кут. Мен директор билан гаплашдим, анави муовин ҳам бироз қўпол киши, сенга бироз дағаллик қилган экан, бу масалани ҳам директорга етказдим, бунақа бўлмайди ахир, дедим, бунақанги нозик масалалар ҳақида бу тарзда гаплашиб бўлмайди, ўзи ёш мутахассис бўлса, дедим. Ахир ёшни, тажрибани ҳам мундоқ ҳисобга олиш керак.

Заур:

– Ёшнинг бунга ҳеч дахли йўқ, – деди.

– Йўқ, шу маънода айтдимки, бировнинг ишига бундай қўполлик билан бош суқиш одобсизлик, жоҳиллик бўлади, дедим. Наҳотки бу масалани қўполлик, расмий маъмуриятчилик йўли билан ҳал этиб бўлса? На илож, шунақанги ҳовлиқма одамлар ҳам учраб туради...

Кўйлагининг терли, кир ёқаси, у ер-бу ерида сигарет чўғидан ҳосил бўлган тешикчалар – бу кимсанинг бутун қиёфаси Заурнинг кўнглини айнитарди. Кўллари нақадар калта, бармоқлари нақадар қисқа бу одамнинг, ё тавба, гўё у илк бор кўраётган эди Дадашнинг қисқа бармоқларини.

Заур ўрнидан турди:

– Яхши, – деди, – душанбагача кутаман.

– Ўтир, – деди Дадаш. – Сенга яна бир-икки оғиз гапим бор. Аммо охиригача тинглашингни истардим... Кеча Таҳмина билан гаплашган эдик. – Бу жумлани у шошиб-пишиб айтди, гўё ҳозир Заур унинг оғзига бир тушириб, чиқиб кетади-ю, суҳбатлари чала қолишидан кўрқаётгандек эди. – Кеча оқшом бўйи Таҳмина билан суҳбатлашдик. Кўнглингга бошқа гап келмасин тагин...

Заур негадир Дадашнинг қисқа бармоқлари ҳақида, кичик кўллари ҳақида ўйларди. Бундай кичик кўллар билан Таҳминани қандай қилиб қучоқлаш мумкин, ажабо?

– Сен менинг унга муносабатимни биласан. Нима бўлганида ҳам менинг унга муайян хайрихоҳлигим бор ва унда, дарҳақиқат, анча-мунча яхши жиҳатлар мавжуд.

«Кўллари ҳам, бармоқлари ҳам кичик, ниҳоятда кичик». Заур лом-мим демай ўтирарди.

– Ҳа, айтмоқчи эдимки, мен кеча Таҳминага кўнғироқ қилдим. Учрашдик ва ҳамма нарсани атрофлича гаплашиб олдик... Заур, менга ишон, ораларингизда неки бўлган бўлса, ҳаммаси ўтди, бари тугади. Таҳмина-ку буни англаб етибди, тез орада сен ҳам англаб етасан, аммо анча кеч англайсан ва то ўшанга қадар ҳам ўзинг азоб чекасан, ҳам бошқаларга, шу жумладан, ота-онангга азоб берасан... Илтимос қиламан, сўзимни бўлма, охиригача эшит мени. Мен ҳаммасини яхши тушунаман – бир-бирингизни учратиб қолгансиз, бир-бирингизни ёқтиргансиз, бир-бирингизга боғланиб қолгансиз, буни муҳаббат дейсизми, севги дейсизми, қандай атасангиз атанг,

менинг эътирозим йўқ. Иккингиш ҳам ёшсиз, соғломсиз, кўрса-кўргуликсиз, бир-бирингишни жалб этгансиз, бунинг нимаси гуноҳ?.. Биламан, ҳаммасини биламан. Москвада ҳам бирга бўлгансиз, ҳозир ҳам бир жойда яшайпсизлар. Аммо, йигит, ишон менга, бир кун ҳаммаси ниҳоясига етади, энг қизғин эҳтирослар ҳам тугаб бўлади. Агар эркак кишини аёл билан эҳтиросдан бошқа боғлаб турадиган нарсалар, яъни оила, болалар, никоҳ кабилар бўлмаса, унда бу алоқалар даҳшатли оқибатларга олиб борадики, буни гапиришнинг ўзи ортиқча.

Заур Дадашнинг нутқидаги ҳар бир оҳангни яхши англарди; ишқдан, муҳаббатдан сўзлаганда кинояларини, ёшлиқдан, гўзалликдан гап очганда ҳасадини, ораларида ҳамма нарса тугаб бўлганидан гап очганида лаззатларга тўлишини – ҳамма-ҳаммасини илғаб турар эди. Заур шуни ҳам билардики, бу кексаларга хос вазминлик, бу хил муомала, бу ўғит-насихатлар – барчаси бир мақсадга қаратилган эди: Заурни эгиш, қайириб олишни, таҳдид-пўписалар, таъналар, маъмурий тадбирлар билан эриша олмаган мақсадларга Дадашнинг муғомбирона донолиги, мўътабар маслаҳатлари, қўймижоз феъли билан эришишни истардилар. Ҳали бу ҳам ҳолва эди. Энг даҳшатлиси шу эдики, Заур ич-ичида Дадашнинг айтганлари тўғри эканлигини, унинг сўзлари чин, омонсиз, яланғоч ва ягона ҳақиқат эканлигини чуқур ҳис этарди. Фақат бир нарсани – бу гапларнинг барчасини, эҳтирослари тугаб битганини, биргаликдаги ҳаётлари ниҳоясига етганлигини Дадашга Таҳминанинг ўзи айтганмикан ёки буларнинг барчаси Дадашнинг гумонлари, рост чиққан фаразларимикан – у ана шуни билмасди. Ҳар ҳолда Таҳминанинг Дадаш билан учрашганига шакшубҳа йўқ эди.

– Ҳамма нарса сенга бу қадар даҳшатли фожиа каби кўринавермасин энди, – деди. – Қиёмат деб билма ҳар нарсани. Умрингнинг охири эмас-ку ахир бу. Наридан бор-

са, анчайин бир эпизод, холос. Ҳаёт нақадар узунлигини билсанг эди. Заур, «умр – қисқа», деб ёлғон айтадилар, биз жуда узоқ яшаймиз, жуда узоқ, шу қадар кўп нарсаларни кўрамиз, шунчалик кўп воқеаларни бошимиздан кечи-рамизки, умримиз бўйи кириб-чиққан кўчаларимизнинг ҳисобига етиб бўлмайди, кексалар айтганидек, дунёни тишимизда кўтариб катта қиламиз. Ҳозир ажралиб кетсангиз, умрингизнинг бу кунларини ҳамиша ёқимли бир таассурот, енгил бир ғусса билан ширин туш каби эслаб юрасиз, аммо алоқаларингиз давом этса, бу беҳудуд бир азоб-азиятга айланади... Роса еб бўккандан кўра ҳар нарсадан оз-оз тотишнинг ўзгача лаззати бор, ишон менга. – Бу сўзларни айтгач, Дадаш илжайди, бу сўзлардан сўнг Заурнинг кўзи олдида қачонлардир кўргани бир манзара жонланди: Дадаш миқти, калта бармоқлари билан яхна товукни майдалаб оғзига тикмоқда, ҳаво жуда иссиқ, тер ва ёғ бир-бирига қоришиб иягидан бақбақасига, кир ёқасига, томоғига, кўкрагига оқиб тушмоқда...

Заур ўрнидан турди, ҳеч нарса демай, эшик сари юрди. Дадаш унинг ортидан:

– Бугунми, эртагами отангдан бир хабар ол, – деди. – Сени кўриши биланоқ бутун дард-алами тарқаб кетади...

ЎН ИККИНЧИ БОБ

*Фатҳи майхона учун ўқир эдим фотиҳалар,
Зораким, биза сори очила бир ёпиқ эшик.*

Нашриётдан чиқиб, аста-секин кўча бўйлаб кета бошлади. Уйларига боришни истамасди. Ўз-ўзидан кинояли кулди: «Уйимизга...» Унинг уйи борми энди. Унинг «уйим» дегани – Маннопнинг олдинги гўшаси эди.

Бу ҳақда ўйламасликка ҳаракат қилди. Бошқа нарсалар билан чалғимоқчи бўлди ва бирдан қаттиқ очиққанини сезди. Таҳминанинг ошхонасини эслади, тушун-

дики, ҳозир уйга борса, Таҳмина овқат пишириб унинг олдига қўяди. Заур ҳам индамай овқатни ейди, ҳар иккаласи ҳам лом-мим демайди. Чунки иккаласи ҳам биладики, ҳар қандай суҳбат охир-оқибат уриш-жанжал билан якунланади ва бу жанжал, эҳтимолки, охирги жанжаллари бўлади... Мабодо жанжаллашмай, шунчаки суҳбатлашсалар, бир-бирларини англашга, тушунишга ҳаракат қилсалар, вазиятларини, муносабатларини, ҳислари ва фикрларини бир-бирларига оғир-вазмин изҳор этсалар-да, бунинг ҳам ягона натижаси айрилиқ бўлади, ҳар иккаласи ҳам қатъий ана шу қарорга – ажралиш қарорига келишади...

Заур троллейбусга чиқмади, хиёбон оралаб кетди. Хиёбонда ҳеч ким йўқ эди. Ҳаво мулойим, агар дарахтлар яланғоч бўлиб қолганлигини айтмаса, куз эндигина киргандек туйиларди. Аммо дарахтларнинг урён новдаларигина эмас, тезда қош қорайиб қолиши ҳам кузнинг сўнгги кунлари кечаётганидан, қиш яқинлашиб келаётганидан дарак берарди. Одамлар идораларидан чиққанларида ҳали атроф ёруғ бўлар, аммо уйларига йўл олишар экан, троллейбус ёки автобусда кетаётганларида қўққисдан атроф қорайиб қоларди. Бу ҳол, айниқса, метрода юрувчиларга аниқ билинарди. Улар атроф ёруғ бўлган бир пайтда ер остига тушиб кетар, ер юзига чиққанларида эса қоронғилик шаҳарни ўз оғушига олган бўларди...

Заур хиёбон ичидан юриб борарди. Соҳил бўйи хиёбонида қатор тизилган ойнаванд кабобхона, чойхона, қандолат дўконларидаги чироқлар атрофга ҳазин ва мулойим нур сочарди. Бу ойнаванд емакхоналарда – гўё аквариум ичидаги каби – яккам-дуккам одамлар ўтиришар, улар худди шуъла, ҳарорат атрофида тўпланганга ўхшардилар. Улар бир-бирлари билан майин-майин суҳбатлашишар, гўё бу ердан чиққилари келмасди. Ўчоқ бошидаги суҳбатлар каби ўзига жалб этарди бу ўтиришлар. Баъзан инсон бегона шаҳарнинг меҳмонхоналарида

ана шундай бир илиқ нафасга, ўтиришга эҳтиёж сезади – бунда ҳам инсонларнинг ичида, ҳам улардан айри бўласан – сен ҳеч кимни билмайсан, сени ҳам ҳеч ким танимайди, аммо ҳар ҳолда қайдадир жуда яқинда сенга ўхшаган инсонлар бор, сенда улар билан суҳбатлашиш, савол-жавоб қилиш мажбурияти йўқ, айна пайтда уларнинг самимий қаҳқаҳаларини эшитиб турасан...

Кабобхонанинг мўрисидан тутун чиқар, лаззатли ҳидлар димоққа урилади. Заур ҳам бурилиб кабобхона сари юрди.

Одам сийрак эди. Тўрт киши бир-бири билан қизгин мубоҳаса қилар, бир-бирларига Аҳмадов чиндан ҳам ярамас, аммо Оғаев ундан ҳам баттар киши эканлигини исботлашга уринардилар.

Бошқа бир столда иккита ёш йигит, бурчакдаги тўртинчи столда эса бир жуфт йигит-қиз ўтирарди.

Заур эшикка орқа ўгириб ўтирди. Пештахта ортидаги буфетчи радио қулоғини бурарди. Ниҳоят, у концерт бераётган Эрон станциясини топди... Бошқа икки хизматчи ошхона эшигининг олдида валақлашарди. Заур анча ўтирди. Ахийри хизматчилардан бири элан-қаран унинг олдига келди. Заур кабоб ва икки юз грамм ароқ буюрди. Бироздан сўнг хизматчи кўкат, пишлоқ, бир шиша «Бодомли», устига кунжут сепилган нон ва кичик ноксимон графинда ароқ келтирди.

Заур ароқни қалин, қиррадор стаканга сузиб, бир кўтаришда бўшатди... Оч қоринга ичилган бу ароқ дарҳол ўз таъсирини кўрсатди. Заурнинг боши айланиб, бу ихчам кабобхонанинг, кучли электр печка билан яхшигина иситилган бу ойнаванд гўшанинг маҳрамлиги, ойналар ортида зулматга ғарқ бўлган хиёбоннинг, оғир, қуюқ зулмат денгизининг дилга яқинлиги – буларнинг барчаси юрагини орзиқтирди: гўё бу ерда уймалашган одамлар ҳам, хизматчилар ҳам, семиз буфетчи ҳам унга азиз ва туғишгандек эдилар. Нигоҳини пештахтанинг нарёғида-

ги деворларга тикди – унда «Огонёк»дан кесиб олинган рангли суратлар, Зайнаб Хонларова ва Муслим Магомаевнинг портретлари, Сталиннинг генералиссимус формасида онаси ва ўғли билан бирга тушган суратлари, «Нефтчи» футболчиларининг фотосуратлари ёпиштирилган эди... Тагин бир неча киноактрисаларнинг сура-ти ҳам бор эди, Заур уларнинг отини билмаса-да, юзлари таниш эди. Заур жаҳд билан уларни қайси фильмларда кўрганлигини эслашга уринарди. Ленани, Москвада кино уйида танишгани Ленани таниди, шу заҳоти Москва саргузаштлари ёдига тушди. Мухторни эслади, худди шу пайт қулоқлари остида таниш бир овоз эшитилди:

– Хуш кўрдик!

Бошини кўтариб стол ёнида кулимсираб турган ки-шига кўзи тушди, бу – Мухтор Муҳаррамов эди... Ғалати бир тасодиф эди. Гўё Мухтор Заурнинг ҳозиргина сура-ётган хаёлидан жонланиб чиққандек қайсидир жиннинг амри ила пайдо бўлгандек эди... Заур ўрнидан турди, қўл бериб кўришдилар.

– Марҳамат, ўтиринг, – деди Заур.

Мухтор дарҳол стулни суриб ўтирди.

– Эндигина сизга қўнғироқ қилмоқчи эдим, – деди Мухтор.

– Бизга, яъни Таҳминага, – дея ойдинлаштирди Заур.

– Йўқ, сизнинг ўзингизга, – деди, – Таҳмина билан телефонда гаплашдим, ҳали сизни ишдан келгани йўқ, энди келади, деди...

Заур «Таҳмина мунча ўзига ишонмаса, – ўйлади у, – шунчалик ишонадики, мени албатта келади, деб ҳисоб-лайди».

– Сиз эса бу ерда, кабобхонада кайф-сафо қиляпсиз, – Мухтор ароқ графинига ишора қилди.

Заур кулимсиради, ўз стаканига ва иккинчи тоза ста-канга Мухтор учун қуйди.

– Ташвиш қилманг, – деди Мухтор. – Мен ҳозир айта-ман, Ориф! – дея хизматчини чақирди.

Хизматчи дарҳол югуриб келди. Семиз буфетчи ҳам Мухторнинг овозини эшитиб, пештахта ортидан бош силкиганча ҳол-аҳвол сўрашди.

Ориф:

– Мухтор муаллим, хуш келибсиз, – деди. – Анчадан бери қорангизни кўрсатмайсиз?

Мухтор:

– Ишлар кўп, – деди. – Нодир кўринмайди?

– Нодир ҳозир келади. Ўзимиз шу ерда, қандай хизмат бўлса, бизга айтаверинг.

– Яхши, биз учун яхшилаб қовурма тайёрла, икки сихдан ёғли гўштдан қовурға кабоб бўлсин.

– Бош устига!.. Нима ичмоқчисиз?

– Йўқ, кўрсатувим бор, мен ичолмайман.... Майли, икки юзта ароқ келтира қол. Заур муаллим билан бир ҳазми таом қилайлик...

Хизматчи кетди.

– Нодир бу ернинг каттаси, – деди Мухтор. – Ғалати йигит.

– Мени нега ахтардингиз? – дея сўради Заур. Мухтор жавоб бериб улгурмай, Заурнинг боши устидан очилган эшик томон боқди. Сўнг ўрнидан турди.

– Ҳе, Хизрни йўқласак бўларкан, – деди. – Нодир домланинг ўзлари ҳам келиб қолдилар.

Заур ҳам орқага ўгирилди ва эшик олдидаги басавлат, қориндор, юзларидан қон томиб турган кишини кўрди.

Нодир Мухторни кўриб тиржайди, оғзидаги тишларининг ҳаммаси тилла эди... Нодир шошиб уларнинг столи томон юрди.

– Ие, Мухтор муаллим, қадамларига ҳасанот... Кўпдан бери кўринмайсан, дўстим?

– Танишинглар, – деди Мухтор. – дўстим Заур.

Нодир бош ирғади, Мухторнинг дўсти эканлиги унинг назарида Заурни анча юқори мартабаларга кўтариб юборган эди.

– Нима гаплар, Мухтор муаллим?.. Кутамиз, интизор бўлиб кутамиз кўрсатувларингизни... Ҳам севиnamиз, ҳам ҳасад қиламиз.

– Нимасига севинасану, нимасига ҳасад қиласан? – деди Мухтор.

– Ҳозир ҳаммасини битта-битта тушунтириб бераман. – Нодир йўғон бўйинини буриб ўтирмай, елкаси оша бармоқларини қарсиллатган эди, Ориф югуриб келди. Мухторга қовурма ва ароқ ҳам ола келган эди. Нодир товоққа кўз қирини ташлаб сўради:

– Ўша гўштданми?

Ориф:

– Биз ўз одамимизни танимасак, айб бўлади, Нодир ака, Мухтор муаллимни ҳаммамиз жуда ҳурмат қиламиз.

Нодир мамнун илжайди, бироқ графиндаги ароқни кўриб қошлари чимирилди.

– Бунинг нимаси? – деди.

Мухтор узрхоҳлик билан:

– Ишим бор, Нодир, кетишим керак – деди.

Нодир:

– Йўқ, азизим, мен хафа бўламан, – деди ва Орифга, – уберите эту мензурку, – дея мурожаат қилар экан, кўшиб қўйди: – Ҳозирча кечаги экстралардан биттасини олиб кел, биттасини холодильникка қўйиб қўй... Холодильникда пиво бор, қайсиниси эканлигини билаётгандирсан, ҳозирча ўшандан уч-тўрттасини олиб кел, кетини яна ўйлаб кўрамиз.

Ориф топшириқни бажаргани кетди. Нодир вазминлик билан кабобхонада ўтирганларни кўздан кечирди. Сўнг:

– Шунақа ишлар, Мухтор муаллим, – деди.

Ориф беш шиша чех пивоси келтиргандан кейин Мухтор:

– Бу яхши эмас, – деди, – қадрдон дўстларингни эсдан чиқариб юбординг.

– Йўқ, азизим, каминанинг заҳарига кеча кечқурун ўн яшик олган эдик, бугун сенга қўнғироқ қилмоқчи эдим, сен эса ўз оёғинг билан келиб қолдинг. Бир қутисини атай сен учун ажратиб қўйганман, сенинг ҳам мен каби чех пивосига ишқибозлигингни биламан-да, агар хоҳласанг ҳозир олиб кет.

– Йўқ, ҳозир ишга бораман, аммо эртага азонда келиб олиб кетаман.

– Қўявер, овора бўлиб нима қиласан, ўзим жўнатаман уйингга.

Ориф қизил «Экстра» ёрлиқли ароқ шишасини очди, янгидан олиб келган уч нозик қадаҳга қўйди-да, ўзи нари кетди.

– Ҳа, Мухтор муаллим, нега севинишим, нега ҳасад қилишимни сўрадинг-а? – деди Нодир.

Мухтор бу суҳбатни аллақачон унутган эди, аммо Нодир вазминлик билан ўз фикрини шарҳлай бошлади:

– Шунинг учун севинамизки, Мухтор муаллим, сиз бизнинг фахримизсиз, бошимизга кўтаргулик одамсиз... Сиз – санъат кишилари – биз учун куйиб-пишасиз, бизнинг завқимизга завқ қўшасиз, шунинг учун ҳам сизларни ҳурмат қилиш бизнинг бурчимиздир. Ҳасад қилиш масаласига келсак, бу масала бироз бошқачароқ. Гап шундаки, ахир биз ҳам телевизор томоша қиламиз. Уйда учта телевизорим бор – бизнинг шайтончалар нуқул Москвани томоша қилишни истайдилар. Мени менсимайдилар, папа, русчани тўғри гапиролмайсан, дейдилар. Мени четга суриб юборади шайтонваччалар. Ҳа, гап унда эмас, айтмоқчиманки, улар учун ҳам алоҳида телевизор олиб берганман, тўйгунингизча томоша қилаверинг Москвани, эшитсангиз эшитаверинг жаз-пазларни, менга Боку бўлаверади деб. Ҳалиги кулги усталаримиз бор-ку, Худо ҳаққи, уларни дунёнинг ҳеч бир Райкин-пайкинига алишмайман, дейман... Хотин шўрликнинг боши эса ошхонадан чиқмайди, унинг учун ҳам ошхонага битта

телевизор қўйиб қўйганман, пиёз тўғраётганда кўрсин, маза қилсин, нима дедингиз? Ха-ха-ха! Бу ерда ишхонада ҳам битта телевизор қўйганман, ошхонанинг орқасида чоғроқ хосхонам бор, – негадир у Мухторга қараб кўз қисди. – Ҳа, сенми, Мухтор муаллим, жуда доно одамсан, ернинг тагида илон қимирласа биласан. Ҳа, хуллас, ўша ерга битта телевизор қўйиб қўйганман, ҳар замонда ўзим томоша қилиш учун... Дарвоқе, айтмоқчиманки, ҳар гал телевизорни қўйганимда, не кўз билан кўрайки, «Кўрсатув режиссёри Мухтор Муҳаррамов» деб ёзادилар, экранда эса диркиллаган бир жонон пайдо бўлади. Қандингни ур, Мухтор муаллимнинг янги ўлжаси – бу, дейман. Сухандонми, санъаткорми, бошқами – ҳар ҳолда ҳамиша бир тозасини, «свежий»сини, ҳалиги нима дейдилар, товада жизиллаб турганини чиқаради Мухтор муаллим... Энди ўзинг айт, бунга ҳасад қилмай бўладими, биз бундай офатижон билан танишиш учун минг ўлиб, минг тириламиз, Мухтор муаллим эса кунини ана шу гўзалларнинг ичида ўтказади. Бу қандай гап ахир? Яхши, ол буни, Мухтор муаллим, ҳалолинг бўлсин, гап бор-ку, беш кунликдир бу дунё, эплаганга жон фидо... ол қани...

Мухтор секин Нодирнинг қўлига қўлини қўйди...

– Айтмоқчиманки, ушбу қадаҳларни сенинг соғлигинг учун олайлик, Мухтор муаллим. Умрингнинг охиригача ана шундай кайф-сафода яшагайсан. Биз ҳам сенинг соянгдан бебаҳра қолмайлик... Аммо ўртоқчиликда бу яхши иш эмас, аҳён-аҳёнда дўстларингнинг кўнглини ҳам шод қилиб тур-да ахир. Ўша гўзаллардан бирини биз билан таништириб қўйсанг, бирор жойинг камайиб қолмайди-ку.

Мухтор ҳазиломуз бир оҳангда, аммо айна пайтда анча жиддийлик билан:

– Хом гапларни гапиряпсан, Нодир, – деди. – Мени биров билан адаштираётганга ўхшайсан. Нодир дарҳол оҳангини ўзгартирди.

– Бўпти, бўпти, хафа бўлма, ҳазиллашдим, нима, эрким сиғмайдими? Айтмоқчиманки, мен чех пивоси олганим заҳоти сени эслайман. Энди сен ҳам ҳамкасбларингни, орасига ўша гўзаллардан ҳам қўшиб, Нодир оғайнингнинг олдига бир меҳмонга олиб келсанг, осмон узилиб ерга тушмайди. Сен учун шундай дастурхон тузайки, лаззати бир умр оғзингдан кетмасин. Кейини билан сенинг нима ишинг бор?.. Бўпти, бўпти, энди бу борада оғиз очмайман, қани, олдик сенинг соғлигинг учун.

Ичгандан кейин Нодир бу гапларни Заур бошқача тушунмасин дея, изоҳ бера бошлади:

– Сиз бизнинг Мухтор муаллим билан анчадан бери дўст эканлигимизни билмасангиз керак. Кўнглингизга гўё «бу йигит ўзига бирорта жонон тополмас экан, аёллардан касод экан» деган гап келмасин тағин. Вой-бў, дўстгинам, бу аёлларнинг дастидан қайга қочиб яширинишимни билмайман. Қарға-қузғун каби бостириб келадилар устимга ҳар томондан. – Нодир бу сўзларни айтар экан, Заурдан кўз узмас, бу қорақош йигит мени лаққи деб, хотин учун ўлиб турган, кимнингдир ёрдамига муҳтож экан, деб тушунмасин, дея хавотирда эди.

– Биласанми, Нодир, – деди Мухтор, – иккаламизнинг ёшимиз имкони қадар аёллардан узоқроқ юрадиган жойга бориб қолди.

Нодир Мухторнинг сўзларини эшитмаган каби суҳбатини давом эттирди:

– Яқинда бу ерга икки йигит билан бир қиз келди. Бизникиларга ўхшамайди, бошқа шаҳардан эканликларини дарҳол пайқадим. Йигитлар қалтирабгина туришибди – бирининг боши кал, кўзойнак таққан, иккинчиси ҳам ушоққина – «пуф» десанг, қулаб тушади. Аммо қиз, Худо ҳаққи, шунақанги офатижонки, термилиб кўз тўймайди. Баланд бўйли, қомати дуркун, юзи сутга чайилгандек оёқлари шунақанги узунки, нақ елкасидан бошланган, дейсан. Негадир булардан кўз узолмай қол-

дим. Ориф уларга хизмат қилиб турибди, мен эса кўриб турибманки, қизнинг кўзлари олма-кесак теряпти, атрофга шунақанги жавдираб боқадик, менинг эса сочим ана шунақа ишларда оқарган... Кўриб турибманки, бу гўдакларнинг ҳеч бири қизнинг тенги эмас, иккаласининг ҳам қиз учун сўлаги оқиб ўтирибди, аммо қиз уларни тирноқча менсимайди. Хийла камхаржроқ эканликларини ҳам кўриб турибман. Уч ҳисса кабоб, битта вино буюрдилар. Ориф апельсин таклиф қилган экан, узундан-узоқ ҳисоб-китоб қилиб, ахийри йўқ, керак эмас, дебдилар. Қарс урдим, айна пайти келди, дедим. Хуллас, ўзиям ноябрь ойи денг, дарҳол уларнинг столига ажойиб иссиқхона бодринглари, помидорларини жўнатдим. Тасаввур қиялпсанми, ноябрнинг охирида янги помидор, бодринг... Ёнида бир шиша антиқа коньяк... Аввал анави икки гўдак ичгандан сўнг ғилдираб қолсин, дея икки шиша жўнатмоқчи бўлдим, мундоқ ўйлаб қарасам, бир шишага ҳам иккаласи чулдираб қоладиган. Хуллас, охирида бир даста ловуллаб турган қип-қизил чиннигул жўнатдим, бориб уларга, кабобхонанинг хўжайини сизларни меҳмон қиялпти, элимизнинг одати шунақа, деб айтгин, дедим. Қарасам, учаласининг ҳам, айниқса, қизнинг кўзлари ёниб кетди... Бирдан миямга «бу қиз тушмагурнинг ўзи ичиб, кайфи ошиб қолади-ю, гап нимадалигини тушунмай қолади» деган фикр келди. Ўзимнинг хусусий француз ликёрим бор эди. Мухтор муаллим, сен унинг қанақалигини яхши биласан, аёл оғзига олиши биланоқ ўзини эркакнинг устига отади, ха-ха-ха, вой ярамас-ей... Хуллас, ана шу ликёрдан жўнатдим, аёл фақат шу ликёрдан ичсин, элимизнинг одати шунақа, деб айтгин, дедим... Хуллас, Ориф келиб, Нодир ака, қиз сени кўрмоқчи, бу саховатли, ажойиб инсоннинг ўзи қаерда, деб сўраяпти, деди. Мендақа ажойибини кўрмагансан! Вой сенинг ўша... Йўқ, аҳмоғинг бозорга кетган, дедим, ҳали вақт бор, ошнам, менинг афт-ангоримни кўриб еган-ич-

ганинг бурнингдан чиқади, менинг сарфу харжим ҳам бир пул бўлади. Ҳозирча анави ликёрдан жиндай-жиндай ичиб тур, бирпасдан сўнг дунё кўзингга жаннат бўлиб кўринади. Падари қусур французлар бунақанги ишларнинг пири бўлиб кетишган-да... Хуллас, мен бир бурчақда яширин кузатиб турибман. Йигитлар роса чулдираб қолишди. Орифга бориб билгин-чи, улар қаерга жойлашишган экан, мудиримиз сизга меҳмон бўлмоқчи, шаҳримизнинг сувенирларидан тақдим қилмоқчи, деб айт, дедим... Хуллас, Ориф уларнинг Прибалтикадан келишганини, «Боку» меҳмонхонасидан жойлашганини билиб келди. Табиийки, йигитлар бошқа хонага, қиз эса бир аёл билан бошқа хонага жойлашишган. Буни мен ҳар эҳтимолга қарши суриштириб олган эдим, аммо ҳамма иш ўйлаганимдан ҳам осон кўчди... Йигитлар чулдираб қолишди. Уларни машинамга ўтқазиб, биласанки, ошхонанинг орқасида «Волга»м ҳамиша тайёр туради – меҳмонхонага олиб бордим, қиз билан бирга йигитларни одобу назокатлар ила хоналарига элтдим, каравотларига текисгина қилиб ётқиздим. Ҳаммасини шунақанги лутф билан қилдимки... Энди қизга келсак, у анча хушёр, аммо ликёр таъсиридан кўзлари сузилиб турибди, хуллас, одоб билан, лутфу назокат билан, афсус, дедим қизга, йигитларингиз анча заиф экан, бироқ сиз бутунлай хушёрсиз... Энди тунда шаҳарга чиқишингиз яхши бўлмас. Хонада ҳам зерикиб қоласиз, сизни машинада айлантисан, шаҳримизни кўрсатсам, нима дейсиз?

Қиз севинчдан ўзига сиғмайди, кошкийди, сиздан жуда миннатдор бўлур эдим, дейди. Бу ерда менинг кўришим, афт-ангоримнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Асосий гап шундаки, менинг машинам бор, ўзим ҳам жуда назокат билан муомала қиляпман. Ёлғиз аёл дикқинафас хонада қолиб нима ҳам қиларди шўрлик, юраги тарс ёрилиб кетади. Хуллас, ҳаммаси хамирдан қил суғургандай кечди. Аввал Киров паркига олиб бордим, шаҳарни

сайр қилдирдим, сўнгра «бироз нарида, Бузовнада боғим бор», дея қизни суҳбатга чалғитиб, секин машинани шаҳарнинг четига бурдим.

Заур «Муртузовларники каби, – дея ўйлади. – Ахир уларнинг боғи ҳам Бузовнада-ку».

– Хуллас, боққа келиб етдик... Қолгани ўзингизга маълум...

Заурнинг эътиборини шу нарса жалб қилдики, бошида барча тафсилотларни миридан сиригача сўзлаган Нодир ҳикоясининг охирини негадир юмалоқ-ёстиқ қилиб якунлади. Сабаби не экан? Нодирнинг уятчанлиги, ор-номусимикан ёки бошқа бирор гап борми? Балки устомонлик билан қилинган бу тузоқларга, коньякларга, ноябрда столга тўкиб ташланган иссиқхона помидорларига, бодрингларга, чиннигуллар ва француз ликёрларига қарамай, воқеа мутлақо Нодир орзу қилган натижа билан тугамагандир? Нодир ҳикоя қилган воқеа охирининг узилиб қолишига сабаб ҳам, эҳтимол, ана шу эди.

Тағин Нодир қуйган ароқларни ичдилар. Мухтор соатига қаради. Нодир эса бошқа бир аёл билан боғлиқ янги ҳикояни айта бошлади.

– Бир аёл хушимни ўғирлади, – деб бошлади у, – бу жон билан танишиш учун ўтидан кириб кулидан чиқишга тайёр эдим. Ниҳоят, умумий бир танишимиз топилди ва илк танишувимиз шарафига у аёлга кремплин парча совға қилмоқчи бўлдим. Бир дўстим мени омборга олиб бориб, уч хил – кулранг, яшил ва ҳаворанг кремплин кўрсатди... Аввал учаласидан ҳам олиб жўнатмоқчи бўлдим, кўнглига ёққанини танлаб олсин, дедим, аммо бу латтапараст учаласини ҳам олиб қолса, ҳолим нима кечади, деб кўрқдим, йўқ, бунақада хонавайрон бўламан, бошидан бунга ўргатсам, кейин унинг юки остидан қандай чиқаман, деб ўйладим. Ўзим ҳаворангини танлаб жўнатдим, хуллас, кечқурун меҳмонга боришимни билдирдим. «Монолит»дан бир кўча нарида ёлғиз яшар эди...

Манзилини кўпдан бери билардим, кечкурун яхшигина бир тугун тайёрладим – тўрт-бешта пиширилган товук, ичимлиги ичида, апельсин, бир даста гул – ҳаммаси рисоладагидай... Ҳа, тагин янги помидор билан бодринг... Ўзиям ноябрь ойлари эди...

Заур шу нарасага эътибор бердики, Нодирнинг барча муҳаббат можаролари ноябрь ойида содир бўлади ва йилнинг ана шу пайтида помидор, бодринг топа олиши билан Нодир алоҳида фахрланади... Нодир кимгадир жуда-жуда ўхшаб кетарди, аммо кимга, Заур ҳарчанд уринмасин, буни ҳеч топа олмас эди.

Нодирнинг бу ҳикояси ҳам аввалгиси каби қўққисдан, юмалоқ-ёстиқ натижа билан тугади ва у тагин бошқа бир воқеани ҳикоя қила бошлади... Энди хусусий каюта олиб, бир таниши билан кемада Красноводскка борганидан сўзлар эди. Бу таниши битта узукни уч марта олдирган эмиш Нодирга. Биринчи марта қимматбаҳо бир узукни Нодирга кўрсатиб, «Бу узукни менга келтирибдилар, ҳайронман, олсаммикан, олмасам» – дебди. Нодир: «Кўнглингга ўтирса, албатта ол», – дея пулини чиқариб берибди. Бунда илк бора – бошқа-бошқа каютада Красноводскка боришлари экан... Орадан ярим йил ўтгач, у («Нодир бу воқеани унутиб юборган бўлса керак деган хаёлда») худди ўша узукни Нодирга иккинчи марта кўрсатиб, аввалги гапларини такрорлабди: «Ҳайронман, олсаммикан, олмасаммикин»... Нодирнинг кайфи бор эканми ёки ростдан ҳам эсидан чиқарган эканми, ҳар ҳолда бу сафар ҳам фарқига бормасдан, «албатта ол», деб пул чиқариб берибди ва улар иккинчи марта кемада Красноводскка борибдилар. Бироқ орадан уч ой ўтгач, Нодирнинг кайфи таранглигида тагин ўша узукни кўрсатиб, айни аввалги сўзларни такрорлаган экан, Нодирнинг тепа сочи тикка бўлиб кетибди: «Менга қара, ҳой манжа-лақи, – дебди у, – истасанг, ўнта бармоғингга ҳам худди шунақанги узук олиб бераман, аммо мени лақиллати-

шинг нимаси?.. Мен сенинг душманингманми, менга бу узукни учинчи марта олдирыпсан?»

– Шунақа, хотинларнинг қиссаси узун, – дея ўз сўзини якунлади Нодир, – гапирган билан адо бўлармиди?

Заур ҳар қанча қилса ҳам бу одамнинг кимга ўхшаши-ни эслай олмасди. Гапиришлари, афт-ангори ўхшамас, аммо нимасидир кимгадир жуда-жуда ўхшаб кетарди. Тўхта, тўхта... Гўё алланарса Заурнинг идрокида ойдинлаша бошлади, аммо Нодир дарҳол унинг фикрларини тўзғитиб юборди. У Заурга қараб:

– Келинг, мана шу қадаҳларни сизнинг соғлиғингиз учун ичайлик, – деди. – Кечирасиз, сиз қайси соҳада ишлайсиз?

– Нашриётда ишлайман, – жавоб берди Заур.

Нодир:

– Яшанг, – деди, – нашриёт ходимлари барчамизнинг фахримиздир, бошимизга кўтаргулик кишиларсиз... Сизлар бизга маънавий озиқ берасизлар, сизларни қанча ҳурмат қилсак оз... Нашриётда китоб чиқарасизлар-да, ё адашдимми? Ҳа, раҳмат... Китоб – билимнинг онасидир. Энди китобсиз бир қадам ҳам юриб бўлмайди... Отам раҳматли... Ўтганларни Худо раҳмат қилсин, – менинг ўқиб олим бўлишимни, китоблар ёзишимни орзу қиларди. Амаким ҳам мени кўрдими, бас, ўша заҳоти, оиламизнинг номига фақат сен доғ туширдинг, дея дийдиёсини бошлайди. Ҳақиқатан ҳам наслимизнинг ичида энг ношудимен бўлдим. На илож, вақтида ақлим кирмади, ўқиб бирор шаҳар ололмадим, мана энди амаллаб тирикчиликни ўтказиб юрибмиз-да. Қариндош-уруғларимнинг барчаси ўқиган кишилар, аммо бир нарсга сира тушунмайманки, бу ўқиган кишилар кунда-кунора менинг олдimgа келиб, «пулга зориқиб қолдик, озроқ қарз бериб тур, деб сўрайдилар», – дея Нодир қаҳ-қаҳ урди. – Ҳой Мухтор муаллим, бу бир ҳазил, кўнгилхушлик-да, ўзимизни ўзимиз хурсанд қиламиз-да энди. Аммо амаким

чиндан ҳам буюк одам. Манаман деган олимдан зўрроқ...
Ҳа, ўрни келганда айтай, у ҳам нашриётда ишлайди, балки танирсиз? Исмлари – Дадаш.

Заур «Дадаш-ку ахир, – дея ўйлади, – наҳотки шунча ўйлаб тополмаган бўлсам бу одамнинг кимга ўхшашлигини? Манави кичкина қўллар, бу қисқа, миқти бармоқлар – ҳаммаси худди Дадашники-ку». Заур савол эмас, тасдиқ оҳангида:

– Жабборов Дадаш, – деди.

– Танийсизми?

Заур:

– Бир жойда ишлаймиз, – деди ва англадики, тасом, ҳамма нарсаси бир нуқтага келиб етди. Бугун иплар бир-бири билан боғланиб бўлди. Ҳозир Нодир яна янги ҳикоясини бошлайди ва бундан унинг Таҳмина билан танишлиги маълум бўлади.

– Тасодифни қаранг-а, – деди Нодир. – Йўқ, бу масалани бундай енгил-елпи ҳал қилиб бўлмайди. Бу воқеани биз бошқача нишонламоғимиз керак. Ҳой Ориф! – дея чақирди у, – қани, ҳалиги ароқдан олиб кел-чи.

– Йўқ, йўқ, – деди Мухтор, – мен энди ичмайман, кетишим керак. Шошиб турибман. Бошқа галга қолдирайлик, тагин ўзингиз биласиз, балки Заур билан иккалангиз ичмоқчидирсиз? Ҳар ҳолда мен кетаман.

– Йўқ, – кўнмади Заур, – мен ҳам шошиб турибман.

– Йўқ, сиз менинг дилимни ранжитяпсиз, – деди Нодир. – Келинг, дастурхонни янгилайлик, бир-икки сих иссиқ кабоб келтирсин, битта ароқ билан осмон узилиб ерга тушмас, иш қочмайди-ку ахир... – аммо Мухтор унга қулоқ солмай, секин ўрнидан турди, «кечирасиз, бир дақиқага» – дея қаёққадир чиқди ва бироздан сўнг қайтиб келиб:

– Заур, кетасизми? – деди.

– Албатта, кетаман, – ўрнидан турди Заур ва Нодирга қараб: – Қанча бўлади? – деб сўради.

Мухтор:

– Етади, – деди.

– Қанақасига? – Нодир сапчиб ўрнидан турди. – Ҳой Ориф, вой ҳаромзода, Мухтор муаллимдан пул олгани уялмадингми?

Ориф елкасини қисиб:

– Мен нима қилай, ахир, Нодир ака. – Мухтор муаллим, агар олмасанг, бу ерга зинҳор бошқа оёқ босмайман, – деди.

Нодир:

– Мухтор муаллим, ғашга тегишни яхши кўрасан-да, – деди, – буюртмани мен берайин-у, харжини нега энди сен тўлар экансан? Мен сизларни меҳмон қилмоқчиман.

– Биз хонимлар эмасмизки, сен меҳмон қилсанг, – деди кулимсираб Мухтор. – Бунинг устига, – у Заурга қаради, – мен Заурнинг усулини қўлладим, бир сафар у Москвада мени худди ана шу тарзда меҳмон қилган эди, мен ҳам қарздор бўлиб қолишни хоҳламадим. Нодир, саломат бўл, демак, пивони кутаман.

– Албатта, – деди Нодир. У ўзини йўқотиб қўйганлиги шундоқ кўриниб турарди. Ахир на Мухторга, на Дадаш амакисининг ҳамкасби бўлмиш Заурга ўз саховатини, қўли очиклигини истаганчалик намоиш эта олмай қолаётган эди-да.

...Заур билан Мухтор хиёбоннинг хилват йўлакларидан кетиб борардилар. Сукутни Мухтор бузди:

– Сиз таажжубланаётган бўлсангиз керак... Менинг бунга ўхшаган – Нодирни айтяпман – бунақанги одамлар билан танишлигимдан ажабланаётгандирсиз. Гап шундаки, мени ҳар хил одамлар қизиқтиради – яхшиси ҳам, ёмони ҳам, аҳмоғи ҳам, ақллиси ҳам, покизаси ҳам, маишатбози ҳам... Ҳар хил одамлар билан учрашиш, бирга ўтириш, сўзларини эшитиш, уларнинг фикри ва турмуш тарзини англашга интилиш – менга теккан бир касаллик.

– Нега ахир? – деб сўради Заур.

– Билмайман, – деди Мухтор, – билмайман... Аммо йиллар ўтгани сайин ўзимни ҳам, бошқаларни ҳам англашим қийин бўлиб боряпти. Одамларни ҳам, ўзимни ҳам тушунолмай қоляпман. Фақат шуни англадимки, бу дунёда савол кўп, жавоб эса оз.

Хиёбондан чиқдилар...

– Таксини қаердан топдик энди? – деди Мухтор. – Бу ердан барча таксилар Байил томонга кетади.

– Дарвоқе, менга нега қўнғироқ қилганингизни айтмадингиз-ку, – эслади Заур.

– Э, ҳа, ниманидир унутиб қўйдим, десам... Масала шундаки... Ҳой, такси-и! – дея қичқирди у. – Такси! Тўхта!

Машина уларнинг шундоқ ёнига келиб тўхтади.

– Худо ҳаққи, кечиринг, – деди Мухтор машинага чиқаркан, – жуда шошиб турибман. Тўғрироғи, анча кечикдим, кечаси сизга қўнғироқ қиламан, гаплашамиз. Бўптими?

Машина юриб кетди. Заур ичкиликнинг оғир тумани бошини тобора қаттиқ айлантираётганини ҳис қиларди. Вазмин қадамлар билан уйи томон кетди. Таҳминанинг уйи томон...

ЎН УЧИНЧИ БОБ

*Оҳ эди ҳамнафасим, оҳки, ул ҳам охир
Чиқди игроҳ қилиб кулбайи аҳзонимдан.*

Заур ҳеч қачон ушбу зинапоялардан бу қадар оғир бир ҳисда, бу қадар машаққат билан чиқмаган эди. Эшик олдида ҳам хийла туриб қолди, киссасидан чиқарган калит кулфга ҳеч тушмас эди.

Ниҳоят, эшикни очиб, уйга кирди. Таҳмина уйда эди. Заур бориб қўлларини ювди, у ерда ҳам анча тараддудланиб қолди. Сўнг хонага кириб курсига ўтирди. Таҳмина ҳам қаршидаги курсида ўтириб сигарет чекарди.

– Овқат ейсанми? – деб сўради у.

– Йўқ, овқатландим, – деди ва у ҳам сигарет чиқариб ёндирди... Ҳар иккаласи ҳам лом-мим демай сигарет чечар, ҳеч бири ҳам сўз бошлашни истамас, лекин ҳар иккаласи ҳам эртами-кечми, албатта, сўз очилишини билиб турарди.

Ниҳоят, Заур бир қарорга келди:

– Кеча Дадаш билан эдингми? – деб сўради.

Таҳмина бош ирғаб тасдиқлади:

– Дадашни менга элчи қилиб жўнатибдилар, – деди. – Сенинг ота-онанг... Савдолашиш учун. Яъни мен сени уларга қайтараман, эвазига улар мени тинч қўядилар, ортиқ қулоғимни батанг қилмайдилар.

– Ажабо, – деди Заур. – Мен гўё анчайин бир жонсиз ашёман, сизлар мени айирбош қиласиз.

– Бу сенинг ўзингга боғлиқ.

Бу гапи билан Таҳмина тагин менинг нозик жойимдан тутмоқчи, деб ўйлади Заур. Ахир Таҳмина жуда яхши биладики, Заурнинг энг ожиз жойи ана шу – унинг мустақиллиги, эркинлигининг шубҳа остига олиниши; ҳозир миясини туман қоплаган бир пайтда Таҳминанинг бу нияти унга янада аниқ ва ойдин кўринарди.

– Ҳар ҳолда, – деди Таҳмина, – мен сени зўрлаб ушлаб туриш ниятим йўқ. Менинг уйимга ўзинг ўз оёғинг билан келгансан, қачон истасанг, ўша заҳоти ўз оёғинг билан чиқиб кетиш ихтиёри ўзингда.

– Эҳтирослар тугаб бўлдимми? – Заур киноя билан Дадашнинг сўзларини такрорлади.

Таҳмина асабий бир ҳолда:

– Эҳтироснинг бунга нима дахли бор? – деди. – Дунё фақат эҳтирослар пойдеворида қурилган эмас-ку.

«Айни Дадашнинг фикрлари» – ўйлади Заур ва:

– Бир нарсани тушунолмаёпман. – Нега сен биз иккаламизга оид масалаларни Дадаш билан музокара қилиб юрибсан? Дадаш сенинг киминг бўлади? Амакингми, отангми?

Таҳмина ғамгин:

– Менинг на отам бор, на онам, – деди. – Сенсан – у, кўз тегмасин, ота-онали тўкис.

Заур қўллари билан сочларини чангаллади, сўнг юзини, кўзларини ишқалай бошлади:

– Ахир нега келиб-келиб Дадаш билан гаплашасан муносабатларимиз ҳақида?

– Айтдим-ку сенга, «бу онангнинг ташаббуси», деб. Фақат Дадашнинг ўзи бўлса, гўргайди. Қаердандир Мухторга ҳам воситачи топибдилар. У ҳам кеча кечқурун шу масала учун мени ахтарган экан.

Бу Заур учун кутилмаган хабар бўлди. Ҳали Мухтор «сенга гапим бор», деганда Заурнинг юрагида бир хижиллик пайдо бўлган эди. Ахир Мухторнинг Заурга шундан бошқа нима ҳам гапи бўларди?

– Онанг ҳатто Мадинага ҳам қўнғироқ қилибди.

– Мадинага?

– Мадинага, – деди Таҳмина, сўнг кинояли оҳангда илова қилди, – аммо Мадинага қўнғироқ қилгани яхши бўлибди, Мадина қойилмақом қилиб жавоб берибди. Обрўсини ер қилибди... Ҳали онанг танимайди Мадинани... тилини тишлаб турадиганлардан эмас Мадина, сўкишга келганда онангни ўтқазиб қўяди.

– Менинг онамни ҳақорат қилишга Мадинанинг нима ҳаққи бор? – Заур ўз асаблари чатнаб, ҳиддати ошиб бо-раётганини, айна пайтда бу жиззакилик Таҳминага ҳам юқаётганини ҳис қилиб турарди. Ёки аксинча, Таҳминанинг ҳирсу ҳиддати, асабийлиги Заурга таъсир қилаётган эди.

Таҳмина:

– Мадинани «қўшмачи-янга» деб аташга онангни нима ҳаққи бор? Бундан ортиқ беҳаёлик бўладими?.. Нима эмиш – Мадинанинг эри йўқ эмиш. Эри йўқ бўлса, унга оғизга келганини айтавериш мумкин экан-да? Нима бўпти, Мадинанинг нимаси кам экан онангдан, ўз

кунини ўзи кўради, боласига қарайди... Аввал билмас эканман, сенинг онанг ҳам ёшлигида худди Мадина каби «машинисткачилик» қилар экан, фақат онангнинг бахти чопиб мўътабар одамга эрга теккан, Мадинанинг эса омади келмаган, холос.

– Бас, ўчир овозингни, – деди Заур, – онам ҳақида бўлар-бўлмас гапларни айтаверма, – унинг қичқириб юборишига оз қолди.

– Нега унда онанг Мадинани таҳқирлайди, ким берибди бу ҳуқуқни унга? – Таҳмина ҳам қичқирар, асабдан дир-дир титрарди... – қўшмачи-янга.

– Тўғри айтибди онам, Мадина қўшмачи-янганинг ўзгинаси.

Заур ҳеч қачон Таҳминани бу аҳволда кўрмаган эди, гўё унинг юзи қийшайиб кетди.

– Шунақа де. Қўшмачи... мен ҳам, демак, унинг шериги эканман-да.

– Мен бундай деганим йўқ.

– Нима бўпти айтмаган бўлсанг? Кўнглингдан ўтган. Ҳамиша шу фикр билан яшагансан. Алоқаларимизнинг дастлабки кунларидаёқ мени шунақа деб ўйлагансан, фоҳиша деб ҳисоблагансан. Шунинг учун ҳам менга яқинлашиш пайига тушгансан. Нима бўпти, қўнимсиз, суюқоёқнинг биттаси-да, деб ўйлагансан... Кейинроқ, энг бахтиёр кунларимизда ҳам ана шу фикр ич-этингни кемирган, ҳамиша шубҳаланиб юргансан мендан. Хиёнат, бевафолик қилишимни кутгансан. Юрагингнинг туб-тубида мени ахлоқсиз хотин деб ҳисоблагансан ҳамиша. Ҳозир ҳам сени бу фикр тинч қўймайди. Шунинг учун ҳам она сути оғзидан кетмаган гўдаксан, эркак бўлганинг йўқ ҳали.

Заур бутун заҳрини тилига йиғиб:

– Албатта, – деди, – сен учун Дадаш – эркак, Спартак – эркак, Фозил қассоб – эркак...

Таҳмина бўздек оқариб кетди:

– Тур, чиқиб кет бу ердан, – деди. – Бор онангнинг қошига, «Москвич»ингнинг ёнига.

Заур ўзи ҳам билмагани ҳолда Таҳминага шапалоқ тортиб юборди. Таҳмина қўллари билан юзини тўсганча сапчиб ўрнидан турди ва хонадан қочиб чиқди. Заур ҳам ўрнидан туриб даҳлизга чиқди. Аста-секин кўча эшиги томон юрди, сўнг яна хонага қайтди, чўнтагидан эшикнинг калитини чиқариб хонтахтанинг устига қўйди. Қайтиб даҳлизга чиқаётганида ғайририхтиёрий равишда ошхонага қаради: Таҳмина ошхона столининг ортида қотиб турар, юзларини қўллари билан бекитиб олган эди.

Заур эшикни юлқиб очди-да, чиқиб кетди...

* * *

Бу шунчаки ўйин эканини унутмаслик керак, унутмаслик керак, унутмаслик керак!.. Балоғат чоғларида, аёллар дунёсига қадам қўйган илк ойларида, илк йилларидаёқ буни идрок этган, англаб етган, ўзига ўзи тавсиялар берган эди ахир. Жиддий ёки ножиддий, қисқа ёинки узоқ муддатли, тасодифий, ўткинчи ёхуд мустаҳкам, мудовоматли алоқаларнинг ҳеч бирида Заур бу сабоқни, бу қонунни унутмаган эди... Нега энди эр етилган бир пайтда бу муҳим ҳаёт тажрибасини ногаҳон унутиб қўйди? Нега ахир жиловсиз бир туйғунинг бутун борлигига ҳоким бўлишига, иродасини эгиб олишига, бошига бу қадар азоб-уқубатлар солишига йўл қўйиб қўйди. Унутмаслиги керак эди, буларнинг барчаси фақат шунчаки бир ўйин, муваққат, ўткинчи дилхушлик эканлигини бир лаҳза ҳам унутмаслиги керак эди. Бироқ унутди ва мана энди жазосини тортмоқда... қандай қилиб у алданди, қандай қилиб у бу ўйиннинг қонуниятларини бузди, бу ўйинни «муҳаббат» деб билди? Муҳаббат деб билган заҳоти бу ўйин шафқатсизлашди, маишатга эмас, кулфатга айланди... Гўё мўъжиза рўй берди деб ўйлаган

эдингми? Севги ундоқ, севги бундоқ... бироқ бу фақат китоблар ва кинолардагина бўлади, агар ҳаётда рўй берса, фақат 17–18, нари борса 19 ёшда рўй беради, холос. Сен эса 24 ёшингда шундай алданиб қолдинг... Ўз ҳаётингнинг аччиқ, аммо вожиб сабоқларини не сабабдан унутдингки, бу савдолар бошингга тушди, эй бадбахт?

Миясида ғужғон ураётган ана шу фикрлар билан шаҳар кўчаларида тентирай-тентирай хилват, қоронғи, боши берк кўчалардан келиб чиқди. Шаҳар шу ерда тугар, нарёғи дашт эди...

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

*Марҳам қуйиб унгарма сийнамда қонли доғи,
Сўндирма ўз алингла ёндирдинг чироғи.*

Аввал у ўз «Москвич»имни ҳайдаб боряпман, деб ўйлади, сўнгра билдики, йўқ, ўз машинаси эмас, «Москвич» ҳам эмас, бу машина – жигарранг «Волга» эди. «Волга»нинг рулида ўтирарди Заур, яланғоч бўлиб олган, эгнида фақат битта майка бор, холос. Бироқ шу алпозда машинани кенг ва гавжум кўча бўйлаб ҳайдаб борарди. Аввал бу кўчани Москванинг Ленинград хиёбони деб ўйлади, кейин қараса... Йўқ, Бокунинг Наримонов хиёбонида кетмоқда... Муюлишдан милиция ходимлари чиқиб, Заурга «тўхтат», дея ишора қилдилар. Заур тўхтатмади, тўхтата олмас эди ҳам ахир, биринчидан, бошқа бировнинг машинасини олиб қочаётган эди, иккинчидан, ҳайдовчилик гувоҳномаси ёнида йўқ эди, учинчидан, яланғоч эди, ҳатто трусиги ҳам йўқ, эгнида фақат бир майкаси бор, шу майка билан ҳамма жойини бекитишга ҳаракат қиларди, тўртинчидан, ўзи ғирт маст, кабобхонада «Экстра» ароғи билан чех пивоси ичган эди, бешинчидан, буларнинг барчаси камлик қилганидек машинани кўча ҳаракатига тескари йўналишда ҳайдаб борарди, олтинчидан... ет-

тинчидан... саккизинчидан... кимдир унинг боши узра бунни ҳисоблаб борар, Заур туш кўряпман, деб ўйлар, аммо бу фикр миясига келиши билан уйқудан уйғониб кетгандек туйиларди, уйқусида эмас, ўнгида, даҳшат билан шуни ҳис қилардики, у ёлғиз эмас, машина ичида тағин кимдир бор, уни қачон минганини эслай олмасди, йўқ, ҳеч кимни миндиргани йўқ, аммо машинанинг орқа ўриндиғида кимдир ўтирар, Заур қайрилиб бу йўловчига қарамаса-да, уни кўрмаса-да, нафасидан кимлигини билиб турар – у Таҳмина эди. Милиция ходимлари икки мотоциклда Заурнинг машинасини қувардилар, аммо дунё тўнтарилиб кетса ҳам Заур уларнинг таъқибидан қутулиб кетиши керак эди, чунки қўлга тушса обрўси тўкиларди: профессорнинг ўғли машина ўғирлабди, тағин кимнинг машинасини денг – ўз қўшниси Спартакникини... Тасаввур қиялпсизми ўзи, шаҳар марказида, айни туш маҳали яланғоч ҳолда машина ҳайдаб боряпти, бу кифоя қилмаганидек бегона аёлни – бошқа кишининг хотинини миндириб олган – ахир Таҳмина Дадашнинг хотини эди-да. Бироз илгари у суд орқали аввалги эри – Мухтордан чиққан, Дадашга теккан, бироқ Дадаш ҳам ёлғиз эмас, яна кимдир бошқа биров бор эди, у айнан Дадашга ўхшар, Дадаш каби бақалоқ, қориндор, бурни сертук, қўллари ҳам Дадашнинг қўли каби кичик, бармоқлари ҳам калта ва йўғон: аммо бу кимса Дадаш эмас, унинг иккинчи нусхаси эди. Ким эди-я, бу одам, ким бўлганида ҳам ноябрда помидор ва бодринг ерди, мана ҳозир ўша одам милтиғини Заурнинг энсасига тираб турар, машина бироз секинлашишини кутар, машина секинлашиши биланоқ тепкини босмоқчи эди бу одам – бу иккинчи Дадаш, Заур бунни билгани учун ҳам тезликни муттасил ошириб борарди. Ниҳоят, газни охиригача босди, оёғи темир чегарага қаттиқ тиралди – машина энг юқори тезликка чиққан, бундан тез юра олмасди... Аксинча, тезлик аста-секин пасая бошлади ва шу пайт орқадан кетма-кет

ота бошладилар. Отаётганлар ҳарбий кийимидаги иккала Дадаш эди, шуниси ғалати эдики, милтиқларнинг патронлари питра билан эмас, уруғ билан тўлдирилган эди, бу – гулнинг уруғлари, деди Таҳмина. Шу пайт уларнинг қаршисидан ҳам мотоциклчилар кела бошлади, ҳамма – Спартак ҳам, унинг отаси Муртуз ҳам, Мадина ҳам, Мухтор ҳам, улар орасида эди...

Бирдан Таҳмина орқадан Заурнинг бўйнини қучоқлади, тўғрироғи, қўлларини узун шарф каби Заурнинг бўғзига чирмади, Заурни бўға бошлади. Заур халос бўлиш учун қўлларини рулдан олди. Таҳминанинг қўллари унинг бўғзини қаттиқ сиқа бошлади. Таҳмина эса шу пайт шиддат билан рулга ёпишди ва кескинлик билан рулни сўл томонга буриб юборди, машина йўлдан чиқди ва ҳар иккаласи ҳам йўлнинг четидаги тубсиз жарни кўриб қолди, машина ана шу жарга қулаб бормоқда эди...

– Нима бўлди, дўстим, нега бўкиряпсан? – Заур бу овоздан ва хонани ёритиб юборган шуъладан уйғониб кетди. Эшик олдида йўл-йўл пижама кийиб олган Озар Мардонов турарди. Озар жилмайиб:

– Бунча бўкиряпсан? Босириқдингми? – деди.

– Бўкирдимми? – деб сўради Заур.

– Қичқирганда қандоқ? Нариги хонадан эшитиб уйғониб кетдим.

Заур ётган каравотнинг бош тарафида дераза бўлиб, унга майда-майда ёмғир томчилари уриларди...

– Кечир, сениям уйғотиб юбордим, – деди Заур ва қўлини чўзиб сигарет олди.

Озар чироқни ўчириб, ўз хонасига кетди, Заур сигарет тутатди...

Кеча у кўчаларда тентирай-тентирай бу ерга – дорилфунунда бирга ўқишган дўсти Озар Мардоновнинг уйига келиб қолди. Бахтли тасодифни қарангки, Озар экспедицияга кетмаган, Боқунинг ўзида эди. Заурнинг можароларидан унинг хабари йўқ, Заур ҳам бу ҳақда ҳеч

нарса демади. Фақат имкони бўлса, Озарни бу безовта қилмаса, маълум сабабларга кўра бир неча кун уникида қолишини айтди...

– Безовталиги бор эканми, дўстим, нималар деяпсан ўзи, истасанг, бир йил қолмайсанми, – деди Озар. – Шундоқ ҳам уч кундан кейин экспедицияга кетяпман.

Заурнинг бу ерга келиб қолиши тасодифий эмас эди. Озарнинг бўйдоқликда ҳаёт кечиришини ҳам, меҳмондўстлигини ҳам яхши биларди, аммо бу ерга келишидан асосий мақсад Озар ёрдамида экспедицияга кириб олиш эди... Тунда шу мавзуда анча гаплашдилар. Озар: «Мен Идрис билан бир гаплашиб кўрай-чи, нима дер экан», – деди. Идрис дорилфунунда уларга сабоқ берган таниқли геолог бўлиб, Озар ишлайдиган экспедициянинг бошлиғи эди. «Идрис сени унутмаган бўлса керак, менимча, бу ишни тўғриласа бўлади. Ҳар ҳолда мен имкон топилиши биланоқ гаплашиб кўраман», – деди.

«Содилли» виносидан ичиб, Озар пиширган қуймоқдан еб, дунёнинг келди-кетдисидан узоқ гаплашиб ўтирдилар. Озар иштирок этаётган экспедициядан, умуман, геологиядан, университетдаги йилларидан, эски ўртоқларидан, футбол бўйича жаҳон чемпионатидан, аёллардан, оила қуришнинг зарурлигидан, бола-чақали бўлишнинг ўзига хос лаззатларидан ва ҳоказолардан сўз кетди. Бироқ Заур ўз ҳаётининг сўнгги ойларида рўй берган воқеалар ҳақида лом-мим демади. Гўё бу воқеалар ҳеч қачон рўй бермагандек эди...

Заур Дадашдан ўз аризасини қайтиб оларкан:

– Мен сизнинг ўғитингизга амал қияпман, – деди. – Мана, уч кун ўтди, бугун душанба, энди аризамни директорга олиб кирмоқчиман.

– Демак, ҳарқалай, ишдан бўшамоқчисан? – сўради Дадаш. – Хўш, кейин қаерда ишлашингни ўйлаб кўрингми?

– Безовта бўлманг, ўйлаб қўйдим. Мени геология экспедициясига олишяпти.

Дадаш узоқ сукутга кетди, сўнг Заурга ўйчан тикилиб:

– Яхши, ота-онангга энди бу хабарни қандай тушунтирай? – деди.

– Тушунтиришнинг ҳожати йўқ, – деди Заур. – Кечқурун дадамнинг олдига бораман, ҳаммасини унга ўзим тушунтириб бераман.

* * *

Ҳатто футбол ўйнаётган болакайлар ҳам уни кўрган заҳоти тўхтаб қолдилар, улардан энг кичкинтойи бу хабарни етказиш учун уйига югурди... Заур ўта хотиржам эди. Ҳовлида футбол ўйнаётган болалар орасидан ўтиб, зинапоялардан аста-секин кўтарила бошлади. Бундан аллақачон хабар топган қўшнилари қаршидаги деразалардан ўғринча мўралар эдилар. Ҳатто Заурга Муртузовларнинг деразасидан шахсан Муртуз Балаевичнинг ялтир боши ҳам кўрингандек туйилди.

Мис лавҳага «Профессор М. Зайналли» деб ёзилган эшикка яқинлашди. Қўнғироқни босганда ҳам тамом хотиржам эди, аммо ичкаридан шошилиш одимларни – онасининг қадам товушларини эшитганда юраги гупиллаб ура бошлади.

Эшик очилди. Заур онасига тикилди ва ўзининг бу келишидан онаси бохабар эканлигини дарҳол англади: «Дадаш огоҳ қилган» деган фикр ўтди хаёлидан.

– Хуш кўрдик, ойи! – деди.

Онаси хотиржамлик билан:

– Хуш кўрдик, – деди ва, – ичкари кир, – дея илова қилди. Бу жумла узоқ вақт тентираб юрган саёқ ўғилнинг ўз уйи – ўлан тўшагига қайтганини ифода қиларди. Зеро, доимо шу ерда яшаб келган одамни ичкарига алоҳида таклиф қилишнинг не ҳожати бор? Даҳлизга кириб, пальтосини ечар экан, онасининг рафторидан таажжуб-

га тушарди – онаси на «оҳ-воҳ» қилар, на қичқирар, на йиғлар, на унга танбеҳлар берар, на бағрига босиб эркаларди. Гўё ҳеч нарса бўлмагандек, жуда оддий ва соддагина кўришиш эди бу.

– Отам қандай? – деб сўради Заур.

– Ҳозир тузук, – деди онаси, сўнг қўшиб қўйди: – Бизни жудаям қўрқитиб қўйди, қон босими ошиб кетди, юраги ҳам хуруж қилиб қолди.

Заур отасининг хонасига кирди. Столда ишлаб ўтирган Мажид Заурни кўриб ўрнидан турди ва қўл узатди.

Сўнг ҳар иккаласи ҳам ўтирди, Зевар хоним чой дамлагани кетди.

Сукутни Заур бузди:

– Қалайсан?

Мажид ўз хасталиги, шифокорларнинг консилиуми, улар буюрган дорилар ҳақида тиниш белгиларни ишлатмасдан, узундан-узоқ гапирди, бу муфассал суҳбатдан асосий мақсад ўрталаридаги бегоналикни бар-тараф этиш, аввалги яқинликни янгидан тиклаш эканлигини ҳар иккиси ҳам яхши тушунар, бунинг учун эса вақт, муайян муддат ўтиши лозим эди, ораларидаги бу вақт жарлигини, фурсат ўпқонини майда-чуйда гаплар, асл мақсадга дахли бўлмаган суҳбатлар билан тўлдириш керак эди.

Зевар хоним хонага кирди, унинг кўзлари қизарган бўлса-да, юзлари кулиб турарди. Улар Зевар хоним ноксимон стаканларда келтирган чойни ҳўплаб-ҳўплаб ичишар ва учаласи Мажиднинг касал бўлиб қолганидан суҳбатлашар эдилар. Зевар хоним ҳар замонда кичик изоҳлар ила оилада рўй берган сўнгги воқеалардан хабар берар, кимлар келиб-кетганини, кимлар қўнғироқ қилганини, кимлардан хат келганини айтарди. Гап орасида у Заурнинг кооператив уйи тайёр бўлганини, яқинда топширилажагини қистириб ўтди. Ордерлар тап-тайёр, ўз кўзим билан кўрдим, деди у.

Бу суҳбатдан отаси толиқди, шекилли. Столи томонга, очиқ қолган китобларга, қоғозларга тез-тез қараб кўярди. Заур ўрнидан турди ва нариги хонага ўтди. Зевар хоним ўғлининг ортидан чиқди. Заур онасига тикиларкан, унинг кўзларида қўркув, ҳадик шарпасини кўрди. Бу хиллик ушбу вазиятнинг мубҳамлиги, Заурнинг келишидан мақсад ҳали ойдинлашмаганлиги билан боғлиқ эди. Ҳали отаси ҳам, онаси ҳам Заурнинг қанча вақтга келганини билмасди – у хаста отасини шунчаки бир кўриб кетиш учун келганми ёки бутунлай қолиш учунми?.. Таҳмина билан алоқани узил-кесил кесиб келганми ё қисқа бир муддатга рухсат олиб, бадбахт ота-онасининг ҳолини кўриш учун келганми? Зевар хоним ўғлининг ҳаракатларини зимдан, синчковлик билан кузатарди: Заур қаёққа, қайси томонга юраркан – кўча эшиги томонгами ёки ўз ётоғига? Балки шу хонада ўтириб, бирор егулик сўрар? Заур эса деворларга тикилар, гўё бу гулқоғозларни энди кўраётгандек эди. Ўртага оғир сукут чўккан эди. Ниҳоят, Зевар хонимнинг сабри чидамади:

– Жойингни солиб кўйдим, – деди. – Чўмилиб оласанми?

Заур фақат бу саволгагина эмас, берилмаган, аммо онасининг кўнглида ётган бошқа саволга ҳам жавоб берди:

– Ҳа.

Ваннадаги сувэлакдан игнадек тизиллаб урилган иссиқ сувдан кейин, товонқайроқнинг дағал ишқовларидан кейин, суюқ шампуннинг юмшоқ кўпиришларидан кейин покиза, шинам хонада чўзилиш, таниш хонанинг қадрдон деворларига – ҳар бир қаричи, ҳар бир чоки, ҳар бир ашёси, чизиғи, ҳар бир нуқтаси таниш бўлган деворларга боқиш нақадар ёқимли! Деворларга қачонлардир Заурнинг ўзи олган фотосуратлар ёпиштирилган, каравотнинг ёнида, кичик столча устида сигарет қутиси,

ўтолдиргич, кулдон, япон транзистори ва магнитофони қўйилган эди, у ўрнидан турмай, қўлини шунчаки чўзиб мусиқа эшитиши, сигарет чекиши, хаёлларга берилиши мумкин эди. У бир пайтлар майда-чуйда нарсаларнинг жинниси бўлиб, соатлаб овоз ёзадиган аппаратлар билан машғул бўлар, фотосурат ишлашни жуда севар эди. Кейинчалик, машина ҳайдай бошлагандан сўнг бу ҳаваслар назаридан қола бошлади, баъзиларидан эса бутунлай воз кечди. Машина моторини кавлаш асосий машғулоти бўлиб қолди. Шу ҳаваслар соясида спортни ҳам унутди, эндиликда гантеллар, эспандерлар хонанинг бир кунжидида уюлиб ётарди. Аммо спортни ташлагани ёмон бўлди, агар спорт билан мунтазам шуғулланмаса, бир куни Дадаш каби қорни осилиб кетиши ҳеч гап эмас.

Дадашнинг номи хаёлига келган заҳоти телефон жиринглаб қолди, Заур чўчиб тушди. Аммо дарҳол ўзини тутиб олди, энди ҳар бир телефон қўнғироғидан безиллаб туришга сабаб йўқлигини у яхши тушунарди: энди на Таҳминани чақирган эркакларнинг товушларини эшитади, на онасининг Таҳминага қиладиган таҳдидларини, ҳақоратларини, энди ҳеч ким Заурнинг «алло»сига жавобан гўшакни жимгина илиб ҳам қўймайди.

Гўшакни кўтарди:

– Лаббай.

– Заур?!

– Ҳа, менман, – Мадинанинг овозини таниган эди у.

– Бемалол гаплаша оласизми ёки чиқиб автоматдан телефон қиласизми менга?

– Йўқ, нега энди, бемалол гаплаша оламан, хизмат? – совуқ бир назокат билан айтди у бу сўзларни.

– Уч кундан бери сизни излайман, бироқ на ишхонангиздан топа оламан, на уйингиздан.

– Нима гап ўзи? Нима бўлди?

– Билолмай қолдим, Заур – деди у хаяжон билан, – билмадим телефонда бунга айтиб бўладими-йўқми. Телефонларингиз параллел эмасми?

– Йўқ.

– Биласизми, Таҳминанинг аҳволи жуда ёмон.

– Нега, нима бўлибди?

– «Нима бўлибди», деганингиз нимаси? Жудаям мазаси қочиб қолган шўрликнинг... Менинг сизга телефон қилганларимни билмайди, албатта. Йўқса қўймасди, аммо сиз кетгандан бери дали-демона бўлиб қолди. Ўзини бир нарса қилиб қўймаса, деб қўрқяпман.

– Нималар деяпсиз? – Заурнинг овозида истехзо бор эди, у атай истехзо қилмаётган бўлса-да, беихтиёр гап оҳангидан бу нарса сезилиб турарди.

– Кеча тун алламаҳал бўлиб қолганда уйғондим – соат учмиди, тўртмиди, ёдимда йўқ – қарасам, чироғи ёниб турибди. Ғамгин куй эшитиляпти. Ҳайрон бўлдим. Туриб уйига чиқсам, диваннинг устида тиззаларини қучоқлаганича мусиқа эшитиб, ичиб ўтирибди... Ёлғиз ўзи бир шиша коньякни ичибди.

– Бунинг нимасига ҳайрон бўласиз, – деди Заур, – бундан ҳам яхшироқ маишат бўладими?

Мадина сабрсизлик билан:

– Вой, Заур, – деди, – нега ўзингизни билмаганга соласиз? Тушунинг ахир, аҳволи жуда ёмон Таҳминанинг, менга ўзимни ўлдиргим келяпти, деди.

Заур жим эди.

– Нега тушунмайсиз ахир? У сизни севади. Ҳаммадан ортиқ севади...

Заур:

– Ҳа, балли, «ҳаммадан ортиқ», – деди, – гап шундаки, «ҳаммадан»... ҳамма бало ана шу «ҳамма»да...

Мадина бу сўзларга парво қилмади:

– Сизни деб эридан ажралди, ахир! Наҳотки билмасангиз?

– Бўпти, қўйинг энди бу гапларни, – деди Заур. У бу машмашаларга яна қайтишни истамасди, аммо бутунлай хотиржам бўлиши учун Таҳминанинг не аҳволда

эканлигини ҳам билиши лозим эди. Албатта, Мадина бироз бўрттираётган бўлса керак. Айрилганларидан сўнг дастлабки кунларда Заурнинг ҳам юраги тарс ёрилгудек бўлди, аммо бир неча кун ўтгач, аста-секин босилиб, ўзини ўнглаб олди.

– Эртага кечқурун бизникига келинг, – деди. – Таҳминаникига эмас, менинг уйимга. Ўтириб бафуржа гаплашиб олайлик. Бу ерда қандайдир англашилмовчилик рўй берган, Худо ҳаққи, кимдир орангизни совутган... Жуда раҳмим келяпти шўрлик қизга...

Заур:

– Бўпти, – деди, – яхши дам олинг.

– Хайрли тун. Аммо менинг телефон қилганимни синҳор ҳеч ким билмасин.

Бўлмасам-чи, бажо келтирамиз... Уйга қайтган илк оқшомини, роҳатда ўтказмоқчи бўлган илк тунини ҳам бурнидан чиқардилар. Бутун бўлган-кечганларга бир йўла чек қўяман, дея аҳд қилган эди ўзига. Наҳотки яна ҳаммаси бошидан бошланса? Албатта, эртага Мадинаникига кириб-нетиб юрадиган аҳмоқ йўқ... Заур сигарет тутатди, бошқа нарсаларни ўйлаб чалғишга ҳарчанд ҳаракат қилмасин, бўлмади. Кўзлари олдидан Таҳмина кетмасди. Унинг хонаси... дивани... Таҳмина эса тиззаларини кучоқлаб диван устида ўтирибди, мусиқа тинглаяпти; коньяк ичяпти ва ўксиб-ўксиб йиғлаяпти. Балки унга телефон қилишим керакдир. Мана, телефон шундоқ қўлларимнинг остида, гўшакни қўтариб, олтита рақамни тераман, вассалом. Телефонда гаплашиб ҳам ўтирмайман, қўнғироқ қилиб, овозини эшитаману гўшакни қўяман. Борди-ю, телефонга жавоб бермаса-чи? Уйида бўлмаса-чи?.. Бугун душанба, ишламайдиган куни, уйда бўлиши керак. Хўш, мабодо уйида бўлмаса-чи?.. Бу маҳалда уйида бўлмай, қаерда бўларди? Демак, мана шу ҳақда – Таҳминанинг қаерда эканлиги ҳақида ўйлаяпти. Демак, ҳамон унга бегона эмас, ҳамон

ҳаяжонга тушмоқда. Яхшиси, телефон қилмайман. Эр-тага қўнғироқ қиламан... Ростдан ҳам эртага телефон қилиш мумкин-ку... Бу фикрдан Заурнинг юраги енгиллашгандек, ичидаги оғир тош узилиб тушгандек бўлди. Эртага, албатта, қўнғироқ қилади – бу фикрдан у шу қадар севиндики, гўё анчадан бери кўришмаган, учрашиш умидини узиб қўйган қадрдон кишисига қўққисдан дуч келиб қолгандек эди... Эртага қўнғироқ қилади – ярим ҳазил, ярим чин қилиб узр сўрайди – ҳар ҳолда ноҳақ шапалоқ тортиб юборди – ҳазилга олиб кечирим сўрайди, сўнг учрашувга таклиф қилади. Агар Таҳмина бу айрилиқни чиндан ҳам ўзига қаттиқ олган бўлса, бундан изтироб чекаётган бўлса, унда учрашувга албатта рози бўлади... Умуман, келажакда ҳам тез-тез учрашиб туришлари мумкин, аммо энди бутунлай бошқа мақомда учрашадилар, энди Заур хушёр бўлади, тузоққа тушиб қолмайди. Шўрлик ота-онасини ранжитмаслиги керак энди... Ёшлари ҳам бир жойга бориб қолди қарияларнинг, соғлиқлари ҳам аввалгидай эмас. Заур энди ҳамisha хушёр бўлиши керак. Айрилишни истамас экансан, учрашиб туришни хоҳлар экансан, жуда яхши, мен ҳам розиман, аммо энди ҳар бир учрашувимиз пинҳона бўлиши лозим. Оламга жар солмайлик, ҳар иккаламиз яна шуни ҳам яхши билиб олишимиз керакки, бу учрашувларимизнинг ишқ-муҳаббатга ҳеч дахли йўқ. Аёл билан эркакнинг жинсий эҳтиёжлари бу, тамом-вассалом... Ва модомики шундай экан, Таҳминага ким қўнғироқ қилади-ю, ким қилмайди, у ишда бўлмаса, қаерда юради, нима қилади – булар билан Заурнинг неча пуллик иши бор? Қисқаси, уларнинг муносабати дастлабки пайтларда, илк учрашувларида қандай бўлган бўлса, ўшандай давом этиши лозим. Заурга муҳаббат ҳам, садоқат ҳам керак эмас. Фақат шунчаки лаззатли учрашувлар. Таҳмина ҳам шунга рози бўлса, нур устига нур, учрашиб турадилар, агар рози бўлмаса... Нега рози бўлмас экан.

Эртага ишда бўлади, кечқурун телефон қиламан. Демак, эртага қўнғироқ қиламан... Ана шу ширин хаёллар билан Заур уйқуга кетди.

* * *

Эрталаб вақтли уйғонди, юз-қўлини ювиб, ошхонага кирди. Зевар хоним ўғлига чой сузаркан:

– Биласанми, отанг сенга совға олиб қўйган, – деди. – Сен уйга қайтиб келган куниёқ бермоқчийди, аммо тортинаяпти, шекилли. Ўзинг айта қол, деди менга.

Зевар хоним ихчам калитни Заурга бераркан:

– Бориб кўр, – деди. – Гаражда турибди.

Гараж томон бораркан, Заурнинг юраги терак япроғи каби титради. Йўқ, янглишмаган экан, гаражда эски «Москвич» ўрнида учишга ҳозирланган кийикдай яп-янги «Волга» турарди.

Тушликда отаси билан жиндай мусаллас ичдилар. Мажид қадаҳга бир қултум мусаллас қуйиб гап-сўз айтиб ўтирмай, Заурнинг қадаҳига тўқиштирди. Заур отаси бу бодани унинг уйга қайтганлиги шарафига кўтараётганини тушунди. Сўнг отасининг тезроқ соғайиб кетиши учун ичдилар. Шу қадар лаззатли палов пиширган Зевар хонимнинг соғлиғи учун кўтардилар. Ҳатто кооператив уй шарафига ҳам ичдилар.

Сўнг отаси ўз хонасига кетди. Заур эса мен бир машинанинг йўлини кўриб келай, деб ўрнидан турди.

Онаси шоша-пиша:

– Ичгансан-ку, ахир, – деди.

– Ичганда қанча ичдим, икки-уч қадаҳ енгил мусаллас ҳам ичкилик бўптими? Тез қайтаман.

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

*Гайр ила ҳар дам надур сайри гулистон этдингинг,
Базм эдиб, хилват қилиб юз лутфу эҳсон этдингинг.
Аҳд бунёдин мурувватдурми вайрон этдингинг,
Қони, эй золим, бизимла аҳду паймон этдингинг.*

*Журмимиз нўлдики, биздан айладинг безорлиғ,
Биз ғаминг чекдик, сан этдинг ўзгага ғамхорлиғ.
Сизда одат булмидур? Бўйла бўлурму ёрлиғ?!
Қони, эй золим, бизимла аҳду паймон этдингинг?*

Бирдан озиб қолган кишига эски камзули кенг келгани каби Заур ҳам ҳайдаб бораётган машинасининг ўлчамлари ўзгариб қолганини ҳис қиларди. Гараждан ҳаммашагидек «Москвич»ни эмас, янги «Волга»сини чиқарар экан, гаражнинг эшиги пориллаб турган машинанинг қанотларини чизиб қўямасин дея, роса ҳалак бўлди. Сўл тараф – руль томондаги оралиқ жуда тор, нариги томондаги оралиқ эса кенгроқ эди. Чиндан ҳам гаражнинг эшиги «Волга» учун хийла торлик қилар, машинанинг эшикка тегиб чизилиши ҳеч гап эмас эди, бироқ, бундоқ олганда, «Волга» гаражнинг ичига шу эшикдан кирган, кирганда ҳам ҳеч қаери қирилмай-чизилмай кирган эди. Ким киритган экан уни гаражга? Бирдан эсига тушди: Спартак. Шубҳасиз Спартак киритган. Спартак эски «Москвич»ни сотишга (табиийки, магазин орқали, тағин ўз баҳосида) ёрдам берганини онаси айтган эди-ку, ахир, «Волга»ни ҳам отаси Спартак билан бирга бориб танлаган. Машинани уларнинг ҳовлисига Спартак ҳайдаб келган, гаражга киритган, рақам олишга ҳам елиб-югуриб ёрдам берган.

Заур шаҳар кўчаларидан елиб бораркан, бу катта ва бақувват машинага аста-секин кўника бошлаганини, унга тобора қаттиқроқ боғланиб қолаётганини ҳис қиларди. Тўғри, ҳали бу машинага бутунлай ром бўлга-

ни йўқ. Ҳали қўл-оёқларининг ҳаракатида «Москвич» кўникмалари ҳоким эди. «Москвич»нинг педалларига, рулига ўхшаган руль ва педалларни «Москвич»га кўниккан оёқлари, қўллари билан бошқарар, аммо бу ҳаракатлардан у анча катта тезликларга, кучли натижаларга эришарди. Заур биров муддат ўтгач, бу машинага ҳам бутунлай кўниқиб кетишини, унинг ҳар бир икир-чикирини ўрганиб олишини ва келажак ҳаётининг энг улкан севинчлари айнан шу «Волга» билан боғлиқ эканлигини яхши биларди.

«Москвич» ҳайдаб юрганида унга ниҳоятда таниш бўлган кўчалар энди гўё бирдан тор ва қисқа бўлиб қолгандек эди. Заур манави муюлишдан чапга бурилиб, «йўлни қисқа олсам, «Волга»нинг қуйруғи йўлакдаги газета будкасига тегиб кетмасмикан» деган хавотирга тушар эди. Шаҳар кўчалари, чорраҳалари, жинкўчаларининг чалкаш тўридан, шўрлик пиёдалар, хом ҳайдовчилар, қизил светофорлар, тақиқловчи белгилардан қутулиш учун машинани шаҳар четига бурди. Машина тобора ўзига бўйсунга бораётганини завқ билан ҳис этар, кенгликка, қатнов кам бўлган катта йўлга чиқиши биланоқ тезликни оширгандан-оширар, бошқа машиналардан бир-бир ўзиб борарди. Кенг, осойишта аэродром йўлидан борар экан, кўнглини фараҳ ва осудалик ҳисси қамраб олган, ўзи ҳам сезмаган ҳолда шаҳардан узоқлашиб, Абшероннинг шимолий соҳиллари томон елиб борарди. Анчадан бери, тўғрироғи, ёз ойларида Таҳмина билан бирга соҳил бўйидан кетганидан бери бу йўллардан юрмаганлиги эсига тушди. Кейинги ҳафта ичида у илк бор Таҳминани сокин, ҳаяжонсиз, изтиробсиз эсламоқда эди. Кечаги оқилона қарорини яна бир бора хаёлидан ўтказар экан, жуда ақлли фикрга келганига тобора амин бўларди. Таҳмина билан алоқани, муносабатларни бутунлай узиш шарт эмас, аммо энди аввалги дали-девоналигига, мажнунлигига қайтиб бўпти!

Ҳар бир нарса ўз андозасида бўлгани, етти ўлчаб бир кесилгани маъқул, ҳар замонда Таҳминага телефон қилади, аҳён-аҳёнда кўришиб турадилар, вассалом. Бундай алоқа иккаласи учун ҳам яхши бўлади. Аслида ҳам уларнинг дастлабки муносабатлари худди ана шундай бошланган эди, ҳаммаси сокин, тинчгина, ўз йўлидан кетаётган эди, аммо келиб-келиб Заур ўз аҳмоқлиги ва лақмалиги натижасида хом хаёлларга берилди, «ҳақиқий муҳаббат – бу, уни чиндан ҳам севаман» деган бемаъни гапларни ўйлаб чиқарди. Рашк қилди, қийналди, оқибатда боши не-не тошларга тегди. Қаердан ҳам унинг миясига «саодатга эришдим» деган фикр келди ахир? Ва охир-оқибатда, «бу саодат эмас, алдандим, мени алдашди» деган фикрдан кўрқиб, титроқларга тушди. Ахир, саодат фақат кайф-сафо сонияларигина эмас... Айни пайтда саодат даҳшатли кўрқув дақиқаларидир, бу саодатни йўқотиб қўйиш даҳшатидан қотиб қолган лаҳзаларинг...

Бир неча бахтиёр дақиқаларнинг таҳликасини, интизорлигини соатлаб, кунлаб, ҳафталаб, ойлаб чекиб юрганидан кўра бутунлай бахтсиз-саодатсиз яшаш яхшироқ. Авваллари шунчаки учрашганларида ва бу учрашувлардан сўнг айрилганларида бир-бирлари учун ортиқ мавжуд эмасдек эдилар. Аммо кейинчалик – бу айқаш-уйқаш туйғулар унинг қалбига ҳоким бўлиб олганидан сўнг Таҳминани кўрмаган, уни қаерда эканлигини билмаган пайтларда юраги минг хил шубҳа-гумонларга тўлиб кетадиган бўлди...

У машинани соҳил бўйидаги қасабалар орасидан ҳайдаб борарди. Туя ўркачини эслатувчи қўшхари томлар, шамол тегирмонлари, ғадир-будур тошлардан тикланган деворлар, тиканакдан қилинган деворлар, ҳавозаларга тортилган ток занглари, шамол учириб келиб деворлар тагига уйган қум уюмлари – бу ғариб, ҳазин куз манзаралари ўтган кунларни – уларнинг илк учрашувларини, изтиробсиз, осуда, бахтиёр кунларини эсга соларди...

Узоқдан Муртузовларнинг боғлари, уйларининг айвони кўриниб турарди. Бир пайтлар Таҳмина билан бу ерга келганлари ёдига тушди, деворнинг ёнидан бурилиб, тормозни босди: дарвоза олдида турган бошқа бир машинага – жигарранг «Волга»га урилиб кетишига оз қолди.

Муртузовларнинг дарвозаси олдида турган бу жигарранг «Волга» Спартакнинг машинаси эканлигини Заур дарҳол таниди. Заур ўз машинасини бу тор кўчада турган Спартакнинг «Волга»си ёнидан эҳтиёткорлик билан олиб ўтди.

Тор кўчадан кенг кўчага чиқиб олгач, йилнинг бу пайтида Спартакнинг боғда нима иши бор экан, деб ўйлади. Сўнг «балки Спартак ёлғиз эмасдир, сон-саноксиз жонлонларидан бирини олиб келгандир» деган фикр ўтди унинг хаёлидан... Заур денгиз соҳилига етиб келди... Ҳаво очиқ бўлса-да, декабрь денгизи, кимсасиз соҳил кузнинг сўнгги нафасидан, қишнинг ибтидосидан дарак берарди. Соҳилнинг бир томонида балиқчиларнинг кулбалари турарди, атроф совуқ бўлмаса-да, бу кулбаларнинг печкалари ёқилган эди, бу кулбаларнинг ичида ўтириб, деразаларидан денгизга термилишнинг айрича гашти бор, деб ўйлади Заур... У қирғоқ бўйлаб анча юргач, тагин катта йўлга чиқди. Қумлоқ соҳилда ботиб қолиш хавфидан қутулиб, бетон йўлга чиқиб олгач, унинг кўнгли таскин топди, текис ва қаттиқ йўл тезликни тобора ошириш истагини уйғотарди. Йўл деярли бўм-бўш, ҳар замонда яккам-дуккам машиналаргина учраб қоларди. Йўлнинг ҳар икки четига плакатлар, шиорлар, суратли диаграммалар қоқиб ташланган эди. Улардан бирида бўйи-эни бир хил дарахтлар чизилган бўлиб, остига «қишлоғимиз намунавий бўлсин!» деб ёзилган эди... Заур узаниб ётган кенг йўлда машина тезлигини муттасил ошириб борар экан, олисдан ўзи томон келаётган машина унинг эътиборини тортди. Машина яқинлашиб келар экан, кўкқисдан Заур-

нинг назарида, ҳамма нарса тушда рўй бераётгандек гўё у секинлаштириб кўрсатилаётган фильм томоша қилаётгандек туйилди – фурсат гўё бошқа ўлчовлар, бошқача ранглар, бошқача шуълаларда оқа бошлади – қаршидан келаётган Спартакнинг жигарранг «Волга»си эди. Рулда Спартак, Спартакнинг ёнида бир аёл ўтирган бўлиб, жигарранг «Волга» ёнидан ўтаётганда Заур бу аёлнинг кимлигини таниб қолди... Заур ҳамон ўз йўлидан борар, бироқ юраги қинидан чиққудек потирлар, кўрганларини ҳамон тасаввурига сиғдира олмас, энди нима қилишини, нима қилиш лозимлигини билмасди. Фақат икки юз уч юз метр ўтгандан кейингина машинани кескин тўхта-тиб, орқага бурди.

Жигарранг «Волга» хийла олислаб кетган бўлиб, темир йўл кесишган жойга етиб борган эди. Спартак мени таниб қолиб, тезликни оширган, деб ўйлади Заур. Ҳар ҳолда бир неча лаҳза ичида Заур уларни қувиб етиши мумкин эди, бироқ Спартак ўтиши билан темир йўл кўтармаси бекилди ва Заур узун поезднинг ўтиб кетишини кутишга мажбур бўлди. Энди Заурга ҳаммаси ойдин эди. Жигарранг «Волга» йилнинг бу маҳалида нега дала-ҳовлининг дарвозаси олдида турганлиги ҳам, Заурни кўриши биланок тезликни ошириб, ундан қочиб кетишининг сабаби ҳам аён бўлди. Улар кўтарма тўсиқ туша бошлаган пайтда унинг остидан ўтиб кетган эдилар – ниятлари, мақсадлари аниқ – қочиб қолиш, вақтдан, масофадан, қисқаси, ҳамма нарсадан ютиш эди. «Ҳаёт» деб аталган бу ўйинда Заурни ютиш, ундан ғолиб келиш эди уларнинг мақсадлари. Ғолиб келиш ва кулиш – лақма ва ҳар нарсага ишонувчан Заурнинг устидан қаҳ-қаҳ отиб кулиш, унинг соддалигини масхара қилиш – «ишонасанми, Заурик, сен меникига келганда гўё гулқоғозлар чечак очиб юборди, эҳ, Заурик, сени шундай севаманки, сенга содиқан...» яна алламбалолар. Ҳаммаси, ҳаммаси, айтган барча сўзлари, навозишлари, кўз ёшлари – ҳаммаси ёлғон экан, бузуқ,

ахлоқсиз хотиннинг усталик билан қилинган ишвалари, алдовлари, тузоқлари, ҳийлалари экан, холос...

«Чоршанба кечқурун машғулотим бор». Бугун ҳам чоршанба, демак, машғулоти мана шу – Спартак билан боққа бориш экан-да! Ҳар чоршанба кун и кечқурун машғулот баҳонасида шу боққа келар экан-да. Аҳмоқ Заур эса диваннинг устида чўзилиб ётганича уни кутарди, ҳой тентак... Баттар бўл бу кунингдан, ҳе лақма. Сен у ёқда диваннинг устига чўзилиб сигарет чекардинг, улар эса бу ерда, бу боғдаги ўша хонада – иккаласи танҳоликда... Таҳмина билан Спартак... Бу фикрлардан, тасавурида жонланаётган бу манзаралардан Заур ақлу ҳушини йўқотиб қўйган, ўз машинасини қаршисидан тизилиб келаётган машиналар қаторига буриб, улар билан тўқнашиб парча-парча бўлгиси келар, бироқ айна пайтда анави иккаласидан қасдини олмай туриб, бу дунёдан кетишни ҳам истамасди. Ўтиб бораётган вагонларнинг эса кети узилмасди. Заур бу вагонларга маъносиз тикилар экан, тагин ўша боғдаги хона, Спартакнинг қучоғида юлқинаётган Таҳмина кўз олдида жонланар, «қачон бу поезд ўтиб бўлади, қачон манави тўсиқдан ўтиб, уларни қувиб етаман» деган сабрсиз фикрдан тоқати тоқ бўлиб борарди. Ҳаммаси учун, бутун изтироблари, таҳқирланганлиги учун, кўрган барча ёмонликлари учун ўч олади. Унинг ғазаби асосан Таҳминага қаратилган, ажабланарлиси шундаки, Спартакка нисбатан унинг кўнглида деярли кин йўқ эди. Спартак менга қараганда кўпроқ нарсa кўрган, мендан айёрроқ, фаросатлироқ, тажрибалироқ йигит, холос. Спартак ҳар қандай ширин гапга лаққа тушадиганлардан эмас. Заур каби ҳар гапга ишонадиган, сохта меҳрибончиликни ҳақиқат санайдиган, ҳийлани чин деб биладиган аҳмоқлардан эмас у. Таҳминанинг барча айёрликларидан, мушукдек суйкалишларидан, эркаланиб шивирлашларидан Спартак фақат кулган бўлар эди. «Мени қийнама,

мени тинч қўй» дерди ва тўғри қилган бўлар эди. Спартак, офарин сенга, Спартак Спартак каби бўлиш лозим Таҳминаларга нисбатан... Эндиликда Заур Таҳминанинг ҳар бир ҳаракатини, ҳар сўзини, уйда бўлмаган ҳар бир соатини ёлғон билан, айёрлик, сохтакорлик, риёкорлик билан боғлар, хотираси эса қасдма-қасдига янгидан-янгига воқеалар, далиллар, эсдаликларни ёдига соларди.

Ниҳоят, бу лаънати поезд ҳам ўтиб бўлди... Қалин қавима камзул кийиб олган семиз аёл йўғон арқон ўралган чархни айлантира бошлади. Йўлтўсиқ аста-секин кўтарилди. Заур машинани юргизиб, йўлтўсиқ остидан ўтди. Тезликни кўрсатувчи мил 130 билан 140 рақами ўрта-сида ликиллаб турарди. Бироздан сўнг жигарранг «Волга»нинг олдинда, аэропортга борадиган йўлнинг бурилишида кетаётганини кўрди. Энди уларга етиб олишига ишончи комил эди, бироқ, афтидан, улар ҳам Заурнинг машинасини кўриб қолиб, тезликни оширган эдилар, ўртадаги масофа қисқармас, гўё бир хил олисликда қотиб қолган эди бу масофа... Заур газни охиригача босди. Мана, ҳар икки машина бир-бирига тўқнашадиган даражада яқинлашди. Заур билдики, ҳозир рулни озгина ўнгга бурса, шу даҳшатли тезлик билан ўз машинасини жигарранг «Волга»га урса, иккала машина ҳам думалаб кетади ва ҳар учаласининг ҳалок бўлишига шак-шубҳа йўқ. Учаласининг ўлими бу аламли фожианинг манتيкий интиҳоси бўларди.

...Аммо бу интиҳо рўй бермади... Спартакнинг асаблари дош беролмади, тезликни пасайтирди. Заур уларни қувиб ўтиб, тахминан икки юз метрлар илгариларча, суръатни кескин туширди, сўнг машинани йўлга қўндаланг қилиб қўйди.

Спартак ҳам кескин тўхтатди, жигарранг «Волга» чинқариб, йўлда из қолдириб келганича Заурнинг машинасига урилиб кетишига бир баҳя қолди.

Заур машинадан чиқиб, улар томон юрди. Спартак ҳам машинадан тушди, аммо у турган еридан жилмади,

«Волга»сининг қанотига тирсагини тираб туриб қолди. Пальтоси йўқ, эгнига жигарранг костюм кийиб олган, кўйлагининг ёқаси очик эди. Куннинг ғуруб бир пайтида Заур Спартакнинг барча тилла буюмларини аниқ кўрди – тилла соат, тилла узук, бўйнида сертук кўкрагига осилиб турган тилла занжир... Икки олдинги тиши ҳам тилла эди... Спартакнинг ранги ўчиб кетган бўлса ҳам, юзида зўраки табассум бор эди. У ёнидан портсигар чиқарди, лабига сигарет қистириб, ўтолдиргич билан тутатди, Заур ўтолдиргични ҳам эътибордан қочирмади: «Ронсон!» – балки бу ҳам Таҳминанинг совғасидир. Ушбу дақиқаларда энг кичик нарсаларга, майда-чуйда тафсилотларга ҳам жуда диққат билан қараётганлигидан Заурнинг ўзи ҳам ажабланди... Таҳмина томонга қарамас, аммо кўзининг қири билан уни кўриб турарди. Таҳмина машинанинг ичида қимирламай ўтирар, гўё музлаб қолган эди.

Спартак сигаретни тили билан юқори тишлари орасига қисиб олган, оғзи эса очик эди. Бироз шошилинч, аммо ҳар доимги истехзоли табассум билан:

– Нима гап? – деди. – Янги машинанинг тезлигини синаяб кўряпсанми? Чиндан ҳам ажойиб машина... Муборак бўлсин, яхши кунларингга ярасин!

Заур бу сўзлардаги мурдор бир истехзони ҳис этди ва ёндашиб бориб Спартакнинг жағига бир мушт туширди: Спартак гандираклаб кетди, бироқ йиқилмади, тишлари бир-бирига тегиб сигаретни кесиб юборди, унинг чўғланиб турган учи кўйлагининг очик ёқасидан кўкрагига тушди, чўғ кўксини, қорнини куйдирди. Спартак шоша-пиша кўлини ёқасидан ичкарига тикқанича сигаретни ахтара бошлади: жуда мароқли эди унинг бу талвасалари. Спартакдан атир ҳиди келарди. Ниҳоят, сигаретни топди, ичидан чиқариб, бир четга улоқтириб юборди. Энди унинг юзида ҳалиги илжайишдан асар ҳам қолмаган эди, жаҳл билан машинасининг эшигини очиб, паль-

тосининг чўнтагига қўл суқди. Шу пайт машинанинг на-
риги эшиги очилиб, ундан Таҳмина отилиб чиқди ва Заур
томон югурди. Заур Таҳминага қарамас, пальтосининг
киссасидан пичоқ чиқариб бостириб келаётган Спартак-
дан кўз узмасди. Спартакнинг қўлида тиғи узун ва ўтқир
фин пичоғи ялтирарди. Спартак пичоқ кўтариши била-
ноқ қорнидан тепаман, дея ўйлади Заур. Бироқ айнаи шу
дақиқада ўзи билан Спартак ўртасида мовийранг қўйлак
кийиб олган Таҳмина пайдо бўлганини кўрди. Москвада-
ги Кино уйининг ресторанида ҳам у худди шу қўйлакда
эди. Заур унинг бошқа қўйлакларига қараганда ана шу
қўйлакни кийиб юришини кўпроқ ёқтирарди.

Таҳмина Спартакни маҳкам кучоқлаб олди ва унинг
пичоқ тутган қўлига ёпишганича жонҳолатда:

– Жон Спартак, мени ўлдира қол, – дея уни машина
эшиги томон итара бошлади.

Агар истаса, Спартак Таҳминанинг қўлларида юлқи-
ниб чиқиши, уни бир четга осонгина итариб ташлаши
мумкинлигини Заур тушуниб турарди, аммо, афтидан,
унинг бунга рағбати йўқ эди, бироқ худди ҳозир Заур-
ни чавақлаб ташлайдигандек тутарди ўзини... Ўнг қўли
билан Спартакнинг пичоқ тутган қўлини ушлаб ол-
ган Таҳмина чап қўли билан машина эшигини очишга
уринарди. Эшикни очгандан кейин эса чап қўли билан
Спартакни силаб-сийпаб, ялиниб-ёлвориб, шоша-пиша
унга нималарнидир уқтирганича машинага ўтқазмоқчи
бўларди. Эланишлари, силаб-сийпашлари билан, Заур-
ни ҳимоя қилаётган таранг гавдасининг бутун куч-қув-
вати билан амаллаб Спартакни машинага ўтқазди ва
дарҳол эшикни ёпди. Бошини кўтармай, лом-мим демай
Заурнинг ёнидан ўтиб, ўнг томондан машинага чиқди.
Машинанинг ичида тагин нималарнидир тортиша бо-
шладилар. Заур эса ўрнидан жилмай турар, улардан
илгари жўнаб қолишни истамасди. Ниҳоят, Спартак мо-
торни юргизди, машинани жаҳд билан орқага – денгиз

тарафга, соҳил томонга бурди. Эҳтимол, тагин айвонли дала-ҳовлисига борар...

«Аҳмоқ эканман, Худо ҳаққи, одам ҳам шунчалик аҳмоқ бўладими!» Шаҳарга яқинлашган сари Заурнинг юрагини турли хил хаёллар ўртаб борарди. «Шундай бир фоҳиша учун шунча изтироб чекдим, ҳамма нарсани ичимга олдим. Нима кераги бор эди? «Бу аёлни севса бўлади» деган фикр қаердан ҳам миямга келиб қолди? Айтган барча ширин гаплари, ёғли сўзлари, ваъдалари – ҳамма-ҳаммаси фирибгарлик экан... Тагин ким билан денг – Спартак билан!!! Ё тавба, Спартак билан-а... Ҳийлагарлигини кўрмайсанми, ё қудратингдан, не-не ёлғонларни дўндириб ташламасди-я... «машинасини атай менинг уйимнинг ёнида қолдиради...» Вой сенинг... майли, ҳечқиси йўқ. Қасдимни олмасам, отимни бошқа кўйганим бўлсин... Ҳали уни шунақанги ёндирайки, ҳасаддан куйиб жизғанақ бўлсин... Гўё мени пичоқдан ҳимоя қилгандек Спартакни қучоқлаб олибди, тупурдим Спартакнингга ҳам, пичоғига ҳам. Аммо жағига боплаб туширдим, сигарет чўғи билан ичига тушиб кетди, роса маза қилдим... Қанжиқни кўрмайсанми... ҳечқиси йўқ... Ҳозир менинг устимдан кулишаётгандир, боққа бориб олиб, эҳтиросларга кўмилиб... кайф қилиб ётишгандир... кулаверинг, ҳечқиси йўқ, кўрайлик-чи, охирида ким кимдан кулар экан... Гўё ўзингизча мени лақиллатдингиз-да?.. Кўрамиз ҳали, охирида ким кимни лақиллатар экан...»

Заур хаёлан олис келажакни кўз олдида жонлантирди, қачондир бир кун, жуда узоқ йиллардан сўнг Таҳминани учратиб қолади, ўшанда Таҳмина кексайиб, бели букчайиб қолган бўлади, Заурга ғамгин-ғамгин тикилиб: «Заурик, сен бизнинг барчамиздан айёрроқ чиқдинг, ҳаммамизни лақиллатиб кетдинг», дейди... Заур ҳам шунда унга бошдан-оёқ разм солиб чиқади, сўнг сен Заурни ким деб ўйлаган эдинг, дегандек менсимайгина кулиб қўяди... Аммо бу ҳали олис йиллардан кейин бўладиган гап

эди. Хўш, эндиликда Таҳминани ёқиб-ёндириши, бағрини кабоб каби ўрташи учун нима қилиши керак, нима?

Машина шаҳарга кириб келди. Шаҳарга тун чўккан эди.

* * *

Таажжубдан Зевар хонимнинг оғзи очилиб қолди.

– Жиддий айтяпсанми?

– Албатта, жиддий айтяпман, – деди Заур. – Бу масалада ҳазил қилиб бўладими? Охирги пайтларда бу ҳақда роса кўп ўйладим, жуда кўп мулоҳазаларга бордим... Уй ҳам тайёр бўлди... Энди ишни бошлайверсангиз бўлади...

Зевар хоним:

– Жуда соз, – деди. – Унда эртагаёқ совчи юборамиз. Аммо кейин гапингдан қайтиб қолмайсанми? – Зевар хоним қулоқларига ишонмас, чунки Заурнинг дафъатан бу қарорга келишини у сира кутмаган эди.

– Бола эмасман-ку гапимдан қайтиб юрсам, – деди Заур. – Бунақанги нарсалар билан ҳазиллашиб бўлмайди.

Онаси довдираб ошхонага кирди, лекин дарҳол қайтиб чиқди... Нимадир ахтарар, бироқ нима ахтараётганини ўзи ҳам билмасди. Шўрлик аёл ўзини йўқотиб қўйган, боши гангиб қолганидан нима қилишини ҳам билмас эди... Ниҳоят, Заурга яқинлашиб, ўғлининг кўзларига диққат билан тикилди, сўнг уни ўпди:

– Вой менинг ақлигина болам, – деди. – Мен Оллоҳ бизнинг бошимиздан бу савдоларни аритишини, ҳаммаси яхшилик билан тугашини билар эдим... Бўйгинангга қурбон бўлай... Отанг ҳам қанчалар севинишини билсайдинг... Қизнинг уйидагиларини-ку айтмай қўя қолай, нақ байрам бўлади улар учун. Олиянинг энг катта орзуси эди бу.

Заур телевизор қаршисига чўкди, хоккей ўйинлари кўрсатилиши керак эди... «Аммо чиндан ҳам ажойиб нарсани ўйлаб топдим, – дея ўйларди ўз-ўзига у, – бу хабар энди бомба каби портлайди, баъзи кишиларни куйдириб

кул қилади... Ростдан ҳам, «эй ҳаёт, нақадар ажойибсан...» Нақадар гўзалсан; эй ҳаёт, навқирон, кучли, соғлом бўлиш, эркин, озод бўлиш нақадар гўзал... Истаган ишингни қиласан, ҳеч кимдан паст бўлмайсан. Аксинча, бошқалар сендан паст бўлади. Ҳаммаси ҳали олдинда... Ажойиб...»

Чиндан ҳам унинг ҳаёти ажойиб, аълодан аъло эмасми – антиқа янги машинаси бор, антиқа янги уйи бўлади, хоҳлаганича бебаб ташлайди бу уйини – экспедициялардан ажойиб тошлар олиб келади, ўрмонлардан антиқа ўсимликлар топиб келади, магнитофонга қушларнинг, ўрмонларнинг, дарёларнинг, шамолнинг, денгизнинг овозини ёзиб олади, уйини табиатнинг гўзал бир гўшасига айлантиради. Олис ўлкаларга саёҳат қилади, у ерлардан ғаройиб нарсалар – Африкадан ҳар хил ниқоблар, Япониядан қўғирчоқлар, Ҳиндистондан тахта нақшлар олиб келади... Бутун дунёни, барча ўлкаларни кезиб чиқади, уйда эса соғлом, бахтиёр оиласи – гул каби покиза хотини, баодоб, тарбияли, соғлом, қувноқ болалари бўлади. Бунинг кўролмаганларнинг кўзлари кўр бўлсин, бахилликдан, ҳасаддан куйиб кул бўлсинлар.

Соат еттида йиғила бошладилар... Бирин-кетин Мажиднинг амакисининг ўғли профессор Баҳром Зайналли, Шоҳин, Зевар хонимнинг тоғаси кириб келишди... Заур Дадашнинг ҳам лўп этиб кириб келишидан таажжубга тушди, аммо Зевар хоним ўғлини ошхонага тортди:

– Жон болам, жаҳлинг чиқмасин, – деди. – Дадашни нега чақирганимизни биласанми? Шунинг учунки, куда томонидан албатта Муртузнинг божаси, сизлар билан бир нашриётда, Дадашнинг қўл остида ишлайдиган Неъмат деган йигит бўлади; куда томонидан оддий ходим бўлса, биз томондан ўша ходимнинг хўжайини боради. Бунинг устига, Дадашнинг гапга суяги йўқ, сенинг

дадангга ўхшаб ҳар сўзни ичидан арқон билан тортиб чиқармайсан. Қўявер, у бориб бизнинг кимлигимизни айтсин, сенинг таърифингни келтирсин.

– Мени таърифлашнинг нима кераги бор ахир? Нима, мени танимайдиларми?

– Танишга-ку танийдилар. Бироқ уларнинг ҳам фақат ўзлари бўлмади-да. Улар томонидан бегона одамлар ҳам бўлади, уларнинг олдида сенинг ҳам, бутун оиламизнинг ҳам қанақалигини таърифлайдиган киши керак-да, ахир. Дадашга қовоқ-димоқ қилма, жон болам, ойинг бўйларингга қоқиндиқ.

Заур ҳорғин бир тарзда:

– Нимасига қовоғимни соламан?.. Дадаш десангиз – Дадаш-да, менга нима фарқи бор, – деди.

Соат саккизда совчилар Муртузовларникига йўл олдилар. Заур эса бошқотирма еча бошлади... Африкадаги «К» ҳарфи билан бошланадиган ўн ҳарфли шаҳар номини ҳеч эслай олмади... Совчиликка, табиийки, фақат эркаклар кетган эди, қариндош аёллар эса Зевар хоним билан ошхонада лақиллай бошладилар. Заур уларнинг гапини илғаб ололмаса-да, аёллар нима ҳақда гапиришаётганини жуда яхши тасаввур этарди – улар гоҳ мамнун ҳолда қаҳ-қаҳ уришар, гоҳ секин-секин пичирлашар эдилар.

– Айтмоқчиманки, Заурни таърифлаб ўтиришга ҳеч ҳожат йўқ, – Дадаш гап орасида ҳўриллатиб чой ичар, куртуллатиб қанд чайнади, – ҳаммамизнинг кўз олдимизда улғайди... Оиласини ҳам, Худога шукр, жуда яхши биласиз. «Қўшни қариндошдан авло» деган гап бор, аммо қўшни айти пайтда қариндошинг бўлса, нур устига нур... Ха-ха-ха... майли, ҳазил ўз йўлига. Мажид домла машҳур олимларимиздан, ажойиб оила бошлиғи, оиласи ҳам – таърифнинг ўзи ортиқча – энг яхши, ажойиб, маърифатли, тушунган, соғлом оилалардан. Биласизки, дарахтнинг қандай ўсиши илдизига боғлиқ. Шундай бир оила-

да вояга етган ўғлон ҳам, нима деймиз, ажойиб йигит, қайси тарафдан олиб қараманг – хоҳ саводи, хоҳ билими, хоҳ тарбияси – ҳаммаси жойида, каттага – катта, кичикка – кичик. Мана, икки йилдан бери бир идорада ишлаб келяпмиз, ёш бўлишига қарамай, жамоа орасида ҳам катта обрў қозонган. Феъли ипакдай майин, юраги тоза. Тажрибасига келганда, шахсан мен унинг тажрибасизлигини нуқсон, деб ҳисобламайман. Мабодо бунӣ Заурнинг нуқсони, деб билганлар бўлса, нима қипти, ёши улғайган сари, нима деймиз, оқ-қорани кўрган сари, шубҳасиз, тажрибаси ҳам ошиб боради. Ҳар ҳолда ажойиб келажаги бор Заурнинг. Биласизки, ёмон одам учун сиз каби ҳурматли кишиларнинг эшигини қоқиб келмаймиз. Бу ерда, мана, менинг дўстим Неъмат домла ҳам ўтирибди, у ҳам, нима деймиз, қиз томоннинг вакили, аммо айни пайтда биз ҳаммамиз ҳамкасб биродарлармиз. Бинобарин, Неъмат ҳам Заурни яхши билади ва менинг гапларимни тасдиқлай олади.

Неъмат нимадир деб минғирлади. Афтидан, Дадашнинг фикрига қўшилганини тасдиқлади.

Муртуз кўпчиб кетган, пишиллаб оғир-оғир нафас оларди. У бироз тўлқинланган, ҳар ҳолда илк бор совчи қабул қилаётган эди-да ахир. Аммо нариги божаси – Жаббор ўзини анча фаол тутар, Дадаш гапирар экан, «тўғри, тўғри, яхши, яхши», дея унга қўшилиб турарди. Ниҳоят, Дадаш нутқини тугатди, Жаббор дарҳол Муртузга кўз ташлади. Муртуз билинар-билинемас бош силкиган заҳоти Жаббор шоша-пиша гапни илиб кетди:

– Сиз каби мўътабар кишиларнинг эшигимизга совчи бўлиб келишининг ўзи биз учун катта шараф. Заурни ҳаммамиз таниймиз, маърифатли, тушунган йигит. Сиз ҳам, шубҳасиз, Муртузовлар оиласини яхши биласиз. Муртуз Балаевични республикамызда ким танимайди, дейсиз? Ажойиб саркарда, катта ҳарбий ходим. Фарангиз қизимиз ҳам кўз олдимизда вояга етди. Ҳалигача мун-

доқ одамга тик боқиб гапирганини эшитганимиз йўқ, зинҳор Балахон Байгалнинг қизларига ўхшамайди, сал нарсага дув қизариб кетади, кўзини ердан узмайдиган уятчан бир қиз, айтишни истардимки, у ҳали бир ғунча, очилмаган бир гул... Биз ўйлаймизки, бу ғўзал, ажойиб ёшларимиз бахтиёр, яхши бир оила қурадилар. Бахтли бўлишсин, омин!

Ҳамма жилмайди, «Омин» дейишди ва бироздан сўнг Олия, Тоҳира ва Сурайё ноксимон стаканларда чой келтиришди, бу галги чойларга ширинлик солинган эди.

Дадаш, бошқа совчилар, хонадон соҳиблари таомилга кўра, қошиқларни стакан ичида шақирлатиб айлантирганча ҳўплаб чой ича бошладилар. Ҳамма бир-бир Мажидни, Муртузни, Олияни табриклади. Дадаш билан Неъмат эса нашриёт ишлари ҳақидаги суҳбатга берилиб кетдилар...

Соат тўққизда совчилар кула-кула, баланд-баланд гапириб ортга қайтдилар. Ҳаммадан олдин Дадаш ичкарига кирди, Заурни ҳам ҳаммадан олдин у табриклади... Афтидан, у Заурни чўпиллатиб ўпмоқчи ҳам эди, аммо Заур дарҳол юзини четга бурди ва шу заҳоти Африкадаги «К» ҳарфи билан бошланадиган шаҳар тўсатдан ёдига тушди – Касабланка. Ўнта ҳарф. Тўғри, Касабланка...

* * *

Эртаси куни аёллар учрашдилар. Зевар хоним Олияларникига борди ва у ерда ҳамма нарсани атрофлича келишиб олдилар. Заур геологик экспедицияга қабул қилинган, бир ойдан сўнг жўнаб кетиши лозим эди. Ишни чўзиб юришнинг ҳеч қандай маъноси йўқ. Бунинг устига, ростини айтганда, ҳар иккаласининг – Олия хонимнинг ҳам, Зевар хонимнинг ҳам юраклари така-пука эди; тагин кўққисдан бир гап чиқиб қолса, айтайлик, Заур бирдан ўз фикридан қайтиб қолса, унда нима бўлади? Шунинг учун ўн кун ичида ҳам фотиҳани ўтказиш,

ҳам тўй қилиш қарорига келдилар. Ҳар икки томон ҳам кўпдан бери тараддудини кўриб келган, керакли ҳамма нарсани тайёрлаб қўйган эди. Олия қизи дунёга келган кунидан бошлабоқ унга аста-секин сеп йиға бошлаган – кийимликлар, кўрпа-тўшак, қимматбаҳо пардалар, кийим-кечак, ҳатто тузхалтага қадар – ҳаммасини расамади билан ҳозирлаб қўйиб, уларни кўз-кўз қиладиган кунни кутарди. Тўғри, баъзи йирик нарсаларни – холодильник мебель кабиларни ҳали олганларича йўқ эди, аммо Спартак уч кун ичида нима лозим бўлса, ҳаммасини топишни ўз зиммасига олди. У сўзининг устидан чиқди – 12 ашёдан иборат араб мебели, фин ошхона гарнитури, зил холодильнигининг харажатини Спартакнинг ўзи кўтарди. Жаббор билан Тоҳира телевизор, Неъмат билан Сурайё эса биллур қандил олдилар... Зайналликлар ҳам қизга ва қизнинг қариндошларига қимматбаҳо ҳадялар (жумладан, Спартакка костюмбоп мато) тайёрлаб қўйган эдилар. Каттакон ресторанда дабдабали тўй учун маблағ омонат кассасида тайёр эди, етмиш кишилик тўй қилиш ниятида эдилар. Олия хоним «Биз учун камида эллик ўрин керак, ёр-биродарларимиз кўпроқ», – деб қўйган эди. Таомилга кўра, фотиҳа тўйини қиз томон, катта тўйни йигит томон кўтариши лозим эди.

Олия хоним билан Зевар хонимнинг дипломатик музокаралари дўстона ва ўзаро ишонч руҳида ўтди. Суҳбат охирида Олия хоним Заурларнинг оиласини эртага тушлик зиёфатга – «йўл очди»га таклиф қилди.

Заур ишдан қайтаётган эди. Ҳаво совуқ, суяк-суякдан ўтиб кетадиган изғирин эсарди. Майда қор учкунлай бошлади. Заур машинадан тушиб, ойна тозалагичларни ўрнатди, шу пайт автобус бекатида қунишиб турган Мадинани кўриб қолди ва:

– Мадина, – дея чақирди. – Келинг, машинага чиқинг, уйингизга элтиб қўяман.

Мадинанинг қўлида каттакон оғир халта бор эди. Афтидан, одатдагидек ишдан сўнг бозорга тушиб, майда-чуйда олган эди. Мадина шошиб келганича машинага чиқди ва:

– Заур, – деди, – сизни Худонинг ўзи етказди менга. Қўлларим узилиб кетай деди. Автобусдан дарак йўқ. Бунинг устига, қор-изғиринни айтмайсизми...

Заур табассум билан:

– Уйгами? – деди.

– Албатта... Бу оғир сумка билан уйгача бориб олишга кўзим етмай турган эди.

– Қалайсиз? – деб сўради Заур.

– Раҳмат. Ёмон эмас. Фақат ўғлимнинг бироз мазаси йўқ.

– Нима бўлди?

– Грипп бўлса керак, тинимсиз йўталаяпти.

– Ҳозир бутун шаҳарда грипп.

– Ҳа, кимга қарасанг – бир дарди бор, – деди Мадина. – Янги машина олибсизми? Қутлуғ бўлсин, яхши кунларингизга буюрсин.

– Раҳмат.

Мадина жим қолди, сўз очайми, дея тараддудланди. Ниҳоят, Заурга қия ўгирилганича гап бошлади:

– Айтмоқчи, табриклайман, уйланыпсиз, деб эшитдим.

– Раҳмат, – деди Заур сигарет тутатаркан.

Энди Заур савол беришга ўтди:

– Қўшнингиз қалай?

– Таҳминами? – деб сўради гўё Заурни Мадинанинг бошқа бир қўшниси ҳам қизиқтириши мумкиндай. – У шўрликнинг ҳам мазаси йўқ.

– Нега? У ҳам грипп бўлганми?

– Йўқ, жигари оғриydi... Ҳозир, айниқса, аҳволи оғир, у бечорага, «сенга ичиш тўғри келмайди, бас қил», деб

неча марталаб айтдим, қулоқ солмайди. – Мадина жим қолди, бироздан сўнг қўшиб қўйди. – Эътибор берма-япсизми, телевизорга ҳам чиқмай қўйди-ку.

– Мен телевизор кўрмайман, – жавоб қилди Заур.

– Жуда тўғри қиласиз, – қўшилди Мадина ҳавас билан. – Кўришга арзигулик нимаси бор ўзи. Нуқул бўлмағур нарсаларни кўрсатишади...

Мадина телекўрсатувлардан гапирар, уларни ёмонлаб борарди. Бироқ Заурнинг Таҳмина ҳақида бирор нарсаси дейишини жуда-жуда истарди. Ўша куни йўлда бўлиб ўтган воқеаларни, Спартакларнинг боғидан қайтиб келишаётганида Заурга дуч келиб қолганларини Таҳмина Мадинага айтганмикан?.. Мадина ҳамон кечаги кўрсатувлар ҳақида сўзларди:

– Қанақа фильм ўзи бу? Ҳаётда сираям шунақаси бўлар эканми?

– Таҳмина ётибдими? – сўради Заур.

– Йўқ, бугун бироз тузук, балки ишга ҳам чиққандир, – деди ва айёрона жилмайиб, – хоҳласангиз кечқурун телевизорда кўришингиз мумкин уни, – дея илова қилди.

– Яшанг, бугун телевизор кўрсак бўлар экан.

– Ўзининг жигари оғрийди. Бунинг устига, ҳар кеча ичади, – такрорлади яна Мадина. – Ичиб, мусиқа эшитади. Ярим тунда уйғониб кетаман, қарасам, ҳамон чироғи ўчмаган бўлади, мусиқа эшитилиб туради.

Заур жилмайди. Таҳминаларнинг кўчасига етиб келдилар. Мана шу боғнинг олдида бир пайтлар, Заур аниқ санасигача билади – 5 июлда илк дафъа мана шу ерда у Таҳминани бир соатдан ортиқроқ кутган эди. Ниҳоят, Таҳмина чиқиб келган, оқ тугмали қизил қўйлак кийиб олган эди ўшанда у. Кейин денгиз соҳилига кетган эдилар, барча муносабатлари ана шундан бошланган эди... Заур машинани дарвозанинг олдида тўхтатди. Бир пайтлар Спартак машинасини худди мана шу ерда қолдириб кетган, Заур тунда унинг ғилдиракларини тешиб қўйган эди... Мадина қўққисдан:

– Заурик, ишонинг менга, у шўрлик фақат сиз билангина бахтиёр эди, – деди.

Заур бу сўзлардан таажжубланди. Сўзлардан кўра кўпроқ Мадинанинг унга худди Таҳмина каби «Заурик» деб мурожаат қилишидан таажжубланиб, елка қисиб кўйди.

Мадина машинадан тушаркан:

– Катта раҳмат сизга, – деди. – Оғир ташвишдан халос этдингиз мени. Илоё, бахтли бўлинг.

– Арзимаёди, нима хизмат қилибманки... – деди Заур ва машинани секин-аста ҳайдаб кетди.

* * *

Зевар хоним:

– Эртага ишдан вақтлироқ кел, – деди ўғлига. – Олия хоним бизларни меҳмонга чақирган.

Заур розилик билдириб бош силкиди.

– Бугун Олияларникига борган эдим. Ҳамма нарсани маслаҳатлашиб олдик. Бўладиган ишни чўзиб юришнинг нима ҳожати бор? Шоҳин ресторан билан йигирманчига гаплашсин. Йигирманчи шанба бўлади.

Заур бош силкиди.

– Фарангиз билан ҳеч кўришдингми?

Заур таажжуб билан:

– Йўқ, нимага эди? – деди.

– Нимага деганинг нимаси? Энди сенинг қайлигинг ҳисобланади у. Мундоқ учрашинглар, кинога, театрға, концертға олиб бор уни.

– Ахир ҳали расман никоҳдан ўтганимиз йўқ-ку, – деди Заур. – Кўрган-билган нима дейди... Яхши гап бўлмас...

Онаси ё унинг истехзосини тушунмади ё тушунса ҳам сир бой бермай:

– Бу гапинг ҳам тўғри, – деди. – Эртага «йўл очди» қилиб биз уларникига борамиз, кейин тез-тез сен бориб турасан, у бизникига келиб туради, никоҳ тўйига ҳам ҳеч қанча қолгани йўқ.

Онасининг кўзларида севинч, фараҳ, ғурур бор эди. Ҳатто Заурнинг бунга ғаши келди. Онаси ўзини тута олмай: «Э Худойим, бўйгинасига қурбон бўлай бунинг, эй Парвардигор, бизга бу бахтни кўп кўрма», – деди шукроналик оҳангида Зевар хоним.

Ниҳоят онаси:

– Тунинг хайрли бўлсин, – дея ухлагани кетди. Заур эса телевизорни қўйди... Фильмнинг охирги кадрлари тугади, экранда Таҳмина пайдо бўлди... Йўлда рўй берган ўша воқеадан бери Заур Таҳминани кўрмаган эди, экранда уни кўриб лол қолди: Таҳмина сўлиб қолган, озиб кетган, томошабинларга хайрли тун тилар экан, юзлари кулиб турса-да, кўзлари ўта ғамгин, ўта кадарли эди.

«Тунингиз хайрли бўлсин...» Заур Таҳминанинг тонготишини орзиқиб кутадиган, бедорлик азобида ўтадиган даҳшатли кечалар ҳақида сўзлаганларини эслади. «Тонгга қачон етаман, тонггача қандай чидайман, Худойим», – дерди у... Фузулийнинг бир байтини бот-бот такрорлар эди:

*Эй Фузулий, шоми рам анжомина⁹ йўқдур умид,
Бир тасаллидир санга ул сўзки, дерлар вор субҳ.*

Балки бу сўзлар ҳам Таҳминанинг бошқа сўзлари каби сохта риё, ёлғон бўлгандир... Ким билсин...

Заур экрандаги Таҳмина кўзларининг ич-ичига, теранликларига боқишни истарди, балки ҳақиқат ана ўша теранликларда яшириниб ётгандир, аммо шу заҳоти Таҳмина ғойиб бўлди, унинг ўрнида экранда зангори бўшлиқ қолди, сўнгра бу бўшлиқ ҳам қорайиб, нурли бир нуқтага айланиб қолди. Ниҳоят, бу нуқта ҳам ўчди.

Қаердандир Заурнинг мясига «ҳозир чиқиб машинага ўтираман, телестудия ёнига бориб, Таҳминани кутаман»

⁹ Анжом – тугаш, тамом бўлиш.

деган ўй келди. Оҳ, қанчалар севиниб кетарди Таҳмина! Балки бу ёлғон севинч бўлар, аммо чинми-ёлғонми, барибир фавқулодда рўй берадиган бу севинч Таҳминанинг бутун борлиғини чироқ каби шуълаларга кўмиб юборган бўлур эди. Чинми ёки ёлғонлигидан қатъи назар, бу шуъла, бу илиқлик бу севинчнинг шуълаларига, ҳароратига Заурнинг ўзи ҳам исинган бўлур эди... Ҳозир туриб кетиш, машинага ўтириб, телестудия ёнига етиш ва:

«Хуш кўрдик, Таҳмина», деб айтиш...

Бундан осон нима бор дунёда? Аммо Заур билардики, ўзи учун бундан ҳам мушкулроқ иш йўқ дунёда. Бу иш дунёнинг энг мушкул иши эди.

У туриб телевизорни ўчирди...

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

*Агар тутсам ғамим элдан ниҳон, сабру қарорим йўқ,
Ва гар шарҳи ғами пинҳоним этсам ғамғусорим йўқ
Асири банди зиндонам, алимда ихтиёрим йўқ,
Бу етмазмики, бир дард орттирурсан дардима сан ҳам?*

Зевар хоним:

– Дарду балонгни олай, Заур, – деб илтимос қилди. – Бўлгани бўлди, буёғи сингди, энди Спартак билан ярашгин... Бир томони энди қариндошмиз, – улар Муртузовларнинг дарвозасига етиб борган эдилар. Заурнинг қўлида кеча Зевар хоним тайёрлаган йирик торт бор эди. Профессор эса каттакон гулдаста кўтариб олган эди.

Заур ҳеч нарсa демади, Зевар хоним гапида давом этди:

– Олиянинг айтишича, қаердадир ёқалашиб қолган экансизлар.

– Ёқалашганимиз йўқ, – деди Заур. – Бор-йўғи жағига бир мушт туширдим, холос.

– Бўпти, энди буларнинг барчаси ўтмишда қолиши керак..

Эшикни очдилар. Олия хоним манзират билан кутиб олди:

– Хуш келибсизлар, марҳамат.

Даҳлизга кирдилар. Заур тортни кийим жавонининг ёнидаги курси устига қўйиб, отаси билан ичкари хонага кирди. Зевар хоним эса аёлларнинг ёнига, ошхонага кетди. Хонада безатилган стол ёнида оқ қўйлак кийиб олган Муртуз Балаевич Жаббор билан нард ўйнардди. Столнинг ёнида Муртузнинг ҳарбий костюми осилган бўлиб, унинг олди орден-медалларга тўлиб кетган эди. Неъмат нард ўйинини шарҳлаб ўтирарди... Меҳмонларни кўрган заҳоти ҳар учаласи ўринларидан туришди, қўл бериб кўришдилар.

Муртуз Заурнинг елкасига қоқиб:

– Ҳа, қочоқ, – деди.

– Марҳамат, ўтиринг, профессор, – таклиф қилди Жаббор.

Муртуз Жабборга қараб:

– Ҳозир бунинг адабини бераман, – деди. Неъмат Заурнинг янги ишидан гап очди.

Дастурхон товуқнинг сутидан бошқа ҳамма нарсаси бор эди. Кабобхона мудир Нодирнинг тили билан айтганда, йилнинг шундай бир пайтида тоза бодринг, помидор қўйилган, қадимий немис чинниларига турли-туман салатлар солинган, оғир, вазмин биллур графинларга ҳар хил ичимликлар тўлдирилган эди.

– Қани, олинглар-чи, – Олия хоним ўтирганларни дастурхонга манзират қилди... Столнинг тўрига Муртуз билан Мажид, уларнинг сўл томонига Зевар хоним, Жаббор ва Неъмат ўтиришди... Ўнг томонда Заур ўтирар, унинг ёнидаги курси бўш эди. Бироздан сўнг Олия Фарангизни бошлаб кирди. Фарангиз қизариб кетган, оппоқ қўйлаги унинг ёноқларини янада қизилроқ, сочларини, кўзу қошларини эса зулукдек қоп-қора қилиб кўрсатарди.

Сочлари йўғон қилиб ўрилган эди. У нигоҳини ердан узмасдан, ҳамма билан саломлашди... Заур дарҳол оёққа қалқиб, Фарангизни ёнидаги бўш курсига ўтқазди... Сурайё, Тоҳира ва Олия столнинг қуйи томонига ўтирдилар. Уларнинг ёнида Сурайёнинг уч қизи ва Тоҳиранинг ўғли ўтирди. Хонага Олия, Сурайё ва Тоҳираларнинг онаси Бека хола кириб келди. У Заур билан Фарангизни ўпиб, бугун умрининг энг бахтиёр кунларидан бири эканлигини айтди, сўнг узр сўраб, ошхонага йўл олди – паловни Бека хола пишираётган эди. Муртуз:

– Спартак қаерда? – деб сўради.

– Ҳозир келади, – деди Олия.

Заур билан Фарангизнинг соғлиғи учун, ота-оналарининг соғлиғи учун, қариндош-уруғларнинг соғлиғи учун ичдилар. Заур Спартакнинг хонага кириб келишига алоҳида эътибор берди. Спартакнинг қарашларида алланечук безовталиқ бор эди... Заур унга қараб жилмайди. Спартакнинг кўзларидаги безовталиқ одатдагидек истехзо билан алмашди. Келиб Заурга истамайгина қўл узатди, иккаласи кўришишди...

Муртуз ширингина кайф қилган эди, навбатдаги қадаҳ сўзини айтиш учун ўрнидан турди. Муртузовлар оиласининг соғлиғи учун Мажид айтган қадаҳ сўзларини мустасно қилганда, барча қадаҳ сўзларини Муртузнинг ўзи айтмоқда эди.

– Бугун бу ажойиб ноз-неъматлар қўйилган дастурхон атрофига энг яқин қариндош-уруғлар жуда ажойиб бир муносабат билан йиғилиб турибмиз, – деди Муртуз Балаевич. – Ҳой Спартак, қани қадаҳингни тўлдир-чи. Аммо кайфинг ошиб қолмасин, сен ярамасни яхши биламан мен. Ичишни бошласанг, еру кўкни унутиб қўясан.

Спартак:

– Папаша, – деди – бу гапларни ўзингга айт.

Ҳамма кулди, Олия хоним мазаммат билан Муртузга қараб:

– Тўғри айтади, – деди, – сен ҳам ўзингни эҳтиёт қил мундоқ, юрагингнинг ёмонлиги ёдингдан чиқдими?

Муртузнинг кайфи баланд эди, бошқа пайт бўлганда ўғли билан хотинининг бу гапларидан ғазабланиб кетарди, аммо бу гал жаҳли чиқмади, уларнинг гапларига ҳатто парво ҳам қилмади:

– Ҳамма нарса менинг ёдимда, – деди. Сўнг ширакайф одамнинг «маъноли» таъкидлари билан такрор қилди: – Ҳамма нарса ёдимда менинг... Қулоқ солинглар, мен нима демоқчиман... Биз ёшларнинг соғлиғи учун ичдик, уларнинг келгусида покиза, ажойиб оила қуришлари учун ичдик. Аммо мен шуни айтмоқчиманки, – юзини Заурга бурди, – оила қургунга қадар, уйлангунга қадар нимаики бўлган бўлса, энди эркак киши уларнинг ҳаммасини эшикдан ташқарида қолдириши керак. Нима бўлган бўлса бўлди. Модомики, уйландингми, энди оила ташвишини чек, тентираб юрма, оила мустаҳкам, соғлом бўлиши лозим.

Ҳамма ўзини бир қадар ноқулай ҳис эта бошлади, полковникнинг қочиримлари ўта яланғоч эди, аммо бу сўзларни рад этиш ёки унга бирон нарса илова қилиш билан ушбу вазиятдан чиқиб бўлмасди... Ўртага оғир сукунат чўкди. Фақат профессор ҳар замонда бир йўталиб қўяр, гарданларини артарди.

Мана, бир неча кунки, Заурнинг бутун вужудини ягона бир туйғу қамраб олган, бу – рўй бераётган барча воқеаларга, айтилаётган барча сўзларга батамом бегоналик ҳисси эди. Бу туйғу уни ҳар хил салбий ҳаяжонлардан, турли ғазаб-нафратдан ҳимоя қиларди. Шу боис Муртузнинг гапларини ҳам у юзаки бир эҳтиром билан, аслида эса ич-ичидан тошиб келаётган аччиқ кулги билан қабул қилди. Муртузнинг айтаётган бу гаплари ўтиришнинг бошидаёқ, тўғрироғи, совчилар келган кунданок унинг миясида чарх уриб айланар, энди эса коньяк таъсирида дилидагилар тилига чиқмоқда эди.

Ичгани сари Муртузнинг бу борадаги фикрлари ойдинлашиб борар, афтидан, ҳозир ҳамма гапни бир йўла тўкиб солишни истарди...

– Ёшликда қайси биримизнинг бошимиздан бундай савдолар ўтмаган, дейсиз? – У Мажидга кўз ташлади, профессор довдираб қолди. – Йўқ, мен таъна қилмоқчи эмасман. Аслида, бу ҳам керак, ҳатто ёш йигит учун бу жудаям зарур... Хўш, айтмоқчиманки, ҳаётнинг ҳар бир лаззатидан баҳраманд бўлиш керак, ҳам тажриба учун керак бу, ҳам соғломлик, саломатлик учун... Табиат ҳам шуни тасдиқлайди... Аммо бу ерда бир масала бор... Хўш, қандай масала? Киши оила олдидаги, жамият олдидаги бурчини ҳеч қачон ёдидан чиқармаслиги керак...

Муртуз охирги гапларини пичирлаб, фақат Мажидга эшиттириб сўзлар, аммо Заур ҳар бир жумлани аниқ эшитиб турарди:

– Эсимда, менинг ҳам бир Зойкам бор эди. (Бу гапларни Олия эшитмасин. Аёл эмас, бир парча олов эди ўзим... Ёш, думбулгина йигит эдим ўша пайтлар, илакишиб кетишимга оз қолди. Мени жуда ўзига ром қилиб олганди, ҳатто уйланиб қўйишимга бир баҳя қолган эди. Энди ўйласам, ўзимнинг ҳам ишонгим келмайди... Шукр, ўз вақтида айрилдим... Бу ҳам бошга тушадиган бир савдо-да... Аммо ҳозирги ёшлар бизга қараганда анча хушёр. Роса кайфини сурадилар, бироқ бизга ўхшаб кўзларини қон босиб қолмайди, анойи эмас булар... Масалан, мана бизнинг Спартакни олайлик, ўзи-ку менинг ўғлим, аммо баъзи ишларда сени ҳам, мени ҳам, юзга кирган тажрибали кишини ҳам йўлда қолдириб кетади. Дунёнинг баланд-пастини беш бармоғидай билади, хотин масаласида ҳам қилни қирқ ёрадиганлардан хумпар.

Сўнг қайдандир Муртузнинг эсига Спартак билан Заурнинг муносабатлари тушиб қолди, орангиздан нима ўтган ўзи, айтинг, биз ҳам билайлик, дея узундан-узоқ саволини бошлади.

Спартак ҳам, Заур ҳам бир оғиздан:

– Ҳеч гап, ҳеч нарсa бўлгани йўқ, – дейишди. Муртуз эса ўз гапидан қайтмасди, охири:

– Яхши, модомики ҳеч гап йўқ экан, унда туриб иккалангиз бир-бирингизни кучоқланг, – деди.

Заур кучоқлашмаса, бўлмаслигини англади. Ўтмиш билан видолашганини, ўтмишда бўлиб ўтган савдоларни таг-томири билан қўпориб ташлаганини ўз-ўзига исботлаш учун бу синовдан ҳам ўтиши лозим эди. Иккаласи ҳам ўзарo бир-бирига тикилганича кучоқлашиш учун ўрниларидан турдилар. Ўша сафар йўлдаги каби ҳозир ҳам Спартакдан атир ҳиди анқирди.

Чой келтирилди, дастурхонга кетма-кет тортлар, пирожнийлар, мевалар тортилди. Муртуз тинмай жанг хотираларидан сўзларди. Заурнинг нигоҳи қўққисдан ўзига тикилиб турган ўйчан, ғамгин кўзларга тушди. Неъматнинг кўзлари эди бу, ҳасрат тўла кўзлар... Уларнинг нигоҳлари тўқнашди ва Заур тушундики, бу ерда ўтирганлардан фақат Неъматгина ҳамма нарсани, шу жумладан, Заурнинг ҳақиқий аҳволини англаб турибди. Ҳа, ёлғиз Неъмат ҳамма нарсани тушуниб турарди. Заурнинг аҳволини ҳам, унинг қарорини ҳам, бу қарорга келишининг сабабларини ҳам, келажакда Заур кутаётган натижаларни ҳам...

– Хайр, соғ бўлинг...

– Худо ҳаққи, алоҳида таклифни кутиб ўтирмай келавинг.

– Орамиз жуда узоқ-да, зинапоянинг нариги чеккасигача, ха-ха-ха...

– Бундай дема...

– Вой, ёмғир ёғяпти-ку...

– Заур сизларни машинада элтиб қўяди.

– Спартак ҳам элтиб қўйиши мумкин.

– Йўқ, Спартак кўп ичди.

– Ичганда қанча ичдим? Қани, кетдик. Ҳозир меҳмонларни Заур билан иккаламиз уйларига элтиб қўямиз. Кўрайлик-чи, кимнинг машинаси тез юрар экан.

– Заур, ўғлим, эртага бир келиб кет.

– Бош устига, Олия хоним.

– Профессор, нардда сизга қарздор бўлиб қолдим.

– Бўпти, саломат бўлинглар, ичкарига киришлар энди, ёмғирда ивиб қоласиз, хайр.

– Бунчалар қоронғи, гугурт ёқсангиз-чи.

– Ҳозир машинани олиб чиқаман.

– Мен ҳам олиб чиқаман, бирпас кутинглар.

– Заур, тез қайт.

– Спартак дайдиб юрма.

* * *

Заур чўчиб уйғонди, дарҳол қўл соатига қаради, соат эрталабки олти эди. Балки бу овоз тушимда эшитилгандир, дея Заур таажжубга тушди, аммо телефон тагин жиринглади. Қўлини чўзиб каравот ёнидаги телефон гўшагини кўтарди, уйқули овозда:

– Алло, – деди.

Телефон жим эди. Заур гўшакни жойига қўймоқчи бўлган ҳам эдики, шу пайт телефонда мусиқа янгради. Аввалига бу овоз жуда олислардан эшитилди, сўнг аста-секин кўтарила борди. «Кўчаларга сув сепмишман» қўшиғи янграрди. Қўшиқни тинглаган сари Заур хушёр тортиб борар, бу ғалати тонгги концертдан таажжубланар эди. У бирдан гап нимадалигини тушунди:

– Алло, ким бу? – деб қичқирди, аммо қўшиқ тугади ва гўшакни жойига қўйдилар...

Шу заҳоти Заур ҳамма нарсани англаб етди. У ким кўнғироқ қилганини тушунди, ҳозир соат олти эканлигини, кўнғироқ қилган киши бу қадар эрта турмаслиги-

ни, йўқ, у бу кеча ухламай чиққанини, мусиқа, коньяк, ҳасрат билан – Заурнинг ҳасрати билан лиммо-лим тўлган бу узун кечани бедор ўтказганини, тун бўйи киприк қоқмай чиққанини тушунди.

Гумони тўғри эканлигини тасдиқлаш учун энди Заурнинг ўзи телефон рақамларини терди. Таҳмина дарҳол гўшакни кўтарди. Аммо у ҳам, Заур ҳам жим эди. Телефондан бошқа бир қўшиқ: «Ҳой бари бох, бари бох» янграрди:

*Панжарадан тош келур,
Хумор кўздан ёш келур,
Сени менга берсалар
Оллога ҳам хуш келур...*

Қўшиқ тугади ва Таҳмина гўшакни қўйди. Заур сигарет ёқди, у шундай чуқур, шундай оғир бир ҳасратни туйдики, инграб юборишига оз қолди. Таҳмина тунни қанчалар оғир ўтказганини тасаввур қилди, шу пайт телефон тагин жиринглади. Гўшакни кўтариб қўшиқни тинглай бошлади:

*Умрим бўйи тош ташидим,
Камим тўлмади.
Ёшлигимдан бир қиз севдим,
Маним бўлмади.*

«Таҳмина, ҳой Таҳмина, ахир нега бундай қилдинг?» – демоқчи бўларди Заур, аммо ҳеч нарса демасди. «Яна ким билан денг, Спартак билан!» – демоқчи бўларди Заур. Аммо ҳеч нарса демасди. «Таҳмина, ахир мен сени чиндан ҳам севардим, сен билан бўлганимда чиндан ҳам бахтиёр эдим», демоқчи бўларди Заур, аммо ҳеч нарса демасди. «Ҳаммаси ёлғон эдими? Мени севмасмидинг, севсанг, нега қалбимни яралаб кетдинг?» демоқчи бўларди Заур, аммо ҳеч нарса демасди... «Ахир энди мен ҳеч қачон,

ҳеч қачон бахтли бўла олмайман, ўзинг яхши биласан-ку бунини, энди мен яшай олмайман, ўламан, тирик мурдаман», демоқчи бўларди Заур, аммо ҳеч нарса демасди. Қўшиқ тугади. Таҳмина гўшакни қўйди. Бироз фурсат ўтди, Заур энди ҳамма нарса тугаб бўлганини тушунди, аммо шу пайт яна телефон жириглаб қолди, у гўшакни кўтариб, қўшиққа қулоқ солди:

*Қирмизи гул, сари¹⁰ гул,
Боғчаларнинг бори гул.
Кеч очилдинг, тез сўлдинг,
Очмагайдинг бори гул¹¹.*

Бу «Лочин» қўшиғи эди... Таҳмина ҳар гал бу қўшиқни тинглаганида йиғларди... Энди Заур ҳам йиғларди... Олис болалик чоғларидан бери биринчи марта йиғлаши эди, сассиз-садосиз йиғлар, кўзларидан юзларига сизиб чиқаётган ёшларини артмай йиғларди. Бўғилиб-бўғилиб йиғларди, чунки билардики, бу уларнинг сўнгги видолашувлари, ер юзида фақат яккаю ягона бир аёл ана шундай видолаша олади... «Лочин» қўшиғининг охирги банди янграрди. Заур бу Таҳминанинг кассетасидаги сўнгги қўшиқ эканлигини яхши биларди ва энди – Заур билан Фарангизнинг тўйлари арафасида Таҳмина унинг ҳаётидан абадий ўчиб кетмоқда эди...

*Ораз сабаб, муз сабаб,
Кабоб ёнар кўз¹² сабаб.
Қўй мени ўлдирсинлар
Бир қорақўз қиз сабаб.*

Қўшиқ тугади. Гўшак қўйиб қўйилди...

¹⁰ Сари – сариқ.

¹¹ Мисранинг маъноси: Очилмаганинг яхши эди, эй гул.

¹² Кўз – чўғ.

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

*Вафо ҳар кимсаданким истадим, ондан жафо гўрдим,
Кими ким бевафо дунёда гўрдим – бевафо гўрдим.
Манга гўстарди гардун тийра бахтим кавкабин юз гез,
Мане бадбахт тикилдим унга ҳар галким – қаро гўрдим.*

Истанбул туман оғушида эди... Уйқудан уйғонган каби шаҳарнинг миноралари, қуббадор масжидлари туман орасидан бирдан қалқиб чиқди... Тонг саҳарда Босфор устини қоплаган туман жигарранг уфқларга ту-ташиб кетган эди.

Заур тун бўйи ухламаган, эндиликда кеманинг палубасига суянганича ўзи илк бор кўраётган бу шаҳарнинг тонгги уйқудан уйғонишини томоша қиларди. Денгиз оғир симобий тўлқинлари билан ўз сатҳини текисламоқчи бўлар, шаҳар кўрфазидаги кемаларнинг шарпалари, биноларнинг чизгилари яширин сарғиш-жигарранг прожекторнинг шуълалари билан ёритилган саҳнани эслатар, прожекторнинг ўзи – қуёш эса олис уфқ ортидан юксалиб борарди.

Қуёш шуълалари улар тушган кема палубасидаги тун чироқларини ҳам ёритиб юборган, кеча зулматида порлаб турган бу чироқлар эндиликда гўё сарғайиб-сўниб қолгандек эди. Кема аста-секин Истанбул кўрфазининг кўприкчасига ёндашиб борарди. Бир ойлик саёҳатларнинг охириги бекати эди бу шаҳар...

* * *

Кемада Фарангизнинг кўнгли айниди, қайт қилди, сўнг тунда каютада, кемалари Истанбулдан Одессага йўл олганда Фарангиз ҳомиладор бўлиб қолганлигини айтди.

Одессага тушган заҳоти Заур самолётга билет олди. Муртузовларга ва ота-онасига, кутиб олгани чиқинглар, деб телеграмма берди. Самолёт Симферополга бир қўниб олгач, Бокуга қараб учди.

* * *

Самолётдан тушиб, кутиб олгани чиққанларни кўрган заҳоти Заур нимадир рўй берганлигини фаҳмлади. Аммо нима гап ўтганлигини билмасди... Уларни кутиб олгани чиққанлар – Зевар хоним, Фарангизнинг отаси ва онаси, Спартак, Спартакнинг бир дўсти – Заур уни юзидан таниса ҳам отини унутиб қўйган эди – жилмайганларича олисдан туриб Заурга қўл силкирдилар, Заур билан Фира ҳам қўл силкидилар, бироқ Заур узоқдан туриб онасининг Муртузовлардан нарироқ турганини кўрди. Муртузовлар билан ўпишиб кўришиб (улар анча яқин турган эдилар), онасига яқинлашар экан, Заур унинг кўзларида аллақандай ранж, норозилик борлигини сизди. Зевар хоним Заур билан совуққина кўришди, келини билан эса бундан ҳам баттар...

– Отанг кела олмади, – деди ва илова қилди. – Мен сенинг машинангда келдим, қайтишда ҳам шу машинада кетаман. Ўзинг ҳайда, хўпми? – Заур бош силкиди. – Юкларингни олиб кел машинага.

Зевар хоним Заурнинг «Волга»сига, олдинги ўриндиғига чиқиб ўтирди.

Заур ўз машинасини бу ерга Спартакнинг дўсти ҳайдаб келганини, бу бежиз эмаслигини англади. Зевар хоним Муртузовларнинг машинасида, Муртузовлар билан бирга келишни истамаган, умуман, бу бир ой ичида икки оила ўртасидан қандайдир гап ўтган.

Олия хоним Фарангизни саёҳатлари ҳақидаги саволларга кўмиб ташлаган эди. Муртуз гердайданича атрофни томоша қиларди. Спартак билан дўсти эса негадир ғалати бир тарзда гоҳ Заурга, гоҳ Фирага, гоҳ Зевар хонимга боқардилар.

Олия хоним билан Фарангиз чеккага чиқиб пичирлаша бошладилар. Фарангизнинг қизариб кетганидан Заур у ўз ойисига ҳомиладор бўлиб қолганлигини айтаётганини тушунди. Олия хонимнинг мамнун табассумидан

бу хабар унга қанчалар лаззат бахш этаётганини англаш мумкин эди...

Юкларни олиб келдилар, Спартак билан дўсти Заурга ёрдамлашиб, беш йирик жомадонни машиналарга жойладилар. Олия хоним:

– Фира бизнинг машинада кетади, – деди ва Муртузовларнинг ҳаммаси жигарранг «Волга» томон юришди. Спартакнинг дўсти ҳам уларнинг машинасига чиқди.

Заур ўз машинасига ўтирди. Бироз моторни қиздиргач, жигарранг «Волга»нинг ортидан ҳайдаб кетди... Ўша йўлга чиқдилар. Хў ўша, бундан бир неча ой олдин Заур жигарранг «Волга»нинг ортидан қувган йўлга... Бироқ Заур ҳаётнинг ғалати ўйинлари ҳақида ўйлаш учун ўзида мажол топмади, Зевар хоним эса дарди дилини тўкиб солди...

«Ҳа, Заур адашмаган эди... Одамнинг оласи ичида экан», деб гап бошлади Зевар хоним, неча йилдан бери девор-дармиён қўшни бўлиб, Муртузовларни эътиборли одам, деб келган бўлсак-да, аслида, Олия шайтонга шим кийдирадиганлардан экан. Ўзи ҳам, эри ҳам шунчалик кериладики, тумшуқларига хода етмайди. Қизларининг ҳам бу дунёда тенги йўқ эмиш уларнинг назарида, осмондан тилла бешиқда тушган экан-у, биз билмаган эканмиз... Бу ҳам ҳолва. Анави Спартакни таърифлаб, осмоннинг еттинчи қаватига чиқариб қўйганини кўрсайдинг Олия хонимнинг. «Спартак ундоқ, Спартак бундоқ», Спартак тилидан тушмайди у хотиннинг. Унинг беҳаёлигига қараки, кўзларимнинг ичига боқиб туриб, томдан тараша тушгандек сен Заур билан Спартакни ноҳақ тенг ҳисоблайсан, Спартак қаерда-ю Заур қаерда, Спартак мустақил йигит, бир уйнинг таянчи, Заур эса ўзига қолса, ўз оиласини ҳам эплай олмайди, дейди... Шу ерга келганда мен ҳам портладим. Нима бўпти, дедим. Заур сизнинг эшигингизга келиб бирон нарса тиландими, ҳали унинг ота-онаси ўлгани йўқки, сизларга муҳтож бўлса... Заур-

нинг орқасида тоғдай дадаси турибди, дедим... Энди у шаллақининг гапини қара – дадаси дунё тургунча турмайди-ку, дейди. Хўш, сенинг эринг-чи, сенинг эринг қиёмат қўпгунча яшайверадами, дедим. Ҳаммамизнинг охир-оқибат борадиган жойимиз – қора тупроқ. Сен Заурнинг отаси бемор эканини айтяпсанми, дедим. Бу дунёдан қачон насибаси узилишини ҳеч ким билмайди, баъзан гулдираб юрган ёш-ёш йигитлар «пуф» деб жон беради, бироқ кекса, рамақижон одам мункиллаб қолгунча яшайверади, дедим. Шифокорларнинг айтишига қараганда, профессор юз ёш билан соғ-омон юзлашади, дедим. Олия билан гаплашганда атай профессор дейман, чунки ҳадеб полковник эрини тикиштираверади ғашимга тегиб.

Заур бутун бу эҳтиросларни тамоман совуққонлик, лоқайдлик билан қабул қиларди. Энди бутун умри ана шу қўйди-чиқди ғурбатлар билан ўтажагини у яхши англарди. Бир кун келиб худди ана шу можаролар бошига тушишини у олдиндан билар, шунинг учун ҳам энди бу гаплардан на таажжубланар, на ғазабланарди. Албатта, киндик қони тўкилган шаҳарга қайтиб келишлари биланоқ унинг кайфиятини бузиш онасининг феъл-атвориға хос хусусият эди. Аммо бу ерга қайтишнинг ўзидан бирон севинч, бирон фараҳ бор эдими Заур учун? У қизиққанидан эмас, шунчаки расмият учун сўради:

– Бу ғавғолар нимадан бошланди ўзи?

– Айтишга арзимайди... Уйларингизнинг калитини Олияга қолдирган экансиз. Нима ҳам дердим, бу ўз ишингиз, шуни лозим топган экансиз, майли, уй сизники, инон-ихтиёр сизники. Мен аҳмоқ уйни йиғиб-йиғиштириб, чанг-чунгларини артиш керақдир, деб ўйладим... Секин қўнғироқ қилиб, камоли одоб билан, Олия хоним, улар қайтиб келгунча уйни супуриб-сидириб, тартибга солиб қўйсақ бўлармиди, дедим. Чунки сизлар кетаётганда уйда ҳамма нарса ағдар-тўнтар бўлиб қолган эди... Олия

хоним портлаб кетди-ку... Менинг гапим иззат-нафсларига тегиб кетибди хонимнинг: «Хўш, нима демоқчисан, нега ағдар-тўнтар бўлар экан Фиранинг уйи? Нима, уйга қарамайди, демоқчимисан. Нима бўпти, сизларга чўрилик қилиши учун шунча йил уни гулга ўраб ўстирганимиз йўқ», дейди. Зевар хоним Олиянинг гапларини заҳарли киноялар тарзида айтар, ўз гапларини келтирганда овози юмшаб, ҳалим бўлиб қолар эди. Йўқ, синглим, тушунсанг-чи, нима кераги бор бунақа гапларни, чўри, оқсоч деганинг нимаси, ҳали ёш бола-да улар, ҳамма нарсани аста-секин ўрганади. Биз улардан каттамыз, тажрибамиз бор, уларнинг қўлтиғига кирайлик, ёрдам берайлик, бориб уларини йиғиштириб қўйсак, балки менинг ҳам бирор ёрдамим лозимдир, дедим. Йўқ, дейди, ҳеч қанақа ёрдам-пордам керак эмас, мен то улар келгунча сингилларим билан бориб ҳаммасини тартибга солиб келаман, дейди. Сингилларининг қанақалигини биласан... Биттаси анави Тоҳира байтал, гаҳ деса эрини қўлига қўндиради. Тағин биттаси – Сурайё, унинг ҳам қайси иннинг қуши эканлигини яхши биламан. Апил-тапил биринчи эрининг йилини ўтказиб, эртаси куни орқасида икки қизи билан Неъматга тегиб олган, эри ўзидан неча ёш кичик... Энди қизларини айтмай қўя қолай.

– Яхши, менга айт-чи, ойи, – дея Заур Зевар хонимнинг сўзини бўлди, – бу ҳангомалар нимадан чиқди?... Уйни йиғиб-йиғиштиришданми?

– Гап йиғиб-йиғиштиришда ҳам эмас... Қисқаси, бу кимсаларнинг кимлигини билиб олдим... Эрнинг бошида ёнғоқ чақиш бу уч опа-сингилнинг қонида бор экан. Тоҳираси ҳам шунақа, Сурайёси ҳам... Олиянинг ўзим! Сен Муртузнинг дўқ-пўписаларига, ҳай-хуйларига ишонма, хотинидан итдай қўрқади шўрлик, хотини бир имо қилса, «лаббай» деб туради, бўлмасам-чи. Сени ҳам оздириб олмоқчилар, ҳар бир гапларига қўл қовуштириб

туришинг керак, ота-онадан кечишинг керак – уларнинг муддаоси ана шу.

– Ойи, қўйсанг-чи бу гапларни.

– Ёлғонми?.. Олиянинг ўз тилидан эшитдим. «Аллада азиз, тўрвада майиз» қизларини бериб, гўё бизга жуда катта марҳамат қилган эмишлар. Сен гўё бу фариштанинг эри бўлишга сира лойиқ эмасмишсан.

– Хўш, энди бир-бирингиз билан юзқўрмас бўлиб кетасизларми?

– Гапимни бўлма... Хуллас, сизлардан хабар бўлавермагач, қаттиқ соғиндим, балки Олияларга бирон хат-хабар келгандир, деб қўнғироқ қилдим. Одоб билан ҳол-аҳволини сўрадим. Соғлиғинг қалай, эринг тузукми, дедим... Энди унинг шаллақилик қилганини кўрсанг. Оғзидан боди кириб, шоди чиқди.

– Нега ахир?

– Жим тур, гапиряпман-ку... Қўшнимиз Ситорани биласан. Ўша бир кун бизникига келиб, Заур ажойиб уй олибди, зўр қилиб безатибсизлар деб эшитаман, улар келганда менга хабар қил, бориб бир кўрай, деди... Мен ҳам бир юраги покиза аёлман, бурганинг йўталидан бўрон қўптирадиган кишилар борлигини қаердан билай, калитлар Олияда, уй эгалари калитни унга қолдириб кетишни лозим кўрибдилар, уларнинг қайтишларини кутиб юрасанми, Олияга айтсанг, элтиб Заурнинг уйини кўрсатади, дедим... Билмайман, Ситора бу гапларни қай тариқа етказган Олияга, энди Олиянинг бир алами ўн бўлганини кўрсанг. Мени еб-ичишига оз қолди, калитни фалончи олди, уй фалончида қолди, деб нега бутун оламга жар солиб юрибсан, дейди. Спартакдан бериб юбораман ўша ордона қолгур калитларингни, унақа кулбага зор қолиб турганим йўқ, дейди... Фирочка агар истаса, бундан минг чандон яхши жойларга тушарди, не-не совчилар эшигимизнинг турумани бузиб юрган эди, дейди.

– Қайси совчилар?

– Э-э, ёлғон гап, хўжакўрсинга... Қайси аҳмоқ совчи экан уникага борган? Нима, мен билмайманми, халойиқнинг кўзи кўр, қулоғи карми?.. Қизининг бахти очилгани учун Худога минг қатла шукр қилсин; нима бўпти, мен ҳам унга бир-икки оғиз «ёғли» жавоб қилдим. Қиёматгача эсидан чиқмайди. Менга алам қиладигани унинг эмас, хувари эрининг гаплари. Кўринишидан оғир-босиқ бамаъни одамга ўхшайди, аммо хотинларнинг ишига бош суққанига ўлайми. Телефонни олволиб, менга хезланишларини айтмайсанми...

– Отам ҳам Олия хонимга боплаб жавоб берган бўлса керак-да?

– Шуниси етмай турувди... Сенинг отанг асл эркак. Хотинлар билан пачакилашиб ўтирадиганлардан эмас. Аммо Муртуз билан гаплашди, гаплашганда ҳам ётиғи билан гаплашди.

– Кўриниб турибдики, биз йўқлигимизда зерикиб қолмабсизлар.

– Нима, сенингча, менинг ҳақим унда қолиб кетсинми? Мени яхши билмас экансан. Ўзинг мундоқ холисанилло ўйлаб кўр, ахир...

Заур бу гапларнинг тагидаги маъносини яхши англади, онасининг кўзларидаги илинж, кўркүв, ёлвориш сабаблари ҳам ойдин эди унга. Онаси ишонмас, қўққисдан Олия билан қизи Заурнинг бошини айлантириб, бу ҳаёт-мамот жангида уни ўз томонларига ағдариб олишмаса эди, деб кўрқарди... Ҳали онаси улар олиб келган совғаларни кўрганда, яъни Зевар хоним билан Олия хонимга бир хил туфли, Мажид билан Муртузга бир хил кўйлак олганлари ҳолда, бу совғаларга қўшиб Спартак учун иккита зўр бўйинбоғ олганларидан, бу бўйинбоғларни Заурнинг ўзи танлаганлигидан Зевар хоним хабар топгач, тагин не можаролар келиб чиқишини Заур яхши биларди. «Бизнинг пулимизга сафарга чиққан ўз

ўғлимиз бизга нимаики олган бўлса, қудаларимизга ҳам шуни олибди, бу ҳам етмаганидай, Спартакни ҳам эсидан чиқармабди, бундан-да оғирроқ мусибат бўладими?...»

Шаҳарга кириб келдилар. Заур жигарранг «Волга»-нинг ўнгга бурилганини кўриб, Фарангизнинг ота-онаси ўз уйларига йўл олганларини англади. Хўш, Фарангиз-чи, балки у ҳам отасининг уйига кетар...

Балки Олия хоним Фарангизни Заурдан ажратиб олмоқчидир... Чунки нариги машинада Олия хоним худди шу гапларни айни шундай шиддат билан, аммо бутунлай бошқача оҳангда шарҳлаб кетаётганига шубҳа йўқ эди... Балки у машинада суҳбат биров хотиржам бораётгандир, чунки ҳар ҳолда у ерда бутунлай бегона киши – Спартакнинг дўсти бор эди. Аммо у ерда ҳам шу қадар қизишиб кетган эдиларки, бегона кимса борлигини ҳам унутиб қўйгандилар... Ҳали самолётдан тушганларида Муртузовлар ҳар иккаласига – Заурга ҳам, Фирага ҳам бир хилда жилмайгандек эдилар, аммо яқин келганларида маълум бўлдики, бу табассумлар ёлғиз қизларига қаратилган экан. Заур билан юзакигина кўришдилар. Демак, чиндан ҳам Олиянинг нияти уларнинг никоҳини бузиш экан-да? «Унда бола нима бўлади?» – дея ўйлади Заур. Аммо бу фикр беҳуда эканлигини, уларни ҳеч ким ажратишни истамаётганлигини тушунди...

Ўйларига етиб борганда Заур:

– Хўш, калитлар кимда ахир? – деб сўради.

Зевар хоним ғурур билан:

– Кимда бўларди, албатта, менда-да, – деди.

Заур жомадонларни машинадан тушириб бўлган эди ҳамки, Спартакнинг жигарранг «Волга»си етиб келди, Фарангиз ҳам машинада эди. Заур хотинининг келганига чиндан ҳам севиниб кетди... Спартак Заурга ёрдамлашди, юklarини 8-қаватга олиб чиқдилар. Зевар хоним эшикни очди, тўрталаси ҳам ичкари киришди... Зевар хоним Спартакка амирона тарзда буюрди:

– Жомадонларни анави бурчакка қўй! – У ўзини уйнинг соҳибаси деб ҳисоблар, бошқалар ҳам буни бир йўла тан олишини истарди.

Спартак:

– Бўпти, мен кетдим, – деди. Спартак бўшашиб қолган, жуда майин гапирар, ҳамишаги дали-ғулилиги йўқ, ҳатто кўзларига бир қадар қайғу чўккандек эди...

Заур уни эшиккача кузатиб чиқди-да, лифтнинг тугмасини босди, лифт саккизинчи қаватга кўтарила бошлади. Спартак унга ниманидир айтмоқчи бўлар, Заур ҳам унинг нимадир демоқчи бўлаётганини ҳис қилиб турарди. Шубҳасиз, икки оила ўртасидаги бу адоват тўрига Спартак ҳам тушиб қолган, балки унинг ўзи ҳам истамаган ҳолда Заурга Олия хонимнинг ё бўлмаса Муртузнинг қайсидир гапини, уларнинг таҳдид ёки таклифини етказишни истарди. Гарчи ўзи истамаса-да, аммо шунга мажбурдек эди. Аммо бу гапни айтишни истамаётганлиги очиқ-ошкор кўриниб турарди, эҳ шўрлик... Мана, лифт ҳам етиб келди, эшиклари очилди. Ниҳоят, Спартак бўғиқ овозда:

– Биласанми, Заур, – деди. – Сенга бир нарсани айтмоқчи эдим... Таҳмина... ўлди...

Лифтнинг ичига кириб, илова қилди:

– Церроз... Жигари... Йигирма кун ичида тамом бўлди шўрлик.

ЎН САККИЗИНЧИ БОБ

*Ёнди жоним ҳажр ила, васли руҳи ёр истарам,
Дардманди фурқатам, дармони дийдор истарам.*

Биолар, кўчалар одамга шу қадар азоб беришини у ҳеч қачон хаёлига ҳам келтирмаган эди. Биолар, кўчалар, машиналар...

Хиёбон томон, ўша ажойиб июнь кунларида яшил «Москвич» ичида Таҳминани кутган хиёбон томон бу-

рилди. Худди ўша ерда худди ўша рангдаги «Москвич» турарди, Заурнинг юраги портлагудек бўлди, хотиралар бостириб келаверди. Шу ерда, худди мана шу ерда Таҳминани интизорлик билан кутганлари, бетоқатлик билан рулни муштлаганлари, чеккан сигаретларининг таъми, ҳатто Таҳминанинг овози бир-бир ёдига тушди. Оқ тугмали қип-қизил кўйлак кийиб олган Таҳмина кўкқисдан унинг ортида пайдо бўлган эди. Унинг кўлида сумка, сумкада эса «Камью» коньяги, – Заурга аталган коньяк бор эди... Таҳминанинг эшиги олдидаги супачани – ўша Спартакнинг «Волга»си турган (тунда Заур бу «Волга»нинг ғилдиракларини тешиб кўйган эди) супачани кўриб баттар эзилди. Манави телефон-автомат. Ўша кеча Заур Таҳминага мана шу ердан кўнғироқ қилган, аммо ҳеч ким жавоб бермаган эди; кейин билса, чиндан ҳам пули вақтида тўланмаганлиги учун телефон кесиб кўйилган экан... Манави троллейбус бекати, Таҳмина ишга боришда ҳамиша мана шу бекатдан троллейбусга чиқар, Заур уни кузатиб кўярди. Таҳмина троллейбуснинг деразасидан Заурга кўл силкири, Заурга хуш ёқадиган бир ҳаракат билан сочларини пешонасидан сидириб, жилмайиб кўярди.

Спартак Таҳминанинг ўлганини айтгач, бир муддат лифтнинг ичида лом-мим демай туриб қолди. Чунки энди айтгулик гапнинг ўзи йўқ эди. Спартакнинг ҳам, Заурнинг ҳам айтадиган гаплари тугаб бўлган эди. Ниҳоят, Спартак лифт тугмасини босди, эшиклари бекилган лифт пастга тушиб кетди. Заур эса хонасига қайтди, даҳлиздаги жомадонларни негадир ётоқхонага олиб кирди, у ердаги жомадонларни даҳлизга олиб чиқди. Бир неча марта у хонадан бу хонага кирди. Ниманидир олди, ниманидир кўйди, сўнг онаси билан хотинига ҳеч нарса демай уйдан чиқди, лифт билан эмас, зинапоялар билан саккизинчи қаватдан пастга тушди. Дўкондан сигарет билан гугурт олди ва Таҳминаларнинг уйи томон яёв

юриб кетди... Дастлаб бу изтироб – оғриқ унчалик билинмаган экан, борган сари бу оғриқ кучая борди, ўша кўчага, ўша уйга етганда эса бу изтироб чидаб бўлмас азобга айланди. Заур ана шу азоб билан зинапоялардан, ўзига жуда таниш бўлган, охирги сафар асабий ҳолда тушиб кетган зинапоялардан кўтарила бошлади. Ва шунда бирдан англаб етдики, Таҳмина энди йўқ, энди ҳеч қачон қайтиб келмайди. Энди Таҳминани ҳеч қачон кўрмайди... Айни пайтда Спартак ҳам унинг хаёлидан кетмасди, унинг назарида гўё ҳозир қандайдир бир сир очилиб кетади-ю, Спартак билан Таҳмина ўртасида ҳеч қачон ҳеч гап бўлмаганлиги, Заурга бу шубҳалари бутунлай беҳуда эканлиги аён бўлади. Бу ҳақиқат шу қадар ойдинлашадики, Заурнинг пушаймонлиги ортиб, бир дардига ўн дард қўшилади. Бунда ўзини гуноҳкор деб ҳисоблайди. Таҳминанинг ҳеч қандай гуноҳи йўқлиги Заурнинг бағрини ўртаб юборади – ҳеч бўлмаса гуноҳини ювиш учун Заур ўзини ўлдиришни истайди... Шунда қўққисдан бир сафар Таҳмина уни Спартакларнинг боғига олиб борганлиги ва ўша ерда, «бу ерга келишимизнинг тағин бир сабаби бор» деган гаплари ёдига тушади. Заур бу сабабни билса – кейинроқ билар, билмаса у абадий сирлигича қолади. Балки Заур ўша сабабни ҳозир, ушбу дақиқаларда билиб олар, балки ўша сабаб қуёш нури сингари ҳамма нарсани ойдинлаштириб юборар, ҳамма нарсага аниқлик киритар, балки ана шундан сўнг, ҳамма нарса аён бўлгандан кейин Заурнинг ҳеч қандай натижа бермайдиган сўнгги пушаймони унинг бутун ҳаёти давомида тузатиб бўлмайдиган азоб-уқубатга айланиб қолар...

Зинапоянинг иккинчи қаватида одамлар уймалашар, улар тахтакач ичидаги йирик жавонни юқорига кўтариб чиқаётган эдилар, мўйна ёқали пальто кийган бир киши, афтидан, жавоннинг эгаси, ҳаммолларга кўрсатма берарди:

– Чапга бурунглар, бунақасига чиқариб бўлмайди деяпман, чапдан кўтаринглар, чапдан. – Сўнг Заурни кўриб,

ундан сўради: – Юқорига чиқмоқчимисиз? – ҳаммолларга: – Йўл беринглар, бу йигит ўтиб кетсин, – деди.

Заур уларнинг орасидан, жавоннинг ёнидан ўтиб кетди, мўйна ёқали одам тагин кўрсатма бера бошлади:

– Энди бироз пастга туширинг, аҳа, ҳой полвон, бу томонидан кўтар!

Заур учинчи қаватга чиқди. Таҳминанинг эшиги ланг очик, эшикда эса янги лавҳа ўрнатилган эди: «Хизмат кўрсатган инженер-рационализатор Г. Каримов».

Эшикда бошланг, гулдор халат кийган, афтидан, хизмат кўрсатган рационализаторнинг хотини турарди. Жавонни ҳам, чамаси, бу уйнинг янги эгалариникига олиб чиқаётган эдилар. Мўйна ёқали пальто кийган киши ҳам инженер-рационализатор Г.Каримов эди... Заур ғайри-ихтиёрий равишда ичкарига қаради-ю, ногоҳ юраги орзиқиб кетди. Таҳминанинг хувиллаб қолган хонасида бир неча стол ва стуллар турарди – Таҳминаники эмас, Каримовларнинг стол ва стуллари. Хонада на қадимий девор соати, на Таҳминанинг суратлари, на альпинистлар совға қилган пакана анжир бутаси қолган эди. Фақат деворларда ўша-ўша гулқоғозлар эди... Заур орқага ўгирилиб, қаршидаги эшик олдида тўхтади ва тугмачани босди.

Ичкаридан аввал ёш боланинг овози, кейин эса аёлнинг жаҳлдор товуши эшитилди:

– Шошма бирпас, кўрайлик-чи, ким келибди! – Мадина ўғлига қичқирар эди. Эшик очилди.

Мадина:

– Заур, – деди ва ўпкаси тўлиб кетди. Яна такрорлади: – Заур... – у йиғлар эди...

Заурнинг кўзларида ёш йўқ. У йиғлай олмас, аммо ич-ичидан бир дард тўлиб келар, бўғзига нимадир тикилиб қолгандек эди.

Тувакда ўтирган беш ёшлар чамасидаги тўлагина болакай онасининг йиғлашига бир муддат ҳайрон тикилиб турди, сўнг қўрққанидан чинқириб йиғлай бошлади...

Қаршидаги эшикдан нотаниш аёл уларга таажжуб билан тикилиб турди, сўнг ичкарига кириб, эшигини бекитиб олди. Мадинанинг қия очиқ эшигидан кичкина телевизор кўриниб турар, бу ҳам Заурнинг ярасига туз сепарди. Бир ойдан ошиқроқ Таҳминаникида қолиб, Мадина билан қўшни яшаган бўлса-да, бирон марта ҳам уникига кирмаганлиги Заурнинг хаёлидан ўтди.

Мадина қўйлагининг этагига кўз ёшларини артаркан:

– Ичкарига кир, – деди.

Заур ичкари кирди. Болакай ҳамон йиғларди. Мадина ўғлини туваги билан бирга қайгадир элтиб қўйди ва уни овута бошлади. Заур кичик ва эски телевизорни, хонанинг арзон жиҳозларини кўздан кечирар экан, бу уйнинг эгаси қисиниб-қимтиниб, муҳтожликда яшашини англади... Ниҳоят, бола тинчиди. Мадина ёшли кўзларини арта-арта хонага кириб келди ва Заурнинг қаршисига ўтирди.

Заур сигарет тутатди. Мадина:

– Қачон келдинг? – деб сўради. У Заурни сенсирай бошлаган, гўё бу қайғу уларни яқинлаштириб, бир-бирига маҳрам қилиб қўйган эди.

Заур:

– Бугун, – деди, – ярим соат илгари келдим.

Болакай:

– Мама, қачон борамиз ахир? – деди.

– Ҳозир, ҳозир, жоним, қарагин, амакинг бизникига меҳмонга келибди, – деди ва Заурга қараб изоҳ берди, – эрталабдан бери кинога олиб бор, деб ҳол-жонимга қўймайди... Менинг кинога боргулик ҳолим борми?

Бола йиғламсираб:

– Айтинг, қачон кетамиз? – деди.

– Ҳозир борамиз, ҳозир. Бор, сен қоптогингни ўйнаб тургин, мен ҳам дарров чиқаман.

Бола оғриниб хонадан чиқди.

– Шунақа гаплар, Заурик, – деди Мадина. – Таҳминадан ҳам айрилиб қолдик... – деди ва яна йиғлади...

Заур нима дейишини, нима қилишини билмасди. Мадинани овутай деса, ўзи ундан баттарроқ таскинга муҳтож эди.

Нимадир дейиш кераклигини англаб:

– Менга Спартак айтди, – деди.

Балки энди, Спартакнинг номини тилга олгандан кейин Мадина фавқулудда бир сирни очар, балки тирик қолганлардан ёлғиз Мадина бу сирни билар. Бу сир очилгач, эҳтимол, ҳамма нарса ойдинлашар ва шунда Заур ўзининг хато қилганлигидан минг афсус-надоматлар чекар.

Аммо Заур яхши англардики, Мадина ҳеч қандай сир-асрорни ошкор этмайди, чунки у ҳеч қандай сирни билмайди. Аслини олганда, тайин бир сирнинг ўзи йўқ... ҳеч қандай хато ҳам, ҳеч қандай гумон ҳам йўқ, ҳаммаси ўша-ўша, фақат энди Таҳмина йўқ, холос.

– Церроз, жигари оғриб, йигирма кун ичида тамом бўлди. – Мадина Спартакнинг сўзларини такрорлади. Сўнг Заурга бутун тафсилотларни, Таҳмина қаттиқ азоб чекканини, шишиб кетганини бир-бир гапириб берди. – Сираям ўлишни истамасди, шўрлик. Ётиб қолишидан илгари тез-тез, ўлгим келяпти, яшашни истамайман, деб такрорларди, аммо бу шунчаки гап эди, холос. Чиндан ҳам ётиб қолиб, оғриқлар хуруж қила бошлагач, шифохонага тушди. У ерда энди ўлишига кўзи етгач, мени олиб қолинглар, ўлишни истамайман, деб чунон ёлворди, чунон илтижолар қилдики, шўрлик... Аммо то охириги нафасигача ўзини мардона тутди...

Болакай тагин хонага кириб, тихирлик қила бошлади:

– Ойи, кинога қачон борамиз, ахир?

– Ҳозир, ўзимнинг ақлли болам, ҳозир кетамиз... То жон таслим қилгунча Мухтор қадамини узмади, тез-тез хабар олиб турди... Манноп ҳам келиб турди. Жуда яхши одам экан у, биз билмаган эканмиз уни, Заур, барча дафн харажатларини ўша кўтарди, учини, еттисини ўтказди,

яқинда қирқи бўлади, аммо энди у қирқини ўтказолмайди, уйни алмаштиришди... Уларнинг уйига бир инженер оиласи билан кўчиб келди, энди қирқини бериш қийин.

– Мама, кета қолайлик...

– Ҳозир, ўғлим, ҳозир, бирпас амакинг билан гаплашайлик, кейин кетамиз.

Заур ўрнидан турди, энди тик оёқда гаплашардилар.

– Чунон озиб кетдики, кўрсанг, танимасдинг шўрликни... Оғриқ ёмон азоб берди, аммо ҳеч ҳазилини қўймасди... Қандай яхши, энди менинг қартайиб, мункиллаб қолганимни ҳеч ким кўролмайди, дейди... Шифокори ёшгина, хушбичимгина бир йигит эди. Ўлимидан бир кун олдин менга, «афсус, шундай гўзал йигит менинг ўлиб ётганимни кўрадиган бўлди», деди.

Заур сигаретини ўчириб, янгисини тутатди.

Мадина:

– Заур, ўтирсанг-чи, – деди, сўнг даҳлизга кўз қирини ташлаб илова қилди, – ўзи билан ўзи овуниб, бизни эсдан чиқарди. – Чиндан ҳам болакайнинг овози эшитилмай қўйган эди.

– Бирпас ўтир, ҳозир чой дамлаб келаман, – деди.

– Чойнинг кераги йўқ. Тағин гапир у ҳақда, – Заур ҳам Мадинани сенсирай бошлаган, Мадина унинг учун энг яқин, сирдош кишига айланиб қолган эди.

– Э воҳ, Заур, нимаям дейман... Унинг яшаб ўтгани худди рўёга ўхшайди, бирон ном-нишон ҳам қолмади бадбахтдан. Аммо, биласанми, қандай ажойиб инсон эди. Юраги тилла эди унинг... Сени қаттиқ соғинарди... Чиндан ҳам сенсиз туролмасди... Сен кетиб қолганингдан кейин шўрликнинг не аҳволга тушганини билсайдинг.

– Биламан, – деди Заур. Қўй, буни...

– Тушунаман, сенга ҳам оғир, албатта. Аммо сен ҳали ёшсан, ҳаётинг ҳали олдинда. Ҳаммаси унутилиб кетади. Эҳ, Заур, бу бевафо дунёнинг ишлари шунақа экан.

Заур:

– Ҳа, – деди, – шунақа...

Мадина хаёлга чўмди, сўнг ўзи билан ўзи гаплашаётгандек:

– Аммо шўрликни бекорга ранжитардилар, – деди. Мадина бироз тараддудланиб қолди, сўнг: – Билмадим, – деди, – сизникилардан кимдир бўлса керак. Аччиғинг келмасин. Сен хотининг билан сафарга кетганингдан кейин кимдир биров унга ҳар куни қўнғироқ қиларди. Ҳа, қисир эчки, дерди, нима бўлди, дард-аламинг ичингда қолиб кетдими? Ўйининг ўтмай қолдими? Заурнинг хотини ҳомиладор, яқинда фарзанд кўришади, дерди.

Мадина Заурнинг ранг-рўйини кўриб чўчиб кетди ва шошганича:

– Йўқ, онанг эмас, – деди. – Онангнинг овозини танирди Таҳмина, кимдир бошқа биров эди.

Заур: «Олия, – деб ўйлади. – Ахир Олия унда ҳали бизнинг фарзандимиз туғилишини билмасди-ку. Бу ёлғон қаердан ҳам унинг хаёлига келди экан?»

– Чиндан ҳам бирон янгилик борми? – аёлларга хос қизиқиш билан ўсмоқчилаб сўради Мадина.

Заур қизариб кетди. Гўё Таҳмина унинг қонуний хотини-ю, Фарангиздан туғиладиган фарзанди унга хиёнат бўлиб туйиларди.

– Шифохонада ҳам тез-тез сени эсларди... Энг охири нафасигача...

– Нима дерди?

Мадина кулимсиради:

– Заур мени уларга сотди, дерди.

– Улар дегани ким?

Мадина елкаларини қисди:

– Қаердан билай...

Мадинанинг ўғли тағин қайтиб келди:

– Мама, қачон кетамиз ахир?

– Ҳозир, жоним болам, ҳозир. Даҳлизга чиқдилар.

Мадина:

– Барака топсин Спартак – деди, – жуда катта ёрдами тегди, қандай дори керак бўлса, ернинг тагидан бўлса ҳам топиб келди, қанақа шифокор лозим бўлса, ўз машинасига ўтқазиб олиб келди.

– Қайси санада вафот этди? – деб сўради Заур.

– 14-да...

«Ўша кун биз қайси мамлакатда эдик?» – деб ўйлади Заур, бироқ ҳеч эслай олмади. Эшикка чиққач:

– Раҳмат сенга, Мадина, – деди.

– Нимасига раҳмат дейсан?

– Ойи, бора қолайлик, амаки ҳам кетяпти-ку. – Болакай тихирлигида давом этди.

– Ҳозир, ҳозир кетамиз, – бирдан Мадинанинг эсига нимадир тушиб қолди, – ёдимдан кўтарилаёзибди, сенга хат қолдирган эди.

– Хат? – Заурнинг юраги шиддат билан ура бошлади: балки ўша сирнинг калити шундадир. Эҳтимол, ана шу хат ҳамма нарсага ойдинлик киритар? Мадина уйга кириб кетди ва бироздан сўнг бир парча қоғоз кўтариб чиқди. Қоғозлардан бири қвитанция эди. Кўзи тушган заҳоти Заур уни таниди – Москвада кўчани нотўғри кесиб ўтганлари учун сержант Трофимов уларга жарима солган ва мана шу қвитанцияни йиртиб берган эди. Мадина иккинчи қоғозни узатаркан:

– Ўлиmidан икки кун илгари атирларининг номини ёзиб қолдирди бу ерга, – деди. – Сенга бериб қўйишимни илтимос қилиб, «Заурнинг хотини ана шу атирларни сепиб юрсин, ўшанда ҳар сафар Заур мени эсга олади», деди.

Заур қалам билан ёзилган бу қоғоз парчасини чўнтагига солди. Мадина билан хайрлашиб, аста-секин зинапоялардан тушиб кета бошлади. Энди зинапоялардан учинчи қаватга пианино кўтариб чиқаётган эдилар, хизмат кўрсатган инженер ҳовлиқиб кўрсатмалар берарди: «Эҳтиёт бўлинглар, бу пианино ахир, ерга қаттиқ қўй-

манглар, секин, авайлаб қўйинглар. – Заурга кўзи тушиб: – Ўтмоқчимисиз? – деди. – Йўл беринглар, бу йигит ўтиб кетсин...»

Заур ўгирилиб Таҳминанинг эшигига қаради, эшик ярим очиқ эди. Зинапоялардан оғир-оғир тушиб кета бошлади. У билардики, энди бу зинапоялардан ҳеч қачон, умр бўйи қайтиб кўтарилмайди.

Аммо билмасдики...

ЭПИЛОГ

*Ўша сармастамки, идрок этмазам дунё надур,
Мен киму соқий ўлан кимдир, маю сабҳо надур.
Гарчи жонондан дили шайдом учун ком истарам,
Сурса жонон билмазам коми дили шайдо надур.
Ҳикмати дунёву мофҳо билан ориф дагил,
Ориф улдур билмая дунёву мофиҳо надур.*

...билмасдики, умрида Таҳминани тағин бир марта кўриш насиб этади... Билмасдики, бир кун кечкурун Таҳминанинг овозини эшитиб титроққа тушади. Дарҳол телевизор томон отилади ва экранда Таҳминага кўзи тушади, телевизорда Москвадаги ўша кўрсатувнинг видеоёзуви такрор кўрсатилаётган эди. Ўша кўрсатувда Таҳмина Заурни туғилган куни билан табриклаган эди, табрикни кесиб ташлаган эдилар, аммо Таҳминанинг Заурга бағишлаган имолари – пешонасидаги сочларини қўли билан сидириб ташлагани қолган эди. Ўша оқшомда – Таҳминанинг ўлимидан хабар топган оқшомда – Бокуга қайтиб келган оқшомда Заур, «қиз кўрсам, отини Таҳмина кўяман» деб қатъий аҳд қилган эди. Бу масалада оилада норозилик, гап-сўз бўлишини билар, вақт ўтган сари бу ниятини амалга ошириш мушкул эканлигидан чўчир, чиндан ҳам агар қиз кўрса, вазиятдан қандай чиқишини билмас, аҳдидан қайтишни истамас, айни пайтда баланд-паст гаплардан, ғийбатлардан, ҳар хил миш-мишлардан ҳам кўрқарди. Не бахтки, ўғил кўрди, ўғли туғилишидан икки ой олдин Фарангизнинг отаси Муртуз вафот этган эди, унинг хотирасига бағишлаб боланинг исмини Муртуз қўйдилар. Муртуз Балаевич инфарктдан ўлди, чунки Спартак қўлга тушгандан кейин у бу иснодга чидай олмади. Спартак валюта масаласи билан ушланди ва беш йилга кесилди, суднинг ҳукми чиққандан кейин бутун Муртузовлар оиласининг, шу

жумладан, Олия хонимнинг дами ичига тушиб кетди, қудаларининг бурни ерга текканини кўриб, Зевар хоним ич-ичидан севинди.

Заур эндиликда ота-онаси билан жуда кам кўришар, Муртузовларникига эса ойда-йилда бир борарди, аммо бола туғилгандан кейин Олия қизи Фарангизга кўп ёрдам берди. Заур бироз геология экспедицияда тентираб юрди, сўнг тагин Бокуга қайтиб, отасининг ёрдамида вазирликка ишга кирди. Заур энди ҳеч қачон диссертация-писсертация ёзмаслигини аниқ биларди. Шунинг учун ҳам унга вазир маслаҳатчиси вазифасини таклиф этишганда у бунга мамнуният билан рози бўлди. Бу иш Заурни янги муҳитга олиб кирди. Қачондир ёшлик пайтларида бундай вазифаларни масхара қилганлигидан эндиликда ўзи ҳам таажжубга тушарди. Эсида, бир пайтлар бошқа бир вазирнинг ёрдамчиси бўлиб ишлайдиган дўстининг кўзини очирмасди. Дўсти «эртага хўжайин билан Москвага учяпмиз», деганларида Заурнинг тасавурида вазирнинг оғир жомадонини кўтариб юрган дўсти жонланарди. Заурнинг назарида дўсти фақат вазирнинг оғир жомадонинигина эмас, балки унинг хотинининг ҳаммом халтасини ҳам кўтариб юрадигандек туйиларди. Нега бундай ўйларга боришини унинг ўзи ҳам билмасди, ахир. Табиийки, вазирнинг хотинида ҳеч қанақа ҳаммом халтаси йўқ. Чунки у ҳаммомга бормасди, ўзининг ажойиб ваннаси турганда у ҳаммомда нима қилсин? Бунинг устига, халта билан?.. Заур бир сафар ўша дўстининг вазир билан бозор қилиб юрганини кўриб қолган эди. Балки бу тасаввурлар ана шу сабабдан туғилгандир. Заурнинг ўзи эса, табиийки, жомадон-памадон ташимас, бозор-ўчар ҳам қилмас, аммо ҳар замонда у ҳам вазир билан бирга Москвага бориб турарди. Вазирнинг ёши ўтиб қолган бўлиб, жуда назокат билан, лозим бўлганда навбатчидан чой дамлаб келиш учун Заурнинг ўз ёнида қолишини сўрар, баъзан йиллик режадаги мажлисларга шўнғиб кетганида: «Модомики бўш экансан, магазинларни бир

айланиб чиқ», деб илтимос қиларди ва хотини ҳамда қизи берган рўйхат бўйича майда-чуйдаларни олишни унга топширарди. Табиийки, пулини вазирнинг ўзи берарди. Вазирнинг хотини ҳам жуда маданиятли, назокатли аёл эди. У Заурни ҳурмат қилар, унинг иззат-нафсига тегиб кетмасликка интиларди. Фақат бир-икки дафъа иложсиз қолганида Заурдан уста топиб келиб, ванналарнинг ишдан чиққан устунларини тузаттиришни илтимос қилган. Эримга айтай десам, иши шунчалик кўпки, бош қашишга ҳам вақт топмайди, дерди. Заур вазирнинг аҳволини тушунар, аммо аслини олганда, ўзининг ишлари ҳам бошидан ошиб ётарди, у вазир учун турли-туман ҳужжатлар, васиқалар тайёрлар, вазирнинг қабулига ёзилганларни унинг ҳузурига киритар, келган хатларни саралаб, тартибга солар, вазир билан бирга туманларга чиқиб турардилар, кундузи ишларни битказишгач, кечқурун меҳмонхонада туман раҳбарлари иштирокида ўтказиладиган хуфия ўтиришларда вазир бироз отиб олар, кайф қилганида Заурни сенсирай бошларди. Ҳамиша расмий гаплашадиган бу қаттиққўл кимса ана шундай пайтларда эшилиб кетар, оғзидан бол томарди. «Сенинг ишингдан розиман, – дерди, – икки-уч йил ишлаб тур, кейин сени ўзим кўтариб юбораман, сен ҳақингда керакли жойларга шипшитиб қўйганман. Вақти келиб мустақил, зўр ишга ўтасан...»

Аммо бадбахт кунларнинг бирида вазирни ҳурмат-эҳтиром билан нафақага чиқариб юбордилар. Янги вазир анча ёш киши эди, бу лавозимга тайинланганидан кейин бироз вақт ўтгач, аста-секин собиқ вазирнинг одамларини бир-бир тозалай бошлади, кунларнинг бирида Заурга унинг ўрнига бошқа номзод борлигини шама қилди. Заур кетиш учун ариза берди, бироқ отаси Мажид аллақачон дунёдан ўтганлиги учун ўзига бирор тузукроқ иш топа олмади. Фақат Дадашнинг марҳамати соясида яна ўша нашриётга – аввалги ишига қайтди...

Заурнинг иккинчи фарзанди туғилди – бу ҳам ўғил эди, икки йилдан сўнг учинчи ўғли туғилди. Ниҳоят, уч йил ўтгандан кейин қизи дунёга келди. Зевар хонимга бу неварасини кўриш насиб қилмади, қизалоқ туғилишидан ўн кун аввал вафот этди ва чақалоқнинг исмини Зевар қўйдилар... Уч йилдан сўнг Олия хоним ҳам вафот этди, ўттиз йил ўтгандан кейин эса уларнинг даврасидаги одамлардан Дадаш, Сафдар тоға, Тоҳира, Жабборлар ҳам дунёдан ўтишган эди. Энди Мухтор ҳам йўқ эди. Таҳмина ўлган йили у идорасида қандайдир жанжал кўтарди. Сўнг кўчиб кетиб, бироз Москвада яшади. У ерда ишлари ёмон кетмаётган эди. Бироқ негадир тагин Бокуга қайтиб келди ва бу ерда автомобиль ҳалокатига учраб ҳалок бўлди...

XX асрнинг охирида уларнинг катта оиласидаги одамлардан фақат Неъмат, Сурайё, Заур ва Фарангиз ҳаёт эди. Дарвоқе, Спартакнинг ҳам беш йилни ўтаб озодликка чиққанига анча бўлган, қамоқдан чиққанидан кейин у батамом ўзгариб кетган, ювош тортиб қолган эди. Ҳа, бизга таниш бу одамлардан соғ қолганлари – Неъмат, Сурайё, Заур, Фарангиз ва Спартак бир кун ниманидир қайд этиш учун – агар саҳв бўлмаса, Муртузнинг – Заурнинг ўғли Муртузнинг туғилган кунини нишонлаш учун бир ерга йиғилишди. Эҳтимол, туғилган кун учун эмас, бошқа бир муносабат билан йиғилишгандир, балки у пайтга, яъни XX асрнинг охирларига бориб туғилган кунларни нишонлаш урфдан чиқиб кетар, ким билсин тагин? Ҳар ҳолда муаллифнинг ўзи ҳам аниқ билмайдик, ўша вақтга бориб одамлар ҳозиргидек китоб ўқийверадими, сева-верадими, ўлаверадими ёки бир амаллаб ўлимнинг чорасини топиб оладиларми? Хулласи калом, нимадир сабаб бўлиб, бизнинг барча тирик қолган бу қаҳрамонларимиз бир ерга йиғилишган, ажойиб тушлик овқатни еб олгач, нард ўйнашга ўтирган эдилар (тотли таомлар ва нард, шубҳасиз, ўша пайтда ҳам бўлади). Шу маҳал гап ораси-

да кимдир, Неъмат эди, шекилли, Таҳминани ёдга олди. «Бу кеча ғалати туш кўрибман, – деди у, – биласизми, тушимга ким кирибди – Таҳмина. Ҳа-ҳа, Таҳмина, худди ўша пайтдагидек ёш, ҳаммамизнинг хотирамизда қолган ўша қиёфада – гўзал, хушрўй, жозибадор...»

Шу гапнинг устида, во ажаб, деди Спартак. Мен ҳам яқинда кўчада бир аёлга дуч келдим, гўё Таҳмина билан бир олманинг икки палласи. Агар Таҳминанинг бола-чақаси йўқлигини аниқ билмаганимда, бу аёл унинг қизи эканлигига қасам ичиш учун тайёр эдим, одам ҳам одамга шу қадар ўхшар экан-да. Энг қизиғи шунда эдики, у аёл бугунги урф бўйича эмас, ўша пайтдаги, Таҳминанинг ёшлик йилларидаги урф бўйича кийиниб олган эди, гапимга ишонмассиз, лекин у худди Таҳминанинг ўша пайтдаги кўйлакларидан бирини кийиб олгандек эди...

Неъмат: «Кишилар дунёдан ўтганда бутунлай йўқолиб, ном-нишонсиз ўчиб кетмайдилар, уларни хотирлайдиган, овозларини, қиёфаларини ёдда сақлайдиган кишилар тирик экан, марҳумлар ҳам бу кишиларнинг фикрларида, хаёлларида, тасаввурларида яшайверадилар, – деди... – Биз, эҳтимол, – деди у, – Таҳминани хотирлайдиган охирги авлод, сўнгги насл бўлсак керак».

Бу сўзлар Заурнинг миясида қаттиқ ўрнашиб қолди, аммо соққа отишда Спартакка икки хол ютқазиб, бу фикрни бутунлай унутди...

Заур билмасдики...

*Хаёли-ла тасаллидур, кўнгил майли висол этмаз,
Кўнгилдан дишра бир ёр улдигин ошиқ хаёл этмаз.*

...билмасдики, орадан кунлар ўтади, бир оқшом, ёмғирли бир оқшом, ёмғирли куз оқшомларининг бирида, қайғули, ёмғирли куз оқшомларининг бирида бели букчайиб қолган, кекса бир киши автобусдан тушади. Қўлтиғида нимдош портфели бўлади бу кишининг. Портфелининг ичида ҳар хил қоғозлар, нон, колбаса,

пишлоқ, шунингдек, кундалик майда-чуйда еҳтиёжлари бўлади. Балки бу кимса бурчакдаги киоскага навбатда туриб газета олади... Балки сигарети билан гугурти тугаб қолганлиги ёдига тушиб, сотувчига пул узатади (ўша пайтларда ҳам пул ишлатилса, албатта). Сигарет олгач, қайтимини ҳисоблаб ҳам ўтирмасдан чўнтагига уради. Сўнг уйи томон оғир-оғир юриб кетади... Йўлда у кечкурунги телекўрсатувлар ҳақида (балки у пайтда телевизорлар ўрнини голографлар олар, ким билсин), эртанги ишлари ҳақида хаёл суриб боради. Ўғлига ботинка, қизига пальто, хотинига ёмғирпўш олиш ҳақида, ўз ёмғирпўшини тозалашга бериш ҳақида ўйлайди... Газ плитасини тузаттириш, томга мум қуйдириш, ёзда дам олишга бориш учун пул йиғиш (ўша пайтларда ҳам пул ишлатилса, албатта) лозимлиги ҳақида ўйлайди. Янги мудир билан тил топиша олмаётганлиги ҳақида, ҳаво жуда ёмонлиги ҳақида, бу дунёда ниҳоятда маънисиз бир умр кечирганлиги ҳақида ўйлайди.

Ногоҳ у титраб кетади: назарида, кўчанинг нариги бетида ёш бир аёл муюлишдан бурилиб, дарҳол ғойиб бўлгандек туйилади... ва бу аёлнинг олис кўлкаси уйқудан уйғонган шамолдек унинг юрагида эса бошлайди, унутилган бир ҳидни унинг димоғларига келтириб уради бу шамол. Қариянинг қалбида дунёда энг енгилмас қудратга эга бўлган ҳис – умид уйғонади. Умид бир лаҳзада уни жуда олисларда қолган ёшлигининг аччиқ-ширин кунларига қайтаради, у севган барча аёллар уммонда чўкиб кетган олис ороллар каби бир-бир кўз ўнгидан ўта бошлайди. У муюлишда ғойиб бўлган ўша кўлкани қувиб етмоқчи, уни тўхтатмоқчи бўлади. Бироқ дарҳол бу фикрни миясидан қувиб чиқаради ва хотиржам ўз йўлида давом этади. Муюлишга етганда нафасини ростлаш учун тўхтайтиди, чунки нишабликдан кўтарилар экан, унинг ўпкаси оғзига тиқилиб қолгудек бўлади. Ўзини бошқа нарсалар ҳақида ўйлашга мажбур қилади, анчайин кечкурунги телекўрсатувлар (ёки голокўрсатувлар)

ҳақида, об-ҳаво ҳақида, белидаги бод касали ҳақида ўйлай бошлайди... Шундоқ ёнгинасидан тириллаб ўтган мотоцикл унинг кийимига сув сачратиб кетади. Мотоциклда ёш йигит ва қиз ўтирган бўлиб, қиз йигитнинг бўйнидан маҳкам кучоқлаб олган эди. Қария учун ҳамиша қизил кўринган светофор бу икки ёш учун яшил чироғини ёндиреди... Қария... қаердан ҳам билардики...

*Ҳақ билур, ёр дагил жону дилимдан ғойиб,
Нўла гар ғойиб эса дийдаи гирёнимдан.*

...Заур қаердан ҳам билардики, орадан неча-неча кун ўтади, ой ўтади, ой кетидан йил ўтади ва у яна кунларнинг бирида – бунга ҳеч шак-шубҳа йўқ, – у яна кунларнинг бирида Таҳминани учратиб қолади... Улар – Заур ва Таҳмина – бир-бирларига тўқнашиб кетишларига сал қолади... Таҳмина Заурни кўриб жилмаяди – ҳамон ўша либосида, оқ тугмали қизил кўйлагига эди Таҳмина. Шунда Таҳминага вақтнинг ҳеч қандай дахли йўқлиги маълум бўлади. Унинг на ҳусну жамоли ўзгарган, на қомати, на ёши... У ўттиз йил аввалгига ўхшаб Заурга қараб жилмаяди. Заур жисму жони титроққа тушиб, Таҳминанинг номини тилга олади, бироқ унинг исмини тилга олиши биланоқ Таҳмина кескин бурилади, кўчадаги издиҳомга қўшилиб кетади. Бироздан сўнг Заур тағин уни метронинг ёнида кўриб қолади. Дарҳол ортидан югуради ва метро вагонининг ичида унинг қизил кўйлагига кўзи тушади... Эшиклари бекилган, ҳаракатга келган поезднинг деразасидан Таҳмина унга қўл силкийди ва жилмайиб кўяди. Заур кейинги поездга миниб унинг кетидан кувади. Энди Таҳминага етишдан бутунлай умидини узади, лекин барибир кейинги бекатда тушиб, бутун перронни изғиб чиқади, сўнг эскалатор билан юқорига – ер юзига кўтарилади, кўчада у ёқ-бу ёққа аланглаб қарайди ва ниҳоят, тағин унинг янги меҳмонхонага кириб кетаётганини кўриб қолади... Дарҳол ортидан югуради ва шу пайт

Таҳминанинг лифтнинг ичига кириб кетганини кўради. Заур ҳам лифтнинг эшиги томон отилади, аммо улгуролмай қолади – эшиклар ёпилади. Заур девордаги электр таблога тикилади – унда лифтнинг ҳаракати кўриниб туради – қаватларнинг рақамлари кетма-кет бир-бирини таъқиб қилади – 2, 3, 4, 5, 6. Лифт олтинчи қаватга чиқиб тўхтади. Заур тугмачани босади ва лифт биринчи қаватга қайтади. Тобут каби оғир ва вазмин келиб тўхтади Заурнинг олдида. Эшиклар очилади, Заур лифтнинг ичига кириб, олтинчи қават тугмасини босмоқчи бўлади, аммо шунда маълум бўладики, олтинчи қаватнинг тугмачаси йўқ, чунки олтинчи қаватнинг ўзи йўқ, бино беш қаватли экан, холос. Ташқаридаги электр таблосида ҳам олтинчи қават йўқ эди. Заурнинг кўзларига кўринган экан бу рақам. Лифт аниқ олтинчи қаватга чиққанлиги ҳақида Заур қасам ичишга тайёр эди. Ҳар ҳолда Заур бешинчи қаватга кўтарилади, навбатчини саволга тутади, бироқ навбатчи ҳам ҳеч қанақа қизил кўйлакли аёлга кўзи тушмаганини айтади. Заур бутун қаватни изғиб, уни ахтаради, кейин эса ёнғин нарвонидан томга чиқади. Томда эса гўзал май кечасидан, юлдуз тўла осмондан, ишқибозлик қилаётган мушуклардан бошқа ҳеч нарса, ҳеч ким йўқ эди, томдан эндигина қуйилган мум ҳиди анқирди, холос...

Бу ғариб, изоҳсиз воқеадан ташқари Заурнинг ҳаётида умр бўйи ҳеч бир ажойиб, ғалати, англашилмас ҳодиса бўлмаган ва бўлмас ҳам эди: иши, оиласи, болалари, дўстлари, таниш ва нотаниш одамлари бор эди Заурнинг ҳаётида. Улар туғилар ва ўларди... Тагин бир қабристон, бу қабристонда ғариб бир мазор бор эди. Унинг устига Таҳминанинг исм-шарифи ва 1941–1965 рақамлари ёзилган эди. Мадинанинг, Маннопнинг ва Мухторнинг ўлимидан кейин бу қабр бошига ҳеч ким келмай қўйган эди...

*Туташиди ғам удида шод кўрдигинг кўнглим,
Муқайяд ўлди ул озод кўрдигинг кўнглим.*

*На кўрди бодада билмонки улди бодапараст,
Муриди Машрабу Заҳҳод кўрдигинг кўнглим.
Фузулий айлади оҳанги айшхонайи Рум,
Асири меҳнати Бағдод кўрдигинг кўнглим.*

Эрталаб соат еттида темир йўл вокзалининг қаҳвахонасида ўтириб, ширин шароб ичар, қотган нон ва қуруқшаб қолган голланд пишлоғини газак қилардилар. Муҳаммад Носир Заурнинг сўзларини диққат билан тинглар экан, сўраб қолди:

– Нечанчи қаватга кўтарилди?

Заур:

– Олтинчига, – деди, – бошимни гаровга қўйиб айтманки, хато қилаётганим йўқ, ўз кўзларим билан кўрдим 6 рақамини... аммо бино беш қаватли эди...

Муҳаммад Носирнинг ёши бир жойга бориб қолган бўлса-да, ҳали тетик, ҳар кун эрталабданоқ канда қилмасдан бир-икки қадаҳ «Ағдам» виносидан отиб оларди. Тўғри, энди аввалгига нисбатан оз ичар, аммо худди аввалги каби ҳар кун ичарди... Кейинги пайтларда тез-тез Заур билан бирга ичадиган бўлдилар – йиллар ўтган сари уларнинг ўртасидаги ёш фарқлари йўқолиб кетган, эндиликда ташқаридан кузатган кимса «бу икки қария шароб ичганича ўтган кунларини, олис хотираларини эслаб, нашриётда кечган узун умрларидан суҳбатлашиб ўтирибди», деган хаёлга борарди...

Заур яна такрорлади:

– Аммо бино беш қаватли эди...

Муҳаммад Носир узоқ муддат қайларгадир тикилди, кўзлари йўл қаради, гўё у нигоҳлари билан деворни тешиб, олис-олисларга боқарди, сўнг кўкқисдан бундай деди:

– Агар одамлар беш қаватли бинонинг олтинчи қавати ҳам бўлиши мумкинлигини тушунишса, унда нима кераги бор эдики...

1974–1978

Адабий-бадий нашр

АНОР

**БЕШ ҚАВАТЛИ УЙНИНГ
ОЛТИНЧИ ҚАВАТИ**

Роман

Мухаррир
Феруза ҚУВОНОВА

Мусахҳиҳ
Сайёра ҲАЛИМОВА

Бадий муҳаррир
Дилфуза САЛИХОДЖАЕВА

Компьютерда саҳифаловчи
Дилдора ЖЎРАБЕКОВА

Техник муҳаррир
Сурайё АҲМЕДОВА

Мазкур китобни нашр этиш ҳуқуқи нашриёт ва
таржимон ўртасидаги шартномага асосан тўлалигича
«Янги аср авлоди»га тегишли.

Муаллифлик ҳуқуқи бузилган тақдирда ҳуқуқбузар
Ўзбекистон Республикаси Қонунчилиги доирасида
жавобгарликка тортилади.

Лицензия рақами: АИ № 252, 2014 йил 02.10 да берилган.

Босишга 14.07.2021 йилда рухсат этилди.

Бичими 84x108 1/32.

Босма табағи 8,0. Шартли босма табағи 13,44.

Гарнитура «Cambria». Офсет қоғоз.

Адади 2000 нусха. Буюртма № 120.

Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» МЧЖда чоп этилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

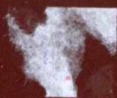
Мурोजаат учун телефонлар:

Нашр бўлими: (78) 147-00-14; (78) 129-09-72.

Маркетинг бўлими: (98) 128-78-43;

факс: (71) 273-00-14;

e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

Ҳеч қандай самолёт,
ҳеч қандай кема,
ҳеч қандай нақлиёт
воситаси инсоннинг ўзини
ўзидан узоқлаштира
олмайди, ўтмишдан
ажрата билмайди:

«саодат излаш» дегани
«саодат ахтариб, жумлаи
жаҳонни кезиб чиқиш»
дегани эмас-ку...

Бахтиёрлик ёки
бахтсизлик инсоннинг ўз
ичидадир, уларни худди
юк каби ташиб юрасан,
қаерга борсанг, боравер,
хоҳласанг дунёнинг
нариги чеккасига, лекин
уларни ҳам олиб
борасан: бу жуда
нуфузли юк – қаерда
бўлмагин, у сенга ҳамроҳ
– на ёнади, на чўкади,
на камаяди, на кўпаяди...

ISBN 978-9943-20-827-8

9 789943 208278